

جەنگی
دەوڵی
١٩٩٧ز

زنجیرەی (١٠٠) کتێبی کوردی
ژمارە (١٨)

جەنگی دەروونی

نووسینی :
ابوبکر عەلـــی

چاپی یەکەم

١٤١٨ ک ١٩٩٧ز

بسم الله الرحمن الرحيم

❀ ناوی کتێب : جەنگی دەروونی

❀ نووسینی : ابوبکر علی

❀ چاپی یەکەم ١٤١٨ک - ١٩٩٧ز

❀ ژمارەی سپاردن (-267-) ١٩٩٧

❀ چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە

پێشەکی

ئەمڕۆ لەوە دەچێت لە کەس شاراوە نەبێت کە جەنگی دەروونی چەند کاریگەرەو بەهۆی پێشکەوتنە خێراو سەرسوڕهێنەرەکانی هۆیەکانی کەناڵ و دەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە، شەوو ڕۆژو بێ پسانەوە بەجۆرەها شێوە لەکاردایەو دەیەوێت ئامانجەکانی بەدی بێنێت. ئەمڕۆ گەر هوشیاریەکی باش لە ئارادا نەبێت دوژمن لە ڕێی جەنگی دەروونیەوە وا لە نەوەکان دەکات بە شەرمەوە سەیری مێژووی خۆیان بکەن و ئێستاو ئایندەشیان لە خۆبەدەستەوەدان بە ناوەندە بڕیاربەدەستەکان ببیننەوە!

جەنگی دەروونی ئەو چەکە ژەهراوی و کوشندەیە کە ئاراستەی عەقل و دەرونی مرۆڤەکان دەکرێت هەوڵ دەدات ویستی مرۆڤ تێک بشکێنێ، لە ڕێبازو کارو خەبات و ئایندەی خۆیو گەل و بزاڤەکەی نائومێدی بکات و بە پاشکۆیەتی ڕازی بێت و گومان لە ڕاستیو ڕەوایی کێشەکانی بکات.

ڕۆژانە دەبینیت چۆن مێرووله دەکرێت بە فیل و بەپێچەوانەشەوە، چۆن هەقخوازان ناوونابۆرەی ناشیرینیان دەدرێتە پاڵ و چەندەها ڕەمزی ساختەش دەکرێن بە ڕزگارکەرو پاڵەوان و ئاشتی خوازو مرۆڤ دۆست! بەتایبەتی لە کوردستانداو لەم قۆناغە مێژوویییە گرنگەدا ئەم جەنگە زۆربەی ڕەهەندەکانی ژیانی تاکی کوردی گرتۆتەوە. شەڕ لەگەڵ عەقل و ئیرادەو باوەڕو دەروون و ڕەوشتی کوردا دەکرێت.

زۆرجار بەداخەوە کورد خۆشی بەشداری ئەو شەڕە نەگریسە دەکات. ئەمڕۆ هەموو شێوازەکانی جەنگی دەروونی لە چاوو ڕاوو پڕوپاگەندەو فشاری سیاسیو ئابوریو کوشتاریش لەدژی گەلەکەمان بەکاردەهێنرێت. بزاڤی ئیسلامیی کوردستانیش، وەک باڵێکی بزاڤی ئازادیخوازی گەلی کورد سەرەڕای ئەو جەنگەی بە سیفەتی کورد بوون وەک هەر شەپۆل و تەوژمێکی ترو سەراپای کۆمەڵگا لەگەڵی دەکرێت، خۆشی بە حوکمی ئیسلامیی بوون دەکەوێتە بەر فشارێکی زیاترو بوون بە ئامانجی شێوازێکی تایبەت لە جەنگی دەروونی. جا بۆ ئەوەی ڕۆڵەکانی گەلی کورد بە گشتیو تێکۆشەرانی بزاڤی ئیسلامیی کوردستان لە هەموو کات زیاتر چاوکراوە بن و بتوانن بەرەو ڕووی ئەم جۆرە جەنگ و ململانێیە ببنەوە، پێویستە

شێوازو ئامرازەکانی جەنگی دەروونی بناسن و بزانن بەکام شێوە هەوڵی چۆک پێدادانیان دەدرێت؟

منیش هەر بۆ ئەم مەبەستەو وەک بەشداریکردنێکی (متواضع)انە لەو بەرەو رووبوونەوەدا بە باشم زانی پوختەیەک دەربارەی جەنگی دەروونیو شێوازو ئامرازو جۆرو خاسیەت و ئامانج و شێوەی بەرهەڵستیکردنی بنوسم و بیخەمە بەر دیدەی خوێنەران.ا هەوڵم داوە بە کورتی خوێنەری ئاسایی ئاگایی بەسەر ئەم شێوازە لە جەنگ پەیدا بکات و بزانێت دوژمن دەیەوێت لە دوایەوە کام ئامانجانە بەدی بێنێت؟ وە ڕێگای گەیشتن بە ئامانجەکانی چییەو چۆنیش خۆی بپارێزێت. ئەوەندەی پێشم کرابێت ویستوومە دیدگای ئیسلامیی تێکەڵ بە باس و خواسەکان بکەم. ئەویش لەبەرئەوەی گەلی کوردستان زۆربەی هەرە زۆری موسڵمانە، بە حوکمی ئەوەش هەروەک چۆن بەسیفەتی کوردبوونی جەنگی دەروونی لەگەڵدا دەکرێت، بەسیفەتی موسڵمان بوونیشی دیسانەوە هەر بەهەمان شێوەیە. بۆیە جێگای خۆیەتی لە هەموو نەخشەیەکی ڕووبەڕووبوونەوەو بنیاتناندا وزە شاراوە ئیسلامییەکەی مرۆڤی کورد لەپاڵ هەستە نیشتمانیو نەتەوەییەکەیدا سوودی تەواوی لێوەربگیرێت. چونکە ئەگەر ئەو وزەیە بەجوانیو لە شوێنی خۆیدا بەکاربێت، هۆکارێکی زۆر کاریگەری خۆبەدەستەوەنەدان و بەرگری کردن و چۆک دانەدان و متمانە بەخۆبوونەو نەکەوتنە ژێر کاریگەری جەنگی دەروونییە. بۆیە وەک باس کرا دەبێ ئەو ڕەهەندە کاریگەرەی تاکی کورد لەهیچ جەنگێکی بەرگریو بنیاتنان و ئاوەدانیدا لەبیرنەکرێت. حەزدەکەم ئەوەش بڵێم بە پلەی یەکەم ئەوەم لا گرنگ نییە کە ئاخۆ لە ڕووی تیۆرییەوە بابەتەکە تا چەند پێوەرە زانستییە ئەکادیمییەکانی بەسەردا دەچەسپێ، زۆر ئاساییە کە هەرچەندە نزیکەی (٢٠) سەرچاوەم بۆ ئەم نووسینە بەکارهێناوە لە ڕووی زانستییەوە بچێتە خانەی ئامادەکردنەوە. ئەوەی گرنگ بێ لام ئەوەیە لەم قۆناغە ناسکەدا توانیبێتم ئەوەندەی لەدەست من هاتبێ بەکردەوە سوودێ بگەیەنم هیوادارم پسپۆڕانی ئەم بوارە بتوانن لە ڕووی تیۆریشەوە لێکۆڵینەوەی زانستی بەپێز بنووسن و کتێبخانەی کوردی پێ دەوڵەمەند بکەن.

سلێمانی

١٥ / ٩ / ١٩٩٧

چەمکی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی تاکو ئێستا پێناسەیەکی تەواوی بۆ دانەنراوە، زیاتر پسپۆڕەکانی جەنگی دەروونی خەریکی بوون، نەک مەڵبەندەکانی توێژینەوەی زانستی. ئەم پسپۆڕانەش زیاتر بیریان لە هۆکارو ئامانجەکان دەکەنەوە وەک لە خودی زانستەکە. *لەڕاستیدا جەنگی دەروونی بریتییە لە شاڵاوکردن بۆ سەر ئەو پاڵنەرە ناوەکیانەی رەفتاری ئاشکرای مرۆڤ دیاری دەکەن. تاکو دوژمن بخاتە حاڵەتی شکستەوە.* لەبەرئەوە ئەو چوارچێوە فکریو تیۆریەی کە لەسەری دامەزراوە تاکو ئێستا نەچەسپاوە. ئەمەش لەبەر چەند هۆیەک[1].

یەکەم : جەنگی دەروونی لەمەوپێش ئامرازێ بووە لە ئامرازەکانی جەنگ و شانبەشانی ململانێی جەستەیی کاری کردووە. بەڵام ئەمڕۆ سەربەخۆیی خۆی پەیداکردووە. بۆتە (بدیل)ی جەنگی گەرم. دیاردەیەکی تایبەتە لە هەردوو حاڵەتی جەنگ و ئاشتیدا بەرپادەکرێت. بەجۆرێک بۆتە ئامرازێکی راپەڕاندنی سیاسەتی دەرەوە.

دووەم : ئەو پێشکەوتنە سەرسوڕهێنەرەی کە ئامرازەکانی مامەڵەکردنی دەروونیو رێڕەوەکانی بەخۆیەوە بینیوە. نەک تەنها لەسەر ئاستی مامەڵەکردنی تاکدا بەڵکو لەسەر ئاستی داڕشتنەوەی کەسێتی نەتەوەیشدا.

سێهەم: زاراوەی جەنگی دەروونی لەگەڵ زۆر زاراوەی تری جۆراو جۆردا تێکەڵ بووە کە زۆرجار هاوواتان، یاخود چەند رواڵەتێکی تری مامەڵە کردنی دەروونین و لێیەوە نزیکن وەکو: جەنگی سارد، جەنگی زاگەیاندن، جەنگی چەمکەکان....هتد.

کەواتە جەنگی دەروونی مامەڵەیەکی دەروونییە، بەمەبەستی تێکشاندنی متمانەی کەسێتی ئیسلامیو نەتەوەیی ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە :

[1] د. حامد ربيع/ الحرب النفسية في الوطن العربي/ بغداد/ ١٩٨٩. ل٢٣٣.

(١) جەنگە، واتە هەموو ئامرازێ تیایدا شیاوە، بێگومان لە روانگەی تیۆریستە رۆژئاواییەکانەوە.

(٢) جەنگە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئاراستەی دوژمن دەکرێت، دوو لایەنی هێرش کەرو بەرگریکەر لەئارادان. بەلام جەنگی دەروونی بەرگری ئاراستەی خودی گەل و بەرەی ناوخۆ دەکرێت، بۆ تێکشاندنی شالاوی پروپاگەندەی دوژمن و بەرزکردنەوەی ورەی رۆلەکانی. هەروەها گەشەپێدان و تاودانی گیانی فیداکاری‌و نەبەزین و نەکەوتنە ژێر کاریگەری جەنگی دەروونییەوە.

(٣) رێسایەکی بەناوبانگ لە جەنگی گەرمدا هەیە کە دەلێت: (هێرش کردن باشترین هۆی بەرگری کردنە). ئەم رێسایە بەهەمان شێوە لەجەنگی دەروونیشدا راستە.

(٤) جەنگی دەروونی وەک هەر جەنگێکی تر پێویستی بە نەخشەی دارێژراو هەیە، کە تیایدا سەرکردایەتی‌و ئامانج و دەورەکان و قۆناغەکانی جەنگەکە بەروونی دیاریکرابێت.

بەلام سەرەرای ئەم دیرانەی پێشەوە ئێستا جەنگی دەروونی وردە وردە بەرەو ئەوە دەروات چەمک و زاراوەو بنەما تیۆرەکانی بەرەو جۆرێک لەچەسپاوی بروات.

بۆیە ئێستا ئەو پێناسەی جەنگی دەروونی کە جێگای رەزامەندی زۆر ناوەندە بریتی‌یە لە: *بەکارهێنانێکی نەخشە بۆکێشراوی پروپاگەندەو رێو شوێنی تری راگەیاندن لەلایەن دەولەتێک یان کۆمەلە دەولەتێکەوە کە ئاراستەی کۆمەلانی، نەیار، یان دۆست، یاخود بێلایەن دەکرێت. بەمەبەستی کارکردنە سەر راو سۆزو رەوت و رەفتاریان. بەجۆرێ کە یارمەتی جێبەجێکردنی سیاسەتی ئەو دەولەتە یان ئەو کۆمەلە دەولەتەی بەکاریان هێناوە بدات....*[٢]

بەلام جێگای سەرنجە کە جەنگی دەروونی مەرج نی‌یە تەنها لەنێوان دەولەتەکاندا بێو دەولەت پێی هەلسێ بەلکو دەکرێت پارتەکان و بزافە رزگاریخوازو شۆرشەکان و رێکخراوە سیاسی‌و نەتەوایەتیە جۆراوجۆرەکان بەکاری بێنن و سوودی لێوەربگرن. هەروەک لە کوردستانی خۆماندا شایەتی ئەو حالەتەین.

---

[٢] الدعاية والاشاعة والحرب النفسية، ملزمة/ ئازاد قزاز ص١.

لەڕاستیدا پێناسەی تری واش هەیە کە چوارچێوەی جەنگی دەروونی فراوانتر دەکات کە جگە لە پڕوپاگەندەو کەرەسەکانی تری ڕاگەیاندن بابەتی تر دەخاتە چوارچێوەی ئەو جۆرە جەنگەوە لەوانەش پێناسەکەی دکتۆر عبدالقادر حاتم لە کتێبی (ئیسلام و پڕوپاگەندە)دا کە دەڵێت: (*بریتییە لە بەکارهێنانی پڕوپاگەندە دژی دوژمن هەروەها کۆمەڵێ ئامرازی تری کەدەشێ مۆرکی جەنگ یا ئابوری یا سیاسی بەخۆوە بگرن و دەبنە تەواوکەری چالاکیە پڕوپاگەندەییەکە*)[1]

پسپۆڕە سەربازیەکان لەو بڕوایەدان بۆ دەستخستنی سەرکەوتنیکی خێرا، کاریگەری لەچەکی تر زۆرترە، پێغەمبەریش ﷺ لە فەرمودەیەکیدا ئاماژە بەم حاڵە دەکات و دەفەرمویت: (ونصرت بالرعب مسيرة شهر)

هەروەها دەفەرمویت: (جاهدوا المشركين بأمولكم وأنفسكم وألسنتكم). کە لە هەردوو فەرمودەکەدا ئاماژە بە ڕۆڵ و کاریگەری جەنگی دەروونی لەتێکشکاندنی نەیاران و دوژمندا کراوە.

چەندەها سەرکردەش باسیان لە ڕۆڵی جەنگی دەروونی لەبەڕێوەبردن و بردنەوەی ململانێکاندا کردووە. لەوانە سەرکردەی ئەڵمانی (دومیل) کە دەڵێت: (*سەرکردەی سەرکەوتوو ئەو کەسەیە پێش ئەوەی دەست بەسەر جەستەی دوژمنەکەیدا بگرێت، دەست بەسەر عەقڵیاندا دەگرێت*)[2]. جەنەڕاڵ (دیگۆل)ی فەرەنسیش دەڵێت: (*بۆ ئەوەی دەوڵەتێک سەرکەوتن بەدەست بهێنێت، دەبێت پێش ئەوەی هێزەکانی بخاتە گەڕ جەنگی دەروونی بەرپا بکات*).

(شەرشل)ی بەریتانیش پێی وایە زۆرجار جەنگی دەروونی سیمای مێژووی گۆڕیوە)[3].

لێرەدا پێویستە ئاماژە بە شتێک بکەین کە ئەویش ئەوەیە هەندێ وڵات بۆ ئەوەی بەرامبەرەکانیان (حساسیە)تیان بەرامبەر پەیدانەکەن چەمکی جەنگی دەروونی بەکارناهێنن. بەڵکو زاراوەی تر بەکاردەهێنن وەک: پڕوپاگەندە کە ئەمریکیەکان بەکاری دەهێنن. هەروەها جەنگی سیاسی کە بەریتانیەکان بەکاری دەهێنن.

---

[1] مجلة التوحيد العدد ١٩٩٣/٦٧، ص١٦١.
[2] مذكرات روميل ص١٧٦ لە هەمان ژمارەی (التوحيد)وە.
[3] مذكرات ديغول ص١٢٤ سەرچاوەی پێشوو.

کەواتــە ئــەمڕۆ جــەنگی دەروونــی خزمــەتێکی زۆر بــە ســـتراتیژیەتی دەوڵەت و هێزەکان دەکات، کاریگەریەکی زۆری بەسەر کۆمــەڵگاو گــەلانی دنیاوە هەیە. هەر بۆیە دەبێ ئێمەش وەکو کورد و بزاڤــە رزگاریــخوازەکــەی، هەروەها وەکو وڵات و رۆڵەکانی بزاڤی ئیسلامی کوردستانی کــە دەمێکــە لــەپاڵ کــاولکردنی وڵات و کوشــت وبــڕو قــەتڵ و عــامی خەڵکەکــەماندا، ئامــانجی شــالاوێکی جــەنگی دەروونــی نەخشــەبۆ کێشــراوی گــلاوی دوژمنــانیداین؛ هونــەری ئــەم جەنگــەو شــێوازی بــەرگری کردنــی لـــەخۆمان لەبەرامبەریەوە فێر ببین.

کورتەیەکی مێژوویی

بەکارهێنانیجــەنگی دەروونــی دەگــەڕێتــەوە بــۆ چاخــە دێرینــەکان و ســەرەتای ململانــێی مــرۆڤ لەگــەڵ مرۆڤــدا[4]. هــەر لــە زووەوە مــرۆڤ ویستویەتی ورەی دوژمنەکەی بڕوخێنێت. تووشی شلەژاویو پەشۆکاویو سام و بیمی بکات. ئیرادەی تێک بشکێنێت، تــاکو کۆڵــی پێبــدات و بــەچۆکیدا بێنێت.

هەر بۆیە (صینی)یە کۆنەکان و میسریو گریک و گەل و نەتــەوەکانی تر، بەدرێژایی مێژوو پەنایان بردۆتە بــەر ئــەم چەکــەو لــە ململانێکانیــاندا بەکاریان هێناوە.

هەستیان بە رۆڵی کاریگــەری کــردووە. چونکــە بنەڕەتــەکانی دەروونــی مرۆڤ و هێڵــە گشــتیەکانی لــەوەتای ئــادەمیزاد هــەبووە هــەروەکو خــۆی بووەو ماوەتەوە. ئەگــەر چــی مــەرج نیــە لــە مێــژوودا وەک لقێکــی زانست ناسرابێت و لێکۆڵینەوەی ســەربەخۆی لەســەر کرابێت. ئــەوەی کــە گەشــەی کــردووە لەجەنگەکــەدا، ئامرازەکانیــەتیشێوازو هۆکارەکانیــەتی، ئــەویش بەهۆی ئەو پێشکەوتنە گەورەی سایکۆلۆژیاو هۆیەکانی پــەیوندی لــەم یــەک دوو چاخەی دوایدا بەخۆیانەوە بینیوە.

مێژووی خەبات و تێکۆشــانی پێغەمبــەرانی خــوا پڕیــەتی لــە شــێوازی جەنگی دەروونی جۆراوجۆر. کە دوژمنەکانیان لە دژیان بەکاریان هێناوە. کە

[4] الحرب النفسیة/ موسی زناد . بغداد/ ١٩٨٤ ص٧.

لەباسی شایعەو پڕوپاگەندەدا، وەکێ دوو ئامرازی سەرەکی جەنگی دەروونی ئەوەندەی بکرێت ئاماژەی پێدەکەین.
ئەگەر زۆریش نەچینە قولایی مێژووەوە، سەیر دەکەین سەرکردەیەکی بەسام و بەناوبانگی وەکو جەنگیزخان، کە لەدرێژایی ژیانیدا کەم ڕێکەوتووە جەنگێ بدۆڕێنێت. پێش ئەوەی دەست بەشەڕ بکات و هێزە چەکدارەکانی بەکاربهێنێت، بەجەنگی دەروونی ورەی پێبەرداون و بەسەریاندا زاڵ بووە. (خوارزم شا) بێمتمانەیی نێوان سولتان و سەرکردەسەربازییەکانی قۆستەوەو زۆر بە زیرەکانە بەکاری هێناو سودی لێوەرگرت.
کاتێک سولتان خوارزم لەگەڵ دایکیدا ناکۆکیان کەوتە نێوانەوە لەسەر بەدەستەوەگرتنی جڵەوی دەسەڵات و فەرمانڕەوایی، ژمارەیەکی زۆر لە سەرکردەکان سەر بە دایکی بوون. جەنگە دەروونیەکەی جەنگیزخان لەم خاڵەوە دەستی پێکرد. یەکێ لە سەرکردەکانی شا بە ناوی (بدرالدین بن العمید) پەنای بردە بەر جەنگیزخان. جەنگیزخان ئەوەی بە هەل زانی دەستی کرد بە تەزویری چەندەها نامەو پەیامی جۆراوجۆر بەناوی میروسەرکردەکانی خوارزم شاوە کە گوایە داوایان لێکردووە پەنایان بدات و خۆیان بدەن بەدەستەوەو ئەمیش ڕەزامەندی نیشانداوەو ئەو داواکاریانەی ئیمزا کردووە. جا ئەم نامانەی دزە پێدەکردن و دەیگەیاندنە دەستی سولتان. کاتێ سولتان ئەمەی بینی بەتەواوی بەرامبەر سەرکردەکانی بەدگومان بوو. بۆیە بڕیاریدا لەشێوەی تیپی سوپایی بچوک بچوکدا بڵاوەیان پێبکات و هەریەکەیان ڕەوانەی ولایەتێک بکات. کەئەمەش بوو بەهۆی ئەوەی هێزە مەغۆلیەکان زۆر بەئاسانی دەست بەسەر ولاتدا بگرن و بەهێزترین دەسەڵاتی ئیسلامیی ئەو کاتە هەرەس بهێنێت.
لەچەرخی نوێشدا لەجەنگی جیهانی دووەمدا ئەم چەکە لەجاران زیاترو نەخشەدارتر بەکارهات. دەبینی پیاوێکی وەکو (گۆبلز) کە وەزیری پڕوپاگەندەی هیتلەر بوو بوو بە کەسایەتی پلە سێی ولات. جۆش و خرۆشی خستە ناو گەلی ئەڵمانیاوەو پۆل پۆل بەرەو مەیدانەکانی نەبەردو بەرەوڕوو بوونەوە ملیان دەنا. ئەفسانەی (ئەڵمانیا لەسەرووی هەموانەوەیە)ی لێ کردبوونە ڕاستیو لەپێناو هێنانەدیدا ئامادەبوون دەست لە هەمو وشتێکی خۆیان هەڵگرن، گیانی خۆیان بکەن بە قوربانی.
جەنگی دەروونی ئەڵمانیای نازی لە سەرەتاوە ئەوەندە سامناک بوو، پاریسی ئەو کاتە کە حەوت ملیۆن و حەوت سەد هەزار کەسی تێدا دەژیا،

پێش ئەوەی سەربازە نازیەکان بچنە ناوی دانیشتوانەکەی شاریان بەجێهێشت و داگیرکرا.

لە دەزگا مۆتەکەی گۆبلزدا چوار هەزار شارەزای دەروونناسیو پروپاگەندەو جەنگی دەروونی کاریان دەکرد. بۆیە لە دوای ئەم جەنگەوە واتە جەنگی جیهانیی دووەم. وڵاتانی جیهان لەوانەش ئەمریکا لە جاران زۆر زیاتر بایەخیان بە جەنگی دەروونی دا. بەجۆرێک تاکو ئێستاش لێکۆڵینەوەکان لەو بوارەدا هەر بەردەوامن و ڕۆژ بە ڕۆژ سوودی زیاتر لەم شێوازەی ململانێ وەردەگیرێت، پەرە بە شێوازەکانی دەدرێت و ئامرازەکانی نوێ دەکرێتەوە.

مەترسیو بایەخی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی واتای جەنگی کلاسیکی ناگەیەنێت، بەڵکو تەنها هۆکارێکی یارمەتیدەرە بۆ بەدیهێنانی ستراتیژیەتی نەتەوەیی دەوڵەت، بەجۆرێک لەکاتی شەڕو ئاشتیدا وەک یەک بەرپادەکرێت و هەمو تواناکانی دەوڵەتی تیا بەکاردێت.

جەنگی دەروونی مرۆڤ تووشی هەڵدێری شڵەژان و دڵەڕاوکێو نائارامی دەرونیو کۆمەلایەتی دەکات. ئێستا بیر لەوە دەکرێتەوە ڕۆژێ لە ڕۆژان بەیەکجاری ئەم جەنگە جێگای جەنگی گەرم بگرێتەوە.یان هیچ نەبێت لە زۆر کاتدا جێگای بگرێتەوە. جەنگ تەنها بەکارهێنانی چەک لە دژی چەک نییە. *ئێستا چەمکی جەنگ گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتووە. لەجەنگی کلاسیکیەوە گۆڕاوە بە جەنگی هەمەلایەنە. بەڵێ جەنگ شەڕی ئیرادەیەلە دژی ئیرادە. هەر بۆیە ئێستا ئاراستەکردنی دەروونیو مەعنەوی لەناو ریزەکانی سوپادا گرنگیەکی زۆری پێدەدرێت. چونکە جەنگ لە دوو رەگەزی ماددیو مەعنەوی پێک دێت. خۆ ئەگەر سوپایەک چەک و جبەخانەیەکی زۆر مۆدێرنیشی لەبەردەستدا بێت، بەلام خاوەنی ویستێکی بەهێزو ورەیەکی بەرزو گیانی فیداکاریو لێبڕان نەبێت، سەرەنجام شکست دەخوات.*

ئەوەتە سەرکردەی چینی (من تزو) لەسەدەی پێنجەمی پێش زایینـدا دەڵێت: *(لوتکەی ویستی دوژمـن تێکبشکێنیو بـەبێ شـەڕ جەنگەلـە بەرێتەوە)*.

دیارە لە زۆر کاتدا مەبەست لە شەڕ تـەفرو توناکردنی دوژمـن نییـە، بەڵکو چۆک پێدادان و ملکەچ کردنیەتی بۆ کۆمەڵێ ئامانج و داخوازی کـە زۆرجـار بـەکارهێنانی زەبـرو زەنـگ نـاخوازێت و چـەک دەبێتـە دواهـەمین چارەسەر.

زۆرجار بەتەنها ئامـاژە کـردن بـۆ بـەکارهێنانی هـێز لـە بـەکارهێنانی بەهێزترە. هەروەکو راگەیاندنی (جیهاد)ی دەوڵـەتی عوسمـانی لـە جـەنگی جیهـانیی یەکـەمدا کەلەڕاستیدا: *(سـوڵتان بەهەڵـەداچوو کـە جیهـادی راگەیاند، چونکـە رۆژئـاوا حسـابێکی زۆری بـۆ ئـەو مەسـەلە دەکـردو لێی دەترسا. ئەگەر سوڵتان تەنها هەڕەشەی بەکارهێنان و راگەیاندنی پێبکردایە چەندان قـات زیـاتر دەروی دەبـوو. چۆکپێدادانـی دوژمـن لـەرێی شـێوازو ئامرازەکـانی جـەنگی دەروونیـەوەو دوورخستنەوەی لەجـەنگی خوێنـاوێی بەتایبەتی کەلەم سەردەمەدا بەهۆی چـەکی مۆدێرنـەوە کارەساتە مـاددیو مرۆییەکانی جەنگی گەرم زۆر ترسـناکتر بـووە*. دەوڵـەت خـۆی لـە خـەرجی زۆری جـەنگ و چاککردنـەوەی شـوێنەوارە کاولکاریـەکانی رزگـار بکـات و بەهـەرزانترین شێوەو کـەمترین قوربـانی ئامانجـە نەتەوەییـەکانی خـۆی بەدەست بێنێت. هەروەک سەرکردەیەکی ئەڵمانی ئاماژە بەم خاڵە دەکات و دەڵێت: *(ئێمە بۆمبایەکی زۆر بەکار دەهێنین، بۆ ئەوەی تۆپێک لەدەستی سەربازێکدا بشکێنم ئایا بۆ ئێمـە هـەرزانتر ناکـەوێ هۆکـارێک بدۆزینـەوە پەنجەکانی ئەو سەربازە تێکبدەین کە تۆپەکە دەتەقێنێ؟)*.

جیهان خۆرانیش دەرکیان بەم راستیە کردووەو لـە زۆربـەی شـوێنەکانی جیهانـدا وازیان لە داگـیرکردنی سـەربازی راسـتەوخۆ هێنـاوە. دوای ئـەوەی عەقڵی وڵاتە دواکەوتووەکانیان بە جـۆرێ پـەروەردەکرد لەگـەڵ بـەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانیاندا بگونجێت. لەرێگای شێوازەکانی جـەنگی دەروونیـەوە یـاری بـە چارەنوسـی میللـەتان دەکـەن و دەسـتکاری نەخشـەی جوگرافـیو سیاسیو ئایدۆلۆژی دنیا دەکەن. جەنەڕاڵی ئەمریکی (جیمـس جـانین) لـەم بـارەوە دەڵێـت: *(رۆژئـاوا چـاوی بـەتێکڕای سـتراتیژیەت و سروشـتی جەنگەکاندا گێڕاوە. چونکە نەخشە ستراتیژییە نوێیەکان بایەخ بە هوکـاری*

سایکۆلۆژیو ئایدۆلۆژی دەدات. لەبەرئەوە دەتوانین بڵێین، جەنگی ئەمڕۆ بۆتە جەنگێکی سایکۆلۆژی هەمەلایەنە).

هەر بۆیە ئەمڕۆ بڵندگۆ راگەیاندنەکانی زلهێزەکان شاڵاوی جەنگێکی دەروونی رێکخراو بەیارمەتی هاوکارە ناوچەییە خۆماڵییەکان دەکەنە سەر ئیسلام و پرۆژەی هەڵسانەوەی میللەتانی ناوچەکەو خەباتیان بۆ گێڕانەوەی ناسنامەو سەربەخۆیی راستەقینە.

لە کۆتاییدا دەڵێین: هیچ سەرکەوتنێکی سەربازی سوودی نیە ئەگەر نەبێتە هۆی رووخاندنی ورەو خۆڕاگری بەرامبەرو تووشی شکستی دەروونیی‌نەکات. بۆ نموونە لەجەنگی جیهانیی دووەمدا یابانیەکان زەبرێکی کاریگەریان ئاراستەی گەلە کەشتی‌یە ئەمریکا کرد. بەڵام بەرەنجامی کۆتایی هێرشەکە بەزیانی یابانیەکان تەواوبوو. چونکە هێرشەکە بوو بەهۆی یەکخستنی ریزی ئەمریکی‌یەکان، نەک رووخاندنی ورەیان.

شێوازەکانی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی بەحوکمی بەرفراوان بوونی هەموو شێوازەکانی ململانێ دەگرێتەوە. دەتوانین بڵێین هیچ شێوازێکی (مادی یاخود مەعنەوی) نی‌یە کە جەنگی دەروونی لە خزمەتی خۆیدا بەکاری‌نەهێنێت. بەڵکو هەندێ لێکۆڵەرەوە لەسەر ئەو بیروڕایەن کە جەنگی گەرم خۆشی شێوازێکی جەنگی دەروونی‌یە. بۆیە ***بەشێوەیەکی گشتی جەنگی دەروونی ئەم شێوازانەی لای خوارەوە دەگرێتەوە:***

یەکەم : کوشتار :

کە بریتی‌یە لە یەکلایی‌کردنەوەی ماددی لەجەنگی دەروونیدا. وە بریتی‌یە لە رواڵەتی خوێناوی بڕیارە دەروونیەکان بۆ جەنگ و ململانێ لەپێناو ئەنجامێکی دیاری‌کراودا. لەبەرئەوە دەبێ بە پلەی یەکەم بایەخ بە دەروونی جەنگاوەر بدرێت و بەهێز بکرێت. وای لێ‌بکرێت باوەڕەی بە سەرکەوتن پتەوبێت. لە مێژوودا ئەوە سەلماوە کە سوپایەک سەرکەوتووەو ورەی بەرزتری هەبووە. گەر بەشێوەیەکی کاتیش تێک بشکێ بەڵام ورەی

لەدەست نەدات و نەڕوخێت، پەند لە تێکشکانەکەوە وەردەگرێت و نەبەزانەتر دێتەوە مەیدان و نەیارانی بە چۆکدا دێنێ. هەروەها بۆمبارانکردنی خاپوورکەرو بەکارهێنانی چەکی کوشندەو کۆمەڵ کوژو دەست وەشاندنی بێبەزەییانەو هێرش کردنە سەر ناوەندە مەدەنیەکان هەر هەمووی بەمەبەستی خۆبەدەستەوەدانی دوژمن ئەنجام دەدرێت.

دووەم : جەنگی ئابووری :

کە پشت بەو ڕێسایە دەبەستێت کە دەڵێ: (*هەر زیادبوونێک لە بژێویمدا کەمی لەهێزی دوژمنەکەمدا دەگەیەنێت، هەر کەمیەکیش لەهێزی دوژمنەکەمدا زیادبوونی بژێویم دەگەیەنێت*).

جەنگی ئابوری واتە نەهێڵی کەرەسەو خۆراکی پێویست بگاتە دەست دوژمن، ئەمە لەلایەک، پەکخستنی توانا بەرهەم هێنانەکانی لەلایەکی ترەوە. دەرکردنی دەوڵەتی دوژمن لەبازاڕە جیهانیەکان و بەکارهێنانی ڕێو شوێنی گومرگی توند لە بەرامبەر کاڵاهێنان و بردنیدا، دابەزاندنی نرخی بەرهەمەکانی وەکو نەوت، وێرانکردنی دامەزراوە ئابورییەکانی لەڕێی بۆمباران و تۆپباران و کاری تێکدەرانەوە.

ئابڵوقەدانی جزئی یان گشتی وڵات و بڕینی یارمەتیەکانی. وەک ئەو یارمەتییە ساڵانەی هەندێ دەوڵەت لە وڵاتە زلهێزەکان وەریدەگرن. قەرزارکردن و دانانی سوودێکی زۆر لەسەر قەرزەکەو دواتر بەو بۆنەوە دەست خستنە ناو کاروباری ناوخۆی وڵات. تەزویرکردنی دراوی وڵاتێک و ...هتد. هەموو ئەم ڕێو شوێنانەو چەندانیتر لەفشاری ئابوری بەکاردەهێنرێت و پاروەنانی ڕۆژانەی گەل و شیری منداڵانی ساوا زۆر ناجوامێرانە دەکرێت بەچەکی چۆک پێدادانی بەرامبەر کە زۆرجار ئەو بەرامبەرە ڕژێمێکەو بەسەر گەلەکەیدا سەپاوە. ئێستا فشارو ئابڵوقەی ئابوری یەکێ لەکاریگەرترین ئەو چەکانەیە دژی هەندێ لە وڵاتانی جیهانی سێ و بەتایبەتی وڵاتانی ئیسلامیی بەکاردێت. تەنانەت زلهێزەکان دژ بە یەکیش بەکاری دەهێنن بۆ دەستکەوتنی بەرژەوەندی زیاتر.

سیاسەتی برسیی‌کردنی بەرامبەر سیاسەتێکی کۆنەو هەر لەمێژەوە وەکو چەکێ بەکارهاتووە. ئەوەتە یەکێ لەو چەکانەی سەرهارگەی شرکە و ستەم لەسەرەتای ئیسلامەوە دژی پێغەمبەری مەزن ﷺ و هاوەڵە

تێکۆشەرەکانی بەکاریان هێنا نابڵوقەدانیان بوو لە شیوی (أبـي طـالب)دا. بـەجۆرێک خـەڵکی قەدەغــەبوو کڕیــن و فرۆشــتنیان لەگــەڵدا بکــات و پێداویستیەکانی ژیانیان بگاتێ. تەنانەت کار گەیشتە ئــەوەی ناچـاربن گژو گیا بخۆن.

ئەوەتە لە سورەتی (المنافقین)یشدا دوڕووەکان بەو کارتە هەڕەشە لــە باوەڕداران دەکەن و قورئان لەسەر زمانی ئەوانەوە دەفەرموێت: (لاتنفقوا علی من عند رسول الله حتی ینفضـوا) المنافقون/٧. واتــە *یارمـەتی لـە هـەموو ئەوانـە بگرنەوە کە بەدەوروبەری پێغەمبەری خواوەن ئیتر ئەمـە وایـان لێدەکـات بڵاوەی لێبکەن و پەرەوازە ببن.*

لە سەردەمی نوێشـدا ئینگلیزەکـان وەک داگیرکـەرێ بـەوە بـەناوبانگ بوون کە سیاسەتی هەژارکردنی ئــەو گەلانــە دەگرنــە پێـش خستویاننە ژێـر دەسـەڵاتی خۆیانــەوە. بۆ ئــەوەی توانـای راپـەڕین و بــەرگرییان نــەمێنێ. هەروەها لەبەر ئەو چاوچنۆکیـیە زۆرەی پــێی ناسـرابوون کـە بـەخێرو بـێری پێنج یەکی ئەم سەرزەوییە تێریان نەدەخوارد، کوردو شۆڕشەکەیشی زۆرجار ئەم چەکەیان لەدژ بەکارهاتووە.

سێیەم : جەنگی سیاسی:

ئەم شێوازەش بە پلەی یەکەم دەیەوێت دوژمن لەناوخۆدا گەمارۆ بدات و ورەی بڕوخێنــێو لــە هاوسـۆزیو پشـتیوانی رای گشــتی دەرەوە بێبەشــی بکات.

جەنگی سیاسی شێوەی جۆراوجـۆر بـەخۆوە دەگرێـت، وەک: هەڕەشـەی بەردەوام بە هەڵگیرساندنی جـەنگ وەک کـە هیتلـەر کـاتی خۆی دەیکـرد، جموجوڵی گەلە کەشتیـیە جەنگیـیەکان، بەستنی هاوپەیمانی، ئــەنجامدانی مانۆڕی سەربازیو ئامــاژە کـردن بەبـەکارهێنانی چـەکی قڕکـەرو وێرانکـەر. چــالاکی دیبلۆماســی بەمەبەســتی بەدەســتهێنانی لایــەنگیری دەوڵەتــە بێلایەنەکان بۆ کێشەیەکی دیاریکراو دەنگدان بۆ قــازانجی ئەم رێکخـراوە نێودەوڵـەتیو ناوچەیـیـەکاندا. لێدوانــی (اســتفزاز)ی لــە راگەیاندنەکــەی پــەیمانی ئەتڵەسی دوای جـەنگی (١٩٦٧) بــەوەرگرتنی ئیسـرائیل لــەو پەیمانەدا، کڕینی چەک و تاقیکردنــەوەی چـەکی جۆراوجـۆرو پێشـکەوتوو، پێشوازی کردنی لە کەسایەتیـیە سیاسیو فکریو کۆمەڵایەتیـیە نــەیارەکان،

وەک پێشوازیکردنی کلنتۆن لە سەلمان روشدی یان چاوپێکەوتن و پێشوازی لێکردنی چەندان جارەی رێبەری ئاینی هەرێمی (تبت) لەچیندا لەلایەن کۆشکی سپی‌و ناوەندە بڕیاربەدەستەکانی تری رۆژئاواوە. هەروەها دەرخستنی هەندێ بەڵگەنامەو پەیماننامەی نهێنی، تاوانبارکردنی رژێمەکان بەژێرپێدانی مافی مرۆڤ، ناوبردنی شۆڕشگێڕان بە ترۆریست و هەڵگەڕاوەو یاخی، خۆمان ئاگادارین چۆن لەم بەشە کوردستانەدا شۆڕشگێڕانی کورد بە (متمردین و عصاة) ناودەبران. ئەمانەو دەست پێشخەری جۆراو جۆری تر هەر هەموو ئەمانەو چەندان شێوەی تر دەچێتە خانەی جەنگی سیاسی‌یەوە. بەڵام پێویستە ئەوە بڵێین کە هەرچەندە لەم جەنگەدا فرۆفێڵ و چاوبەستەکردنی زۆر بەکاردێت بەڵام لەماوەیەکی دووردا مادام پشت بە هەق نابەستێ ناتوانێت بەتەواوی سەرکەوێت و ئامانجەکانی بەدی بێنێ.

چوارەم : پڕوپاگەندە :

زاراوەیەکی لاتینی‌یە (Propaganda) واتا: *شێوازێکی نەخشە بۆ کێشراوە بۆ بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕێ یان بیرێ یاخود هەواڵێ.* لەبنەڕەتا لەفەرمانی (Propaganda) داتاشراوە کە مانای زۆرکردنی دارستان لەڕێی ناشتنی نەمامەوە دەگەیەنێ. بەڵام ئەم زاراوەیە لەسەردەمی کەنیسەی کاثۆلیکی رۆمانیدا پەرەی سەندو مانایەکی نوێی بەخۆوە گرت کەبریتی‌یە لە بڵاوکردنەوەی هەواڵ و زانیاری. بە واتای زۆرکردنی پڕوپاگەندە دەشێ ئاراستەی دوژمن و بێلایەن بکرێ. وە لەسەر بناغەی سایکۆلۆژی‌و کۆمەڵناسی و سایکۆلۆژی کۆمەڵایەتی دامەزراوە. لەهەردوو کاتی شەڕو ئاشتی‌دا بەکاردەهێنرێ.

دەتوانین بەم جۆرەش پێناسەی بکەین و بڵێین: *(پڕوپاگەندە بریتی‌یە لە بەکارهێنانی شێوە جۆربەجۆرەکانی راگەیاندنی گشتی یاخود میللی بەمەبەستی کارکردنە سەر سۆزو عەقڵی کۆمەڵێکی دیاریکراو بۆ مەبەستێکی دیاریکراو، سا ئەم مەبەستە سەربازی بێ، ئابوری بێ، یان سیاسی).*

هەروەها بەم جۆرەش پێناسە کراوە: شێوازێکە لەشێوازەکانی ئاراستەکردنی دەروونی کە هەڵوێست گرتن یاخود رادەربڕینێکی بەدوادا دێ، کە بەبێ ئەو نەدەشیا بیان گەینێ.

پڕوپاگەندە لە کۆمەڵگای هاوچەرخی سیاسیدا بە جەوهەری مومارەسەی سیاسی دادەنرێت. لەهەمان کاتدا ئامرازی دەسەڵاتی سیاسی فەرمانڕەوایە بۆ مومارەسەکردنی سیاسەتی ناوخۆو دەرەکی. ئەمەش لەبەر دوو هۆکاری گرنگ :

١- ئەو پێشکەوتنە مەزنەی هۆیەکانی گەیاندن بەخۆیەوە بینیوە. کە مرۆڤایەتی بەجۆرێکی زۆرسەیر لێکتر نزیک کردۆتەوە. ئەمەش مۆرکی خۆی بەسەر هاوولاتی سادەو رژێمە سیاسییە هاوچەرخەکاندا بەجێهێشتووە. لە رووکاری جۆری پەیوەندی نێوان فەرمانڕەواو جەماوەری خەڵکدا.

٢- سروشتی جەماوەری کۆمەڵگای سیاسی هاوچەرخ، کە ناوەرۆکەکەی بریتی‌یە لە بەشداری‌کردنی هاوولاتی سادە لە پرۆسەی دەرکردنی بڕیاری سیاسیدا. جا ئەم بڕیارە لەسەر ئاستی ناوخۆ یان دەرەوە بێت. هەروەها خستنە ژێر چاودێری رەفتاری فەرمانڕەواو لێپرسینەوەی.

پڕوپاگەندە دەبێت زۆربەی کات لەسەرچاوەیەکی رەسمیەوە ئاراستە بکرێت، تا بەپێی بەرنامەو نەخشەیەکی داڕێژراو لەچوارچێوەی سیاسەتی گشتی‌دا بخرێتەکار و ئامانجی دیاری‌کراو بەدی بێنێت.

دیارە ئەو دەوڵەت و هێزانەی توانای ماددی‌یان باشەو بارودۆخیان بۆ گونجاوە، دەزگاو مەڵبەندی تایبەتی توێژینەوەو لێکۆڵینەوەو ئاراستەکردنی پڕوپاگەندەیان دامەزراندووە. زاناو پسپۆڕی سایکۆلۆژیو کۆمەڵناسی‌و شارەزای پڕوپاگەندەیان بۆ ئەو مەبەستە تەرخان کردووە. کە ئەمە زیاتر لە دەوڵەتە گەورەکانی جیهاندا بەدی دەکرێت.

بەڵام دەوڵەتە بچوک و رێکخراوە سیاسیەکان ئەگەر دەزگای تایبەتی پڕوپاگەندەشیان نەبێت، ئەوا لەرێی سیاسەتی گشتی‌و سەرکردایەتی‌و راگەیاندنەوە، رەچاوی پڕوپاگەندەو وروژاندن و هاندان دەکەن.

پڕوپاگەندە بەگوێرەی دیدی ئایدۆلۆژی‌و رێبازی سیاسی جۆری راست و درۆی هەیە[1] بۆئەوەی پڕوپاگەندە بەچاکی کاری خۆی بکات و بچێتە ناو

[1] کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، جەنگی سایکۆلۆجی‌و شۆڕشی کوردستان، ژمارە١٦ خولی ٣ نیسانی ١٩٨٧ لا ٤٠.

میشـک و دەروونـەوەو بـڕوای پێبکرێـت. پێویسـتە زانیـاری وردو قـووڵ دەربارەی ژیانی ئابووری، سەربازی، سیاسی، مێژوویـی، ئایدۆلۆژیو داب و نەریتی کۆمەڵایەتی ئەو کۆمەڵـەی ئاراستەی دەکرێـت لەبەردەسـتدا بێـت.
کاریگەریش بەستراوە بە دوو شتەوە:

١) گرنگی ئەو بابەتەی پڕوپاگەندەی بـۆ دەکرێـت و نزیـک بوونـی لـەژیانی خەڵکیو پەیوەستبوونی بە چارەنووسیەوە.

٢)ئەو هۆو شـێوازەی پڕوپاگەندەکـەی پێبڵاودەکرێتـەوە تـا رازاوەو سـەرنج راکێش و سەرکەوتووتر بێت لە رووی هونەرییەوە،کاریگەرتر دەبێت.[١]

گەر سەیری سـەرجەم پێناسـەکانی پڕوپاگـەندە بکـەین دەبینـین زۆربەیان یەککەوتوون لەسەر :

١- پڕوپاگـەندە دەیـەوێ وەڵام دانـەوەی ئاینده بـەو جـۆرەی کەپـەیامی پڕوپاگەندەکە دەیەوێ بگۆڕێ، کە نێرەری پەیامەکـە دەیـەوێ لەمیانـەی ئەوەوە بگاتە ئەو وەڵام دانەوەی مەبەستیەتی.

٢- پشـت بـە فشـاری سـۆزو زەوتکردنـی دەروونـی بـەهۆی ئـامرازی جۆربەجۆرەوە دەبەستێ. کە هەندیکیان لە بازنەی رەوشت دەچنە دەرەوە بەمەبەستی بەدیهێنانی هەستێکی سلبی یان ئیجابی گشتی بەرامبـەر ئەو کێشەیەی دەیخاتە ڕوو.

٣- بەم واتایە کەواتـە پڕوپاگـەندە هونـەرە، سـەرەڕای ئـەوەی کـە شـالاوی پڕوپاگەندە شێوازی زانستی بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی پەیڕەو دەکات، بریتییە لە هونەر چونکە لەیەکەم جارو دوایەمین جاردا بەپلـەی یەکـەم پشـت بـە لێهاتنـە کەسـییەکانی ئـەو کەسـە دەبەسـتێ هەڵدەسـتێ بـە شالاوەکە، وە بەتایبەتیە ساکۆلۆژیەکانی ئەو کەسەی ئاراستەی دەکرێـت و ئەو کەش و هەوا دەروونیەی دەوری داوە.

پڕوپاگەندە لەمێژوودا

هەرچەندە ئەم زاراوەیە پێش سەدەی (١٧) نەناسراوە، بـەڵام شـێوازی جۆربەجۆری چالاکی پڕوپاگەندەیی هەر لەدێر زەمانەوە، بەکارهاتووە.

فیرعەونـەکان شـێوازی پڕوپاگـەندەیان لـەکاتی جەنگـەکانیاندا بەکارهێناوە.

---

[١] هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٤١٧.

یۆنانیەکان زۆر هەڵکەوتووبوون لە بەکارهێنانی شێوازەکانی پڕوپاگەندە بۆ هێنانەدی ئامانجە سیاسیو سەربازییەکانیان لەڕێی خوتبەو شیعری حەماسییەوە.

رۆمانیەکانیش شێوازی تایبەتی خۆیان هەبوو بۆ سەرکەوتن بەسەر پڕوپاگەندەی دوژمندا بەنزیکترین کات و بەکارهێنانی شیعر بۆ وروژاندنی هەستی میللیو نیشتمانی.[٢]

پڕوپاگەندە لە مێژووی ئیسلامیدا

ئیسلام لە بوعدێکی عەقیدەی دا پڕوپاگەندە. کە لە زمانی هەق و لۆجیکی ئیمانەوە سەرچاوەی دەگرت. کە ئەمەش تاقە لۆجیکی سیاسەتی دەرەوەبوو، بەڵام ئەم پێگانە تووشی شێوان هات، ئەمەش کاتێ دەوڵەتی ئەمەوی هەڵسا بەوەی بوعدێکی سیاسی بەسەردابڕی ئەمەش بەبەکارهێنانی شێوازی زۆرەملێو ناوزڕاندن و هەڵبەستنی فەرموودە بەدەم پێغەمبەرەوەو دروست کردنی کەسایەتیو درۆو دەلەسە بۆ ئەوەی شەرعیەتی سیاسی ئەوەکانی ئومەیە بسەلمێنێ.

بەڵام بزوتنەوەی عەبباسیو فاطمی پڕوپاگەندەیان کرد بە چەکی بنەڕەتی دەستیان بۆ دروست کردنی لایەنگرو سازکردنی رای گشتی بۆ گۆڕانکاری کردن لە بونیادی دەوڵەتدا بانگەوزازی عەبباسی شێوازی جۆربەجۆری بەکارهێنا بۆ دواندنی هێزە نەیارەکانی حوکمی ئەمەوی. یانی هەموو کۆمەڵێ کە نەیاری ئەمەوییەکان بوون بەجۆرێ دواندوویانە کەلەگەڵ بیروڕاو ئاواتەکانیاندا سازگاربێ، بەڵکو هەر لەناو ئەم کۆمەڵانەدا بانگەوازکەریان دروست کردووە، فاطمیەکان بەئەزموونێکی نوێوە پڕوپاگەندەی خۆیان دەست پێکرد. مەبەستی بنەڕەتی لە دروست کردنی زانکۆی ئەزهەردا بەکارهێنانی دەزگای فێرکردن بوو بۆ بلاوکردنەوەی بانگەوازی فاطمي، هەروەها شیعریان بەکارهێناوە. ئەنجومەنێکی بانگەوازیان پێک هێنا بەسەرۆکایەتی (بانگخوازی بانگخوازان) کە (١٢) کەس پارمەتیدەری بوون، کەهەریەکەیان نوێنەری ئەنجومەنەکە بووە لەناوچەیەکی میصردا.

---

[٢] الدعاية الايرانية والدعاية الاسرائيلية/ عصام فاهم جواد العامري/ل٢٦-٢٧.

پێغەمبەران و جەنگی پڕوپاگەندە

گەر چاوێ بە ژیاننامەو کارو خەباتی پێغەمبەرانی خواداو ململانێیان لەگەڵ خۆسەپێنەرانی نەتەوەکانیان بخشێنین، سەیردەکەین دەزگای دەسەڵاتداری کۆمەڵگا ویستویەتی جەنگێکی پڕوپاگەندەی سەختیان لە دژ بەرپا بکەن. تا لەم ڕێیەوە دڵی خەڵکیان لێساردکەنەوەو سیمای خۆیان و بانگەوازەکەیان بشێوێنن، لێرەدا حەزدەکەم ئاماژەیەکی کورت بۆ چەند نموونەیەک لەو بارەیەوە بکەم:

١) نوح پێغەمبەر ﷺ سەیردەکەین نەتەوەکەی نوح بەوە تاوانباری دەکەن کە (يريد أن يتفضل عليكم) المؤمنون/١٤. واتە نوح دەیەوێت لەئێوە بەرێزتر بێت و خۆتان بەسەردا بسەپێنێ! رون و ئاشکرایە کە ئەمە قسەی دەسەڵاتدارانی زۆردارانی روو بەجەماوەرە رەش و رووتەکەیە بۆ ئەوەی شوێن بانگەوازەکەی نەکەون و هەر لە سەرەتاوە بەربەست لەنێوان ئەمان و (نوح)دادروست بکەن. لەلایەکی ترەوە (نوح)و هەموو ئەو باوەڕدارانەی باوەڕیان پێهێناوە بەدرۆزن لەقەڵەم دەدەن (بل نظنكم كاذبين) هود/٢٧. ئێمە لێمان روونە کە لەبانگەوازەکەتاندا راست ناکەن.

سێهەم جار زۆر بەتوندی بە سەرلێشێواوی تۆمەتباری دەکەن (إنا لنراك في ضلال مبين) ئێمە تۆ -واتە نوح- لە گومڕاییەکی ئاشکرادا دەبینین.

ئیتر چۆن مرۆڤێکی گومڕا دەتوانێت ڕێنموویی خەڵک بکات؟

٢) **هود**: نەتەوەکەی هود بە گێلیو درۆزنی تاوانباری دەکەن (إنا لنراك في سفاهة و إنا لنظنك من الكاذبين) الأعراف/٦٧.

سەرنجێکی دەروونی ئەوە دەردەخات کاتێ باسی تاوانبارکردنی پێغەمبەرانە بە درۆزنی، دەستەواژەی (وا گومان دەبەین) بەکاردەهێنن، چونکە لەبەرەنجامی تاقیکردنەوەیەکی دوروو درێژی نەتەوەکاندا راستگۆیی پێغەمبەرانیان لا رۆشن بووە. لەبەرئەوە جەخت کردنەوە لەسەر ئەو مەسەلەیە گەمژەیی نەبێ هیچی تر ناگەیەنێت. ئەگەرچی پڕوپاگەندەکان هەمان ئاکامیان لێدەکەوێتەوە.

بەڵام کاتێ باسی گومڕاییە زیاتر پێ دادەگرن چونکە خەڵکەکە بەئاسانتر باوەڕی پێکردووە. چونکە بانگەوازی پێغەمبەران لەگەڵ بیروباوەڕو ئەو واقعەی خەڵکەکەی تیا ژیاوە ناکۆک بووە. بەڵکو لە بنەڕەتدا پەیامەکە بۆ گۆڕینی هاتووە.

هەروەک لە دەقە قورئانی‌یەکانیشدا رۆشن دەبێتەوە سەرکردایەتی کۆمەڵگای نەفامی لەو کاتەدا شاڵاوی پڕوپاگەندەکەی بەرپا کردووە. چونکە پارێزگاری‌کردنی بەرژەوەندی‌یە نارەواکانی خۆیان لە دژایەتی کردنی بانگەوازی پێغەمبەراندا بینیوەتەوە. لەولاوە بۆ ئەوەی لەم ڕێگایەوە کونترۆڵی دەروونی جەماورەیان بەدەستەوە بمێنێتەوە.

خەڵکە نەزانەکەش پڕوپاگەندەکانیان دووبارە دەکەنەوەو دەڵێنەوە نەتەوەکەی هود دەڵێن خواوەندەکانمان لە هود تووڕەبوون و عەقڵیان تێکداوە لەبەرئەوەلەدژی داب و نەریتەکانی کۆمەڵگا خەریکی وێنەکردنە.

(قالوا ياهود ما جئتنا ببينة وما نحن بتاركي آلهتنا عن قولك وما نحن لك بمؤمنين إن نقول إلا اعتراك بعض آلهتنا بسوء قال إني أشهد الله وأشهدوا أني بريء مما تشركون) هود/٥٣،٥٤.

وتیان ئەی هود تۆ بەڵگەت لەسەر راستی بانگەوازەکەت بۆ نەهێناوین و پێ نی‌یە. لەبەرئەوە ئێمە لەبەرخاتری قسەکانی تۆ واز لە خواوەندەکانی تۆ ناهێنین و باوەرت پێ‌ناکەین.

ئەوەی دەیلێی بەرەنجامی عەقل تێکچونێکە لەلایەن خواوەندەکانمانەوە. (هود)یش رووبەڕوویان فەرموی: من خوا دەگرم بە شایەت و خۆشتان شایەت بن کە لەهەموو ئەو شتانەی دەیانکەن بە هاوەڵی خواو بیروباوەری یەکتاپەرستی لێل دەکات، بێ‌بەریم .

(٣) **موسا** عليه السلام : ئەوەتە فرعەون دنیا لە موسا پڕدەکات و رووبەڕووی خەڵکە سەرلێ‌شێواوەکە دەڵێ: (إن هذا لساحر عليم يريد أن يخرجكم من أرضكم فماذا تأمرون) الشعراء/٣٤.

بەڕاستی ئەو کابرایە هەتا بڵێی جادووگەرێکی لێزان و شارەزایە. دەیەوێ بەجادووەکەی لەخاک و ئاوی خۆتان دەرتانکات جا ئێوە چی دەڵێن؟

تاوانبارکردنی حەزرەتی مووسا بە جادووگەری، لەچەندەها شوێنی قورئانداو بەشێوازی جۆراوجور لەلایەن فرعەونەوە دووپات کراوەتەوە.؟

ا) لەشوێنێکی تردا فیرعەون موسا بەوە تاوانبار دەکات کە شێت و *درۆزنە.*

(إلى فرعون وهامان وقارون فقالوا ساحر كذاب) غافر/٢٤.

(فتولى بركنه وقال ساحر أو مجنون) الذاريات/٣٩.

دستەو دایەرەی دەوربەریشی هەمان قەوان لێدەدەنەوە:

(قال الملأ من قوم فرعون إن هذا لساحر عليم) الأعراف/١٠٩.

لە قۆناغی سێهەمیشدا جەماوەرەکە هەمان شت رووبەرووی موسا دەکەنەوە. (فلما جاءهم الحق من عندنا قالوا إن هذا لساحر مبين) یونس/٩٧.
(فلما جاءهم موسى بآياتنا قالوا إن هذا إلا سحر مفترى) القصص/٣٦.

ب) جارێکی‌تر بەخراپەکار ناوی دەبەن کە خەریکی خراپەنانەوەیە لەسەر زەویدا (أتذر موسى وقومه ليفسدوا في الأرض) بەپرسیارو سەرسورمانەوە باسی ئەوە دەکرێت چۆن دەبێت موسا هەروا وازی لێبهێنرێت بۆ ئەوەی لەسەر زەویدا خراپەکاری بکات.

ج) لەلایەکی ترەوە وا دەردەخەن کە موسا تەنها *شێتی کورسی‌و پلەو پایەو سەرۆکایەتی‌یو خۆدەرخستنە* (إجئتنا لتلفتنا عما وجدنا عليه آباءنا وتكون لكما الكبرياء في الأرض) یونس/٧٨.

د) پروپاگەندەیەکی ژەهراوی فیرعەون دژی موسا بریتی‌بوو لە (مهين ولا يكاد يبين) الزخرف/٥٢. کەدەیەویت سوکی کات و وای بخاتە روو *کەسایەتی‌یەکی دیارو ناسراوو خاون پلەو پایەو شکۆنی‌یە.*

هـ) تاوانبارکردنی(موسا) بەوەی *سپلەو بەدنمەکەو چاکەی لەبەرچاو نی‌یە* (ألم نربك فينا وليدا ولبثت فينا من عمرك سنين) الشعراء/١٢. ئایا تۆ منالێ نەبویت و ئێمە پەروەردەمان کردی؟ چەندان سالی تەمەنت لامان بەسەر نەبرد؟ وەکە بلێ ئایە ئەمەیە پاداشتی ئەو چاکانەت بۆ ئێمە کە ئاوا دژایەتیمان بکەیت و خەلکمان لێهاندەی.

و) تاوانبارکردنی (موسا) *بەبێ‌باوەڕی‌و خوا نەناسی!* بۆ ئەوەی خەلکەکە باوەڕی پێنەکەن. بەلگەی فرعەونیش بۆ سەلماندنی ئەو تۆمەتەی ئەوەیە کە (موسا) لەسەرەتای لاویدا (قبطی)یەکی کوشتووە. (وفعلت فعلتك التي فعلت وأنت من الكافرين).

وەکە ئەوەی بلێ ئەگەر یەکێ باوەڕی بەخوا هەبێ چۆن دەبێت شتی وای لێبوەشێتەوە.

سەرەڕای هەموو ئەم بوختان و درۆو دەلەسەو پروپاگەندە ناڕەوایانە دژی موسا. کە ڕۆژی خۆی هاتە پێشەوە هەق سەرکەوت و ناهەقی رامالی. جادووگەرەکانی فرعەون لەبەردەم جەماوەردا باوەڕیان هێنا. فرعەون لەبەردەم ئەم دیمەنەدا تێکچوو شپرزەبوو. جارێکی‌تر بەفێل و تەلەکەبازی پەنای بردەوە بەر بەکارهێنانی پروپاگەندەو درۆو دەلەس.

بەخەلکەکەی وت کە ئەم کارە بەرێکەوتنێکی لەوەوپێشی نێوان موساو جادووگەرەکان ئەنجام دراوە. لەبەرئەوە کرنۆش بردن و

باوەڕهێنانەکەیان تەنها سیناریۆیەو پیلانێکی دوو قۆڵی هاوبەشە بۆ هێنانەدی ئامانجەکانیانە.
(إن هذا لمكر مكرتموه في المدينة لتخرجوا منها أهلها فسوف تعلمون) الأعراف/١٢٣.

سەرەنجام هەق سەردەکەوێو موساو (بني إسرائيل)یەکان لە میسر دەردەچن. بەڵام تۆ بڵێی موسا دوای ئەمە لە پڕوپاگەندەی ناحەزان رزگاری بێت؟ ئایا لەچنگی ئازاردان قوتاری دەبێت؟ نەخێر، بەڵکو لەوە بەدوا بەدەست خودی (بني إسرائيل)یەکانەوە تووشی ئازارو ناڕەحەتی دێت. ئەوەتە قورئان باسی ئازاری (موسا)مان بەدەست نەتەوەکەیەوە بۆ دەگێڕێتەوەو دەفەرموێت: (وإذ قال موسى لقومه يا قوم لم تؤذونني وقد تعلمون أني رسول الله إليكم) الصف/٥.

ئەوەتە موسا بەرامبەر گەلەکەی دەفەرموێت. گەلی برای ئەرێ لەبەرچی وا ئازارم دەدەن. لەکاتێکدا چاک دەزانن کە من پێغەمبەری خوام و بۆ ئێوە رەوانە کراوم؟

(٤) **پێغەمبەری ئیسلام** ﷺ: پێغەمبەری ئیسلامیش ئەگەر لە پێغەمبەرانی پێش خۆی زیاتر نەکەوتبێتە بەر ئازارو ناڕەحەتیو شاڵاوی پڕوپاگەندەی دوژمنانە ئەوا کەمتر نەبووە. قورئان باسی ئەو پڕوپاگەندە جۆراو جۆرانەمان بۆ دەکات کە دوژمنانی پێغەمبەرە ﷺ ئاراستەیان کردووە. بەجۆرەها شێوازی ناجوامێرانە لەهەوڵی ئەوەدا بوون کەسێتی خۆیو بانگەوازەکەی لەبەرچاوەی خەڵک ناشیرین بکەن و بەربەرەکانی بکەن و نەهێڵن بگاتە مێشک و دڵی خەڵکیو تەشەنە بکات. لێرەدا پێویست بەوە ناکات بەدرێژی باسی ئەو مەسەلەیە بکەین و تەنها چەند *ئاماژەیەکی کورت دەکەین چونکە کتێبەکانی ژیاننامەی پێغەمبەر بەدرێژی باسیان کردووە:*

١) **تۆمەتبارکردنی بەشێتی** (أم يقولون به جنة بل جاءهم بالحق وأكثرهم للحق كارهون).

واتە: یاخود دەڵێن جنۆکە دەستی لێوەشاندووەو شێت بووە. لەڕاستیدا مەسەلەکە وا نییە بەڵکو ئەو (هەق)ی لای خواوە بۆ هێناون و زۆربەی ئەوانیش چاوێن بەهەق هەڵنایە.

٢) *درۆزنی* (افترى على الله كذبا) سبأ/٨.

واتە: درۆی بەدەم خواوە هەڵبەستووە.

٣) *درۆی بەشاعیردانانی* : (بل هو شاعر) الأنبياء/
٤) *جادوگەری* (وعجبوا أن جاءهم منذر منهم وقال الكافرون هذا ساحر كذاب) ص/

ئەمەو چەندەها شێوازی‌تر کە دوژمنـــانی بانگەوازی رزگاری‌و هەق و یەکسانی پێغەمبەرانی خوا بەگشتی و پێغەمبەری ئیسلام بەتایبەتی، پێغەمبەرانیان پێ تاوانبارکردووە. بەڵام .. دوارۆژ بۆ باوەڕی قوڵ و متمانەی بەهێزو هەق و هەقخوازییە. هەر بۆیە دەبینـین لە مێژوودا هەموو ئەو پڕوپاگەندەو چاوڕاوو درۆو دەلەسانە بەسەر خاوەنەکانیاندا شکاوەتەوەو لەدەرکەوتنی حەقیقەتی تاوانبارانەیان نەیپاراستوون و فریایان نەکەوتووە.

پەرەسەندنی چەمکی پڕوپاگەندە لە سەدەی بیستەمدا

دەسەڵات پەیداکردنی مەبدەئی نەتەوەکان لەسەدەی نۆزدەداو ئەوەی لەگەڵ خۆیدا هێنای لەسەربەستی تاکەکەسی پەیوەندی نێـوان تاک و دەوڵەتی کرد بە پەیوەندییەکی راستەوخۆ. وای لە پڕوپاگەندە کرد کە وەک دیاردەیەکی جەماوەری‌و هێزێکی سیاسی وەدەرکەوت.

• گۆڕانکاریەکانی سەدەی بیستەم هەر لە شۆڕشی کۆمۆنیستی‌یەوە بگرە تا بەرپابوونی هەردوو جەنگە جیهانی‌یەکەو ئەو پێشکەوتنە سەرسوڕهێنەرە زانستی‌یەی لەئامرازەکانی پەیوەندی‌کردن بە ئەو زانستانەی لەرەفتاری مرۆڤ دەکۆڵێتەوە بەخۆیەوە بینی. دەوری خۆی هەبوو لە فۆرمەڵەبوونی واتای پڕوپاگەندەو داڕشتنەوەی.

ئەمڕۆ پڕوپاگەندە چالاکی‌یەکە کە لەلایەن زۆربەی دام و دەزگا رەسمی‌و ناڕەسمیەکاندا بەشێوەی ئاشکرا یان شاراوە بۆکارتێکردن و کۆنترۆڵ کردن بەکاردەهێنرێ.

هیچ حکومەت و حیزب و تاقمێکی چاکسازی یاخود بزوتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی یان دەستەیەکی ئابوری ناتوانێت بەبێ پڕوپاگەندە کاربکات و بەردەوام بێ.

پڕوپاگەندە لەسەدەی بیستەمدا خاسیەتەکانی دیاری‌کراوە و سیمای تایبەتی خوی پەیداکردووە.

کەئەم خاسیەتانەش بریتین لە :

یەکەم : پڕوپاگەندەی سیاسی‌و ناسیاسی لێک جیابوونەوە.

دووەم : پڕوپاگەندەی سیاسی شت پڕوپاگەندەی شەخسی نەماوە. بەڵکو رووە بەپڕوپگەندەیەکی جەماوەری نەتەوەیی گشتی کە لەنەریتەکانی کەلەپور سەرچاوە دەگرێ پشت بە فەرمانێکی ژیاری دەبەستێ.

سێهەم : پڕوپاگەندەی سیاسی وای لێ هاتووە کە هەمیشەو بەردەوامن بێت کاتێ ئامانجە بنەڕەتیەکەشی بەدی دێنێ بەردەوام دەبێ بۆ داکۆکیکردن لەم ئامانجەو بەهێزو فراوانکردنی.

چوارەم : بەڕوونی جیاوازی لەدەستپێک و ئامرازو رەگەزەکانیدا دەردەکەوێ کاتێ چوارچێوەکەی جیاواز بێ. پڕوپاگەندەی دەرەکی ناکرێ پشت بە هەمان دەستپێک و ئامراز و رەگەز ببەستێ کە پڕوپاگەندەی ناوخۆ پشتی پێ دەبەستێ.

پێنجەم : پڕوپاگەندە بووە بە کرۆکی بزوتنەوەی سیاسی بەڵکو پرۆسەکە درێژەپێدانی پرۆسەی پڕوپاگەندەکردنە.

شەشەم : هەروەکو جەنگ، لە هەردوو حاڵەتی شاڵاوبردن و بەرگریکردندا تەکنیکی تایبەتی خۆی هەیە.

ئیسلام و جیاوازیکردن لەنێوان پڕوپاگەندەو بانگەوازدا

ئەزمونی سیاسی ئیسلامی لەسەرەتاکانی خۆیدا چەمکی (پڕوپاگەندە)ی بەگرێدراوی لەگەڵ چەمکی (بانگەواز)دا نەبێت نەناسیوە. وەک لێکدانەوەی دەقی ئەو نامەو پەیامانەدا دەردەکەوێت کە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ فەرمانڕەوایانی دەوروپشتی دەوڵەتی یەکەمی ئیسلامی ناردوون و داوایان لێدەکات بێنە ناو ئیسلامەوە. بەڵام پەرەسەندنی هاوچەرخەکان کارێکی کردووە جیاوازی لەنێوان چەمکە تێکچڕژاوەکان بکرێت، کە تێکەڵ بەچەمکی پڕوپاگەندەیی بوون لەوانەش بانگەواز.

بۆ جیاکردنەوەیان لەیەکتر زۆر بەکورتی دەڵێین: *پڕوپاگەندە بریتییەلە هەوڵێکی رێکخراوو نەخشە بۆ کێشراو بەمەبەستی دەست گرتن بەسەر رەوت و رای خەڵکیدا بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراو لەڕێی فشاری سۆزو ئائارامی فکرییەوە.*

لە کاتێکدا (بانگەواز) واتە (*بڵاوکردنەوەی فکرەیەکی دیاریکراو بەمەبەستی ئەوەی کەسانی تر بڕوای پێبکەن بەبەکارهێنانی بەڵگەو بیرکردنەوەی زانستی دروست.*

دەشێ ئەم فکرە ئاوەڕۆکێکی ئایینی، ئایدۆلۆژی یاخود سیاسی دیاری کراو بێت.

بەگشتی ئاراستەی باوەڕدار دەکرێت بۆ ئەوەی باوەڕەکەی قوڵتر بێتەوە).

دەتوانین لەسەر ئەم بناغەی خوارەوە چەمکی پڕوپاگەندەو بانگەواز لەیەکتری جیابکەینەوە:

١) بانگەواز بەهایەکی (محوری) یاخود نمونەیی بالای ئایدۆلۆژییە کە لەبنەڕەتدا مورکێکی ئینسانی پێوەیە، حوکمی دەکات، لەکاتێکدا لۆجیکی پڕوپاگەندە لەبنەڕەتدا (مثالیة)ێکی ئایدۆلۆژیو سیاسیو بەرژەوەندی حوکمی دەکات کە خۆی بەمەڵبەندێکی جوگرافی یاخود نەتەوەییەوە دەبەستێتەوە.

٢) بانگەواز بوونی پەیوەندییەکی روحیو (انتماء)ێکی ئایدۆلۆژی دیاریکراو دەخوازێت. ئاراستەی مرۆڤێکی باوەڕدار دەکرێت یاخود ئامادەیی باوەڕهێنانی تیا بێت.

بەپێچەوانەی پڕوپاگەندەوە کە ئاراستەی یەکێ دەکرێت قەناعەتی هەبێت یاخود ئامادەبێت قەناعەت بکات. جیاوازیش لەنێوان قەناعەت کردن و باوەڕدا ئاشکرایە. باوەڕ بیتییە لە (إنتماء)و وەلامدانەوەیەکی گشتیو هەمەلایەنە. بەلام قەناعەتکردن تەنها بریتییە لە وەرگرتنی باری سەرنجێکی دیاریکراو.

٣) قەناعەت پێکردن لە پڕوپاگەندەدا لە (جزئیات)ەوە دەست پێ دەکات و بە (کلیات) کۆتایی پێدێت. بەپێچەوانەی بانگەوازەکە کە بە (کلیات) دەست پێدەکات و بەوەرگرتنی (جزئیات) کۆتایی پێدێت.

٤) پڕوپاگەندە هیچ پەیوەندییەکی روحی لەوەپێش یاخود (ولاء)ێکی دیاریکراو، ناخوازێت لەکاتێکدا بانگەواز سۆزێکە راڤەی (ولاء) دەکات و دەیخوازێت.

٥) پڕوپاگەندە لەسەر بناغەی (ئارایشت و رازاندنەوە)و یاریکردن بەڕاستی بەندە، سڵ لە بەکارهێنانی درۆناکاتەوە. بەڵکو هەندێجار هەر لەبنەڕەتەوە لەسەر درۆ دادەمەزرێت. لەکاتێکدا بانگەواز لەسەر راستگۆیی دادەمەزرێت و هەولی گەیشتن بەڕاستی دەدات.

٦) پڕوپاگەندە حالەتێکی هەڵچوون لە مرۆڤدا دروست دەکات هەروەک باسیشمان کرد سڵ لەبەکارهێنانی شێوازی بێڕەوشتانە ناکاتەوە.

لەکاتێکدا بانگەواز هەوڵدەدات (المنطـق الذاتـي) بدوێنێـت، هـەروەها هـەوڵی چەسپاندنی (ولاء) دەدات لـەڕێگای پابـەندبوونی بـە راسـتیو راشکاویەوە.

رەگەزەکانی پروپاگەندەی هاوچەرخ

ئێستا وای لێهاتووە کە پروپاگەندە لەرژێم و کۆمەڵگا سیاسـییەکاندا تاڕادەیـەکی زۆر لەیـەک دەچـێ ئەگـەر هـۆو ئامرازەکـانی جیـاوازبن، یـان لەرووی رێکخستنی و کاریگەریەوە جیاوازیان هەبێ. بەڵام ئەمـە کارناکاتـە سـەر گۆڕینـی سروشـتی دیـاردەی پروپاگـەندە کـە مـرۆڤ لـەجاران زۆرتـر دەکەوێتە ژێر کاریگەریەکەوەو وەڵامی دەداتەوە.

ئـەو کەسـەی هەڵدەسـتێ بـە پروپاگـەندە دەرفـەت لـەوە دەهێنـێ کەخەڵکی جیاوازی لەنێوان راو راستیەکاندا ناکەن بۆیە بیروڕای خۆی وەکو راستی بەخەڵک رادەگەیەنێ.

ئەم پێشکەوتنەی بەسەر چـەمک و واتـای پروپاگـەندەدا هـاتووە کومەڵێ رەگـەزی بەسـەر پروپاگـەندەدا سـەپاندووە کـەگرنگترینیان ئەمانەی خوارەوەن :

یەکەم : شاڵاوی پروپاگـەندە ئاراسـتەی جـەماوەردەکرێت ، پروپاگـەندەچی تاکی لا گرنگ نییە وەکو تاکێ، بەڵکو پروپاگەندەی هاوچەرخ دەیەوێ بگا بە تاک بەو سیفەتەی ئەندامی جەماوەرە. لەسەر بناغەی کاروبارە هاوبەشەکانی کەلەنێوان تـاک و کەسـانی تردایـە. مامەڵـەی لەگـەڵدا دەکات. بەواتای مامەڵە لەگەڵ پاڵنەرو سۆزو هەسـت و نەسـتیدا یـان ئەو شتانەی باوەڕی پێیەتی، بەم جۆرە ئـەو کـارەی ئاراسـتەی دەکـرێ بەرهەمی دەبێ.

دووەم : پروپاگەندەی هاوچەرخ پێویستە گشتی بێ واتـا پێویسـتە تـاک لـە هـەموو لایـەکی فکـریو عاطفیـیەوە ئابڵوقـە درێ. ئەمـەش لـە پروپاگەندەچی دەخوازێ کە هەموو ئـەو هۆکارانـەی لەبەردەسـتیایەتی بەکاربێنێ.

بەجۆرێ هەر هۆیەو بەجۆرێ بگاتـە تـاک کـەوای لێ بکـات سـەر لـە نـوێو بەهەمان رووکار وەڵامی پەیامە پروپاگەندییەکە بداتەوە.

سێهەم : پێویستە هیچ کەلەبەرێ بەجێ نەهێڵێو تیشوو درێژبی والە ماوەیەکی دوورودرێژ بەردەوام بێ.

پروپاگەندە وا لە تاکێ دەکات لەجیهانێکی دابڕاودا بژی. پێویستە سەرچاوەی دەرەکی نەبێ، هەروەها پێویست تەنها ساتێ بواری بیرکردنەوەی لەبەرامبەر پرپاگەندەچییەوە پێنەدرێ. وەکێ ئەوەی لەکاتێکدا روودەدات کە پروپاگەندەکە بەردەوام نەبێ.

چوارەم : پروپاگەندە هەوڵ دەدا کۆنترۆڵی هەلویست و را بکات تا لە کۆتاییدا کار لە رەفتار دەکات. بەجۆرێ کەئەم رەفتارە لەگەڵ ئەو هەلویست و رایەدا سازگاربێ کە پروپاگەندەچی دەیەوێ دروستی بکات.

پێنجەم : شالاوی پروپاگەندەیی سەرکەوتوو پێویستە شت بە ناسینی باری دەروونی فەردو خاسیتەکانی کۆمەڵەکەی بدات، پروپاگەندەچی وەکو عەسکەری وایە، دەبێ شارەزای ئەو زەویەبێ بەسەریدا دەڕوات، هەست و نەستیو رازو مەیل و رەوتەکانی ئەو جەماوەرە بزانێ کە دەیەوێ بیگاتێ، خالی دەست پێکردن بریتییە لە شیکردنەوەی خاسیەتەکانی کۆمەڵ و راو بونیادی سۆسیۆلۆژی.

بۆ تەواوکردنی ئەمەی پێشەوەو ناسینی شەپۆلە بنەڕەتیەکانی ئەو کۆمەڵەی کە پروپاگەندەی ئاراستە دەکرێت، بەمانای ناسینی رێسا سایکۆلۆجیە کۆمەڵایەتیە بنەڕەتەکان کە کۆمەڵگای لەسەر بنیات دەنرێت کارێکی پێویستە.

لەمەوە دەگەینە ئەو راستیەی کە هەرچەندە چەمکی پروپاگەندەیی لە رژێم و کۆمەڵگا سیاسییەکاندا لەیەکێ دەچن و پشت بەیەکێ شێوازی تەکنیکی دەبەستێ، بەلام شەقلی پروپاگەندەو لۆجیکەکەی بەپێی جیاوازی تاقم و کۆمەڵگاکان جیاوازەو دەگۆڕێت.

جۆرەکانی پروپاگەندە

لەرووی سەرچاوەی پروپاگەندەوە دەکرێ بە سێ جۆرەوە:

١- **پروپاگەندەی سپی :**

لەسەرچاوەیەکی رەسمیو ناسراوەوە دەردەچیو دەوڵەت بەرپرسیاریەتەکەی دەگریتە ئەستۆ. ئەم جۆرە لە پڕوپاگەندە بۆ ئەوەی ریگای خۆی بکاتەوە هەوڵ دەدات پشت بە مەنطق و راستی و ژمیریاری ببەستێ تا قورسایی زیاتر بێ و کاری زۆر تر بێ.

٢- پڕوپاگەندەی خۆڵەمێشی :

سەرچاوەکەی زۆر روون نییەو گوێش ناداتێ ئەگەر خەڵکی سەرچاوە راستەقینەکەیان دۆزیەوە لەپاڵ ئامانجێکا خۆی دەشاریتەوەو رووداوەکان بەرەنگێ لێک دەداتەوە مەبەستەکانی خۆی بینیتە دی. بەناڕاستەوخو لەرێی دەرگایەکی نزیکەوە بلاودەبێتەوە.

٣- پڕوپاگەندەی رەش :

بریتییە لەو پڕوپاگەندەیەی کە سەرچاوەکەی ئاشکرا نییەو شاراوەیە. کەزیاتر لە رادیۆ نهێنییە ئاراستەکراوەکاندا خۆی دەبینیتەوە. سا یاخود چاپکراوی بێناوونیشان یان بە ناوی خواستراوەوە لەرێی ریکخستنی نهێنیو سیخوڕو بەکرێگیراوانەوە بلاودەبێتەوە.

لەرووی کات دیاریکردنیشەوە پڕوپاگەندە دەبێ بە دوو جۆرەوە :

١- پڕوپاگەندەی ستراتیژی :

ئاراستەی هێزەکانی دوژمن و گەلەکەی و ئەو ناوچانەی کە داگیری کردوون، دەکریت، کەهاورێکی نەخشەی ستراتیژی دەوڵەتە، بۆ هێنانەدی هەندێ ئامانج ئاراستە دەکرێ بەدرێژایی چەند هەفتەیەک یان چەند مانگێ یان چەند ساڵێ. ستراتیژیەتی پڕوپاگەندەی دروست پشت دەبەستێ کە چوارچێوەی گشتی سیاسەت و ئەو بارودوخەی یارمەتی سەرکەوتنی دەدات یان رێی پێدەگریت.

٢- پڕوپاگەندەی تەکنیکی :

ئاراستەی کۆمەڵێکی دیاریکراو لەماوەیەکی کورت دا دەکرێ بۆ بەهێزکردنی هەندێکاری سەربازی ناوخۆیی.

گیرگرفتی پڕوپاگەندەی تەکنیکی لە گونجاندنی هەڵوێست بە گوێرەی ئەو سنوورەی دەیسەپێنێ پەیدا دەبێت. پێویستە جەماوەری چاک و وەسیلەی چاک هەڵبژێردرێ بۆ ئەوەی کاریگەری خۆی هەبێت.

کاتێ راپۆرتێ بلاودەکریتەوە پێویستە بوعدەکانی جەماوەر لەپێش چاو بگیرێ، با وادابینێین کە ئامانجی تەکنیکە خۆبەدەستەوەدانی زۆرترین

ژمارەی ئەفسەرو سەربازی دوژمنە. لەم کاتەدا پڕوپاگەندەچی لە ڕۆشنبیری دوژمن دەکۆڵێتەوەو ئایا شەڕەفی عەسکەری نموونەیەکی باڵایە؟

هەوڵ دەدا ئەوە بدۆزێتەوە ئایا بارێکی وا لەئارادایە کە دوژمن خۆبەدەستەوەدان بەشەرەف بزانێ؟ لەم حاڵەتەدا پڕوپاگەندەچی هەڵدەستێ بە بڵاوکردنەوەی بەیانات.

لەمەبەدوا بەرگری هیچ مانایەکی عەسکەری نییە ئەو گیروگرفتەی کە هەمیشە دێتە بەردەم پڕوپاگەندەچی تەکتیکی ئەوەیە تا چەند بەخۆیدا هەڵبلێ‌و هێرش بکاتە سەر دوژمن. *سێهەم جۆر دابەشکردنەکانی پڕوپاگەندە بریتییە لە* **پڕوپاگەندەی ناوخۆیی‌و دەرەکی.**

وەک روونمان کردەوە ئامانجەکانی پڕوپاگەندە بریتییە لە دروست کردنی هەڵوێست یان گۆڕینی بەو شێوەیەی پڕوپاگەندەچییەکە مەبەستیەتی.

پڕوپاگەندە کاتێ رووی‌کردە کۆمەڵگای پڕوپاگەندەچییەکە بە پڕوپاگەندەی ناوخۆیی ناودەبرێت. یاخود روو دەکاتە کۆمەڵگایەکی تری دەرەکی ئەو کاتەش پێی دەوترێت پڕوپاگەندەی دەرەکی.

بەم جۆرە روون بووەوە کە جیاوازی نێوان ئەم دوو جۆرە پڕوپاگەندە بریتییە لە جیاوازی ئینتیمای نەتەوەی نێرەرو وەرگر (المرسل والمستقبل) ئەم جیاوازیەش کۆمەڵێ ئەنجامی لێ‌دەکەوێتەوە:

یەکەم : زمانی پڕوپاگەندە لە پڕوپاگەندەی ناوخۆیی جیان لە زمانی پڕوپاگەندەی دەرەکی.

لەهی یەکەمدا زمانی نێرەرو وەرگر یەکێکە. بەڵام لە دووەمدا جیاوازە.

دووەم : ئامرازەکانی پەیوەندی لە پڕوپاگەندەی ناوخۆدا ئاسانە چونکە لە ژینگە ناوخۆییەکەداو خودی کۆمەڵگا خۆجێییەکە (المجتمع المحلي) هەڵقولاوە، بەڵام ئامرازی پەیوەندی لە هی دووەمدا دەبێ تێودەوڵەتی بێ‌و بەربەستە نەتەوەیییەکان رێی پێ‌نەگرن.

سێهەم: ئەو جەماوەرەی پڕوپاگەندەی دەرەکی وەردەگرێ جەماوەرێکی بیانییە بەو مانایەی کە لە لۆجیک و هاوخاسیەتەکانیدا لەسەرجەم ئەم کارە پڕوپاگەندەییەکەوە جیاوازە.

چوارەم : لە پڕوپاگەندەی دەرەکی‌دا دەبێ پەیامەکە لەپاڵ لۆجیکی ئەم لۆجیکی وەرگریش لەبەرچاو بگیرێ چونکە جاری وا هەیە هەردوو لایەکتر دووركەوتنەوە یان زۆرترە لە حاڵی لێکتر نزیکە بوونەوە

پێنجەم : کاری هەڵسەنگاندن بۆ زانینی ئەندازەی وەرگرتنی نامە پڕوپاگەندەیی‌یەکە لە هی دەرەکی‌دا نارەحەتە.

لەهەموو حاڵەتەکاندا پڕوپاگەندەی ناوخۆیی لەڕژێمە شمولیەکاندا بێ یاخود دیموکراسی‌یەکان.

ئامرازێکە بۆ کۆنترۆڵکردنی کۆمەلایەتی بەکاردێت، وەک ئامرازێکی یارمەتیدەر بەکاردەهێنرێ بۆ گەیشتن بە دەسەلات و کۆنترۆڵ گرتنە دەست و چەسپاندنی قەناعەتی خەڵکی بەڕەوایی سیاسی تاقمی فەرمانڕەوا (یان ناشەرعی بوونی کاتێ پڕوپاگەندەکە لە کۆمەڵە نەیارەکانەوە دەردەچێ).

ئامانجی بنەڕەتی لە پڕوپاگەندەی ناوخۆیی بریتی‌یە لە کارکردن لەسەر دروست کردنی هاوکاری‌و بەیەکەوە بەستنەوە لە چوارچێوەی ڕێبازێکی دیاری‌کراو لەناو کۆمەڵ یان دەوڵەتدا وە دروست کردنی (اتجاهات الرفض) بەرامبەر دوژمن وەک کۆمەڵێکی دەرەکی کە مەترسی‌و هەڕەشە بۆ کۆمەڵگا پێک دەهێنێ.

بەلام پڕوپاگەندەی دەرەکی بریتی‌یە لەو هەوڵ و کۆششەی حکومەتێ دەیدات و ئاراستەی جەماوەرێکی بیانی دەکات بەمەبەستی گۆڕانکاری لە وەلامدانەوەی سەبارەت بەو کێشەیەی خراوەتە ڕوو پەیامی پڕوپاگەندەکە لەدەوری دەسوڕێتەوە.

واتە پڕوپاگەندەی دەرەکی لە زۆربەی کاتدا ملکەچی ویستی حکومەت دەبێ تەنانەت لەسایەی ڕژێمە دیموکراسیەکانیشدا و زمانی بەرژەوەندی روکەشی دەکات و لەگەڵ فەرمانی دبلۆماسی‌و سیاسی دەرەکیدا تێکەڵکیشە.

ڕێسا بنەڕەتیەکانی پڕوپاگەندەی سیاسی

١- لەحاڵەتی هێرش بردندا ئامانجی کەسەکانە نەک بابەتەکان، وە کۆکردنەوەی هەموو تواناکان لە دژی ئەو شەخسانەی دەیەوێ گیروگرفتەکە سادە دەکات. چونکە چارەسەرکردنی گیروگرفتەکان شتێکی ئالۆزە.

٢- دەبێ شاراوە بێ تا دەرنەکەوێ کە پڕوپاگەندەیە ئەگینا تووشی شکست دەبێ.

٣- لەبەردەستابوونی زانیاری ورد دەربارەی کاروبارەکان و رووداوەکان بایەخێکی لە رادەبەدەری هەیە، ئەمە سەرەڕای ڕێکخستنی ئاڕاستە سیاسیو عەسکەرییەکان.
٤- پێویستە پڕوپاگەندە هەوڵدات وادەرنەکەوێ کەبابەتی نوێ بەدی دەهێنێ. بەڵکو پێویستە گرنگی بەو بابەتانە بدات کە هەن، وە بەجۆرێ چارەسەریان بکات کە خزمەت بە پڕوپاگەندەکە دەکات وەک ئەوەی لەقەیران و نەخۆشییەکانی ڕژێمی سەرمایەداری بکۆڵێتەوەو باس بکات، جا ئەم بابەتانە شێوازێکی هونەریو جۆربەجۆر چارەسەرکەر بکات.
٥- پێویستە پڕوپاگەندە قالبێکی نەگۆڕی وای نەبێ نەتوانێ لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی وزژدا بڕوا. هەمیشە ئامادەبێ کە بەجۆرێ چارەسەری بابەتەکان بکات کە لەگەڵ گۆڕانکارییە تازەکانی ڕۆژگاردا سازگاربێ.
٦- نابێ پڕوپاگەندە لەبەڕێوەبردنیدا ناوەند کۆنترۆلی بکات. ئەگەر ڕێنومایییو ئامۆژرگارییەکان وەک باوە لای دەسەلاتی ناوەندییەوە بێت کەسەرپەرشتی پڕوپاگەندە دەکات، پێویستە شێوازو وەسیلە بەجێبهێنرێ بۆ ئەو کەسانەی نەخشەی پڕوپاگەندەکە رادەپەڕێنن.

ڕێساکانی نەخشەی شاڵاوی پڕوپاگەندەیی

لێکۆڵینەوە لەو کۆمەڵگایەی کە شاڵاوە پڕوپاگەندەییەکەی ئاراستە دەکرێ، لەهەموو لایەنەکانی سیاسیو ئابوریو کۆمەڵایەتیو دەروونییەوە.
کارێکی زۆر دەکاتە سەر ئامادەکردنی شاڵاوە پڕوپاگەندەییەکە. دیاریکردنی جۆری شاڵاوەکەو چۆنیەتەکەی لەسەر دەرەنجامەکانی ئەم لێکۆڵینەوە وەستاوە.

هۆکارەکانی سەرکەوتنی پڕوپاگەندەی سیاسی

١ لێکۆڵینەوەی سایکۆلۆجیەتی کۆمەڵایەتی (علم النفس الإجتماعي).
پەیوەستە لە رووی دەروونیەوە لەو رای گشتییە بکۆڵرێتەوە کە شاڵاوە پڕوپاگەندەکەی ئاراستە دەکرێ. پڕوپاگەندەچی سەرکەوتوو ئەو کەسەیە

کە بەتەواوەتی جەماوەر دەناسێ. وە بەتەواوی ئەو ڕێگایانە بناسێ کە وەڵامدانەوە لای ئەو جەماوەرە دەخولقێنێ.

٢- هۆکاری بەدیهێنان و تازەکردنەوە: لەخستنەڕوودا لەڕۆتین و دووپات کردنەوە دوورکەوێتەوە. چونکە ئەگەر شێوازی بەردەوام دووبارە بۆ ئەو کاتە دەبێتە مایەی بێزاری.

٣- ڕۆح سوکیو نوکتە ئامێزی : ئەگەر پڕوپاگەندەچی روح سوک نەبێو کاریگەری ڕۆحی بۆ سەر رای گشتی نەبێ، حەتمەن تێکدەشکێ. نوکتەش زۆرجار بووە بەهۆی ڕۆخانی رابەرەکان.

٤- دووپات کرنەوە : بەکارهێنان و دووپاتکردنەوەی هەندێ دەستەواژەو دروشم بەشێوەیەکی دیراسەکراوو شێوازی جۆربەجۆر زۆرجار بەرەنجامی باشی دەبێ.

٥-پڕوپاگەندە لەدەرگاوە بۆ دەرگا: بۆ نموونە پڕوپاگەندەچی هەڵدەستێ بە دانانی وێنەی پێشەوای وڵات لە ماڵ، هاوڵاتیان و ڕێگاوبان و شەقام و نوسینگەو شوێنی بازرگانیو گۆڕەپانە گشتییەکان. ئیتر هاووڵاتی بەیانی کە لەماڵەوە دەردەچێو هەتا دەگەڕێتەوە بۆ ماڵ وە هەمیشە وێنەکانی لەپێش چاو بێ.

بەپشت بەستن بەم راستیە *دەتوانرێ شاڵاوی پڕوپاگەندە بکرێ بە پێنج قۆناغەوە کە دیاری ماوەکەی لەسەر سروشتی ئەو جەنگە بنەڕەتیە وەستاوە کە خودی پڕوپاگەندەکە بەرپای دەکات . قۆناغەکانیش ئەمانەن* :

١- **قۆناغی وروژاندنی گێروگرفتەکە :** قۆناغێکی چۆنیەتیە زیاتر لەوەی پڕوپاگەندەو ئاراستەکردن بێ. وروژاندنی تەنگ و چەڵەمەو خستنەڕووی لەدوای کەش و هەوایەکی گرژو نائارامەوە.

٢- **قۆناغی ئامادەبوون بۆ شاڵاوە پڕوپاگەندەکە :** گوێزانەوە لە ڕاگەیاندنەوە بۆ پڕوپاگەندە بەمانا هونەرییەکەی بە سروشتێکی ستراتیژی دیاریدەکرێ.

٣- **قۆناغی هێرشی راستەوخۆ :** لەمەیدانی راستەقینەی جەنگ دا کورت و بەهێزو خەست و مەرحەلیو یەکلاییکەرەوە دەبێ.

٤- **قۆناغی تێکشکاندنی دوژمن :** تێکشکاندنی هێزە نەیارەکانی پڕوپاگەندەکە پێویستە بە تێکشکاندنی ئەو هێزانە دەست پێبکرێت کە ئاسانن و کەمترین بەرگری لەخۆیان نیشان دەدەن.

٥- قۆناغی قەبەکردنی ئامانجەکان : بۆ بەهێزکردنی ئەو ناوەندانەی کە لە قۆناغەکانی پێشوودا بەدەستمان هێناون.

شەشەم: دەستکاری کردن : دەستکاری کردنی هەواڵ بەجۆرێ دوای دەستکاری کردنەکە واتایەکی زۆر ترسناک بەخۆیەوە دەگرێ. وتەیەک بەخراپی سودی لێوەردەگیرێت.

حەوتەم: قرتاندن (لابردن و سڕینەوە): ئەگەر ویستت رای گشتی پێشەوایەکی لەبیربچێتەوە ئەوا وێنەو هەواڵ و چالاکییەکانی لەناوا مەهێڵەو لەبەر چاوو گوێ لایبەرە.

هەشتەم: بۆ هەرکەسەو پڕوپاگەندەی خۆی: پێویستە هەموو دەوڵەتێ یاخود هەموو حیزبێ پڕوپاگەندەی تایبەتی خۆی هەبێ. لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی رێسا گشتییەکانی پڕوپاگەندەی سیاسیدا.

نۆیەم: ئاسانکاریی : بەکارهێنانی شێوازێی سادەو بەش بەش کردنی بیرۆکەی پڕوپاگەندە.

یانزەیەم: قەبەکردن و هاتو هاوار دروست کردن: زل کردنی و لەبەکردنی هەواڵێکی دیاریکراو نوسینی لێکدانەوەو وتاری جۆراوجۆر لەسەر ئەم هەواڵە بەو مەبەستەی هەواڵەکە بە بەرینترین جەماوەری خەلک بگات.

یازدەهەم: شێوازی دەرفەت قۆزتنەوە: پێویستە زۆر بەخێرایی دەرفەت بقۆزرێتەوە. جا ئەم دەرفەتە هەواڵێ بێ یان وتارو وتەو رووداوێ بێ. ئەو کاتە دەست و بردو بێدواکەوتن نەخشەیەکی پڕوپاگەندیی دیاری دەکرێت.

دوازدەهەم: شێوازی چەقی بازنە: ئەم شێوازە کاتێ بەکاردێ کە بمانەوێ تاقیکردنەوەمان دەربارەی بابەتێکی دیاریکراو دەستکەوێ. یەکەم جار پێویستە سەرنجی ئەوە بدەین کە ئامانجی شالاوەکە لەگەڵ هەست و نەستی خرۆشاوی جەماوەر بگونجێ. گەر دڵنیابووین لەوە ئیتر دەبێ کار لەسەر فراوانکردنی بازنەکە بدرێ.

سیانزەهەم: شێوازی (هاوبەشی فرۆشیار): ئەم شێوازەی پڕوپاگەندە لە چاپووکی فرۆشیاری دەستگیرەوە وەرگیراوە کە دەلالی بەکەل و پەلەکەیدا هەلدەلێ. کە لەڕاستیدا پێکەوە شەریکە. هەومان شێواز لەلای راڵاه ە بەکرێگیراوەکان پەیڕەو دەکرێ.

چواردەهەم: شێوازی (بالۆنی تاقیکردنەوە): یان گرتنی نەبزی رای گشتی. لایەنێ هەڵدەستێ بە بڵاوکردنەوەی شایعەیەک دەربارەی کێشەیەکی دیاریکراو بۆ ئەوەی بزانێ کە رای گشتی تا چ رادەیەک وەڵامی دەداتەوە یان رەفزی دەکات، دوای ئەوە بەکردەوە هەڵسێ بە کارەکە.

پانزەهەم: شێوازی بێدەنگی : لە رێسا ناسراوەکان پروپاگەندە بریتییە لەوەی پروپاگەندە نابێ دژی خۆی بوەستێتەوە. کاتێ دوژمن بەیاننامەیەکی رەسمی دەرکردو ئەو هەڵەیەی پوچەڵ کردەوە کە کەوتۆتە پروپاگەندەوە لەم کاتەدا پێوستە ئەوەی پروپاگەندەکە دەکات بێدەنگ بێت. چونکە بەیاننامەکەی دوژمن دوای ماوەیەک لەبیردەچێتەوە بەڵام ئەگەر سەرەرای هەڵەکردنمان وەڵاممان دایەوە، ئەوکاتە دوژمن چەک و ئامرازێکی نوێی دەست دەکەوێ بۆ ناوزراندن.

گۆبلزی وەزیری پروپاگەندەی ئەڵمانیای نازی (٥٠٠٠٠) پەنجا هەزار فەرمانی بۆ رۆژنامەکانی ئەڵمانیا دەرکردووە کە چواریەکی بریتیبووە لە فەرماندان بە بێدەنگ بوون و وەڵام نەدانەوە.

پێنجەم : جاووراو (الشائعة) :

شایعە بڵاوکراوەی هەواڵێکی هەڵبەستراوە، کە هیچ بناغەیەکی لەواقعدا نییە. یاخود گێرانەوەی هەواڵێکە کەبەشێکی کەمی راستی تێدایەو بەئەنقەست تووشی تان و پۆ شکاندن و پیاهەڵدان و قەبەکردن دەبێت. ئەمەش بەمەبەستی کارتێکردنی دەروونی لە رایگشتی بۆ بەدەستهێنانی ئامانجێکی سیاسیو سەربازی و ئابوری.

شایعە زاراوەیەکە دەدردێتە پاڵ رایەکی بابەتی تایبەت و گونجاو بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی گوێیان لێدەبێت باوەری پێبکەن. ئەمەش لەرێگەی دەماودەم پێکردنەوە بڵاودەبێتەوە. بەبێئەوەی پێویستی بەبەڵگە هەبێت.

شایعە لەکاتی جوڵەکردنیدا بەشێوەی جیاجیاو بەتاسوخەوە دەگێردرێتەوە. کەواتە *شایعە خاوەنەکەی دیار نیەو کەس خۆی ناکات بە خاوەنی. چونکە درۆیەو ئەگەر بزانرێ هی کێیە رووزەردو شەرمەزار دەبێت ئامانجەکانیشی ناپێکێت.*

لەبەرئەوە دەبینین بۆ گێرانەوەو دەماو دەم پێکردنی شێوازی جۆراوجۆر بەکاردەهێنرێت، وەک دەڵێت: وتیان، هەندێ جار بۆ

سەرلێشێواندن و بۆنەوەی باوەڕی پێبکرێت کات و شوێنیشی تیا دیاریدەکرێت.
شایعە دژی زۆر شت دەکرێت: کەسێکی دیاریکراو، ڕووداوێ، فکرەیەک، پرۆژەیەک. واتە ئاراستەی ئامانجی جۆربەجۆر دەکرێت.
شایعە کە دەکرێت سوود لە نەزانی خەڵک دەربارەی ئەو ئامانجە وەردەگیرێت کە دژی دەکرێت.

شایعە لە مێژوودا

هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی شایعەی لێنەبڕاوە چونکە مرۆڤ ئامادەیی قبوڵکردنی تێدایە. بەخوێندنەوەیەک و چاو پیاخشاندنێ بەمێژووی پێغەمبەران و ڕابەرە مەزنەکانی خوای گەورە ﷺ لەسەر زەوی سەیردەکەین جۆرەها شایعەیان دژکراوەو چەندەها درۆو بوختانیان بۆ هەڵبەستراوە بۆئەوەی خۆیان و پەیامەکەیان لەکەدار کەن و بەرگری لە بڵاوکردنەوەی بانگە ڕزگاریبەخشەکەیان بکەن.
شایعەو بوختان کردن بۆ یەکێ لەپاکترین ئافرەتانی مێژوو کە حەزرەتی (مەریەمە) بوو سەبارەت بە هاتنەدنیای حەزرەتی عیسا بێباوک. خۆ ئەگەر سەیری ژیانی پێغەمبەری ئیسلام ﷺ بکەین ئەوا دەبینین هەر لەو ڕۆژەوە کەخوای گەورە ڕاگەیاندنی پەیامی ئیسلامی خستە سەرشان، تا ئەو ڕۆژەی کۆچی دوایی کرد جۆرەها شایعەی بۆ هەڵبەستراوەو لەو ڕێگایەوەویستراوە ئازاری بدرێ و بەرهەڵستی بانگەوازەکەی بکرێت. *لێرەدا تەنها دوو نموونەی زەق و بەرچاو لەو شایعانە دەهێنینەوە کە لەدژی ئەو پێغەمبەرە مەزنەی خوا کراوە ﷺ.*

یەکەم : ڕووداوی (افک) : ئەو ڕووداوەی کە لە غەزوەی (بنی مصطلق)دا کاتێ خاتوو عائیشەی خێزانی پێغەمبەری خوا لە سوپا دوادەکەوێو چاوەڕێی ئەوە دەکات بگەڕێنەوەبۆ لایو ببیەن بەڵام ناگەڕێنەوەو سەرەنجام هاوەڵێکی بەڕێزی پێغەمبەری مەزن (صفوان) بەلایدا تێپەڕ دەبێت و دەیناسێتەوە کە ئەوە خاتوو عائیشەیەو لە کەژاوەکەیدا سواری وڵاخەکەی دەکات و دەیگەڕێنێتەوەو دەیگەیەنێتە سوپاکە.
دووڕووەکان کە هەمیشە لە بچوکترین دەرفەت دەگەڕان بۆ ئەوەی کەسایەتی پێغەمبەری خوای پێ لەکەدار بکەن و لەڕێی ئەم کارەشیانەوە

گورزێکی کاریگەر لە بیروباوەڕو بانگەوازەکە بوەشێنن، زۆر نامەردانە ئەمەیان قۆزتەوەو کردیان بە شایعەکە خاتوو عائیشە زینای لەگەڵ صفوان کردووە. بەداخەوە لەم کارەدا هەندێ موسڵمانی دڵ نەخۆشیش کەوتنە گەڵیان و باوەڕیان پێکردن (هەرچەندە کەم بوون). ئەم رووداوە دەتوانین بڵێین گەورەترین و سەختترین رووداوی ژیانی پێغەمبەر بوو. هاوەڵانی بەم ئازارەوە دەیانناڵاند شایعەکە ئەوەندە بەهێزو روخێنەر بوو، ئەوەندە گڵاوو کینە لەدڵانە بوو، کە ئەگەر فەزڵی خواو پتەوی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانی کۆمەڵگای ئیسلامیی ئەو کاتەو گومان چاکێ بەیەکێ بردنیان نەبوایە، دوورنەبوو ببێتە هۆی زەبرێکی گەورە لە بانگەوازەکە، بەڵام دوژمنانی ئیسلام و ناحەزانی پێغەمبەرانی خوا لەوە بێئاگابوون کە خوای گەورە واز لە پێغەمبەرەکەی ناهێنێ، بەڵکو سەرەنجام ئەم شاڵاوە دڕندانەیە بەزیانی برەوپێدانی دەشکێتەوە. ئەوەبوو دوای مانگێ لەم رووداوەو دوای یەکێ مانگ لە ئازاری کۆمەڵی موسڵمان و چاوەڕوانی فریشتەئاسای عایشە بۆ فەرمانی ئاسمان خوای گەورە پاکیەتی عائیشەی دەرخست و پەردەی لەڕووی ناحەزانی هەڵماڵیو نەخشەو پیلانەکانی کردن بە بڵقی سەرئاو. ئەم رووداوە بەو تەوژمەیەوە تاقیکردنەوەیەکی گەورەبوو بۆ بڕواو متمانەی ئەندامانی کۆمەڵی موسڵمان لەو سەردەمەدا بەرامبەر رابەرو بەرنامەکەیان.. کە جگە لە چەند کەسێ بەپەنجەی دەست دەژمێردران هاوەڵە بەڕێزەکانیتر، بڕوایان بەم بوختانە نەکردو پشتی پێغەمبەرەکەیان ﷺ بەرنەدا و سەنگەری ئیسلامەکەیان چۆڵ نەکرد.

لەم رووداوە چەندەها شت تێدەگەین :

١) شایعەو هەوڵدان بۆ ناوزڕاندنی سەرکردایەتی کاری ئیسلامییو رابەرە گەورەکانی موسڵمانان لە درێژایی مێژوودا بەردەوام بووەو تەنانەت پێغەمبەرانی خوایشی لێنەبوێردراوە.

٢) ئەگەر شایعە دژی پێغەمبەری خوا کرابێ کە نموونەی پاکترین و کامڵ ترین مرۆڤی سەر ئەم زەمینە بووەو هەڵبژێردراوی خوای گەورە خۆی بووە، ئیتر بۆ دەبێ لامان سەیربێ کە ئەمڕۆ شایعە دژی کەسایەتییە ئیسلامییەکان و ڕێبەرانی کاری ئیسلامیی بکرێت؟.

٣) مەرج نییە هەر دوژمنانی ئاشکرای ئیسلام شایعە دژی ئیسلام و موسڵمانان بکەن بەڵکوزۆرجار موسڵمانە دڵ نەخۆش و تێنەگەیشتوو ستویلکەو ناحاڵیەکانیش بەخۆیان بزانن یا نەزانن دەبن بە مەقاشی

دەستی دوژمنـان و بەشداری لـە شـایعە هەڵبەسـتن دژی کۆمـەڵی ئیسـلامیی و پرۆژە ئیسـلامییەکە دەکـەن. ئەگـەر لـەناو هـاوەڵانی پێغەمبەردا کەسانی وا هەبووبن ئاوا بەئاسانی کەوتبنە ناو داوی پیلانی دوژمنانەوەو بەشداری ئەو تاوانە گەورەی مێژوویان کردبێ، ئیتر بۆچی دەبێ لامان سەیربێ کە ئەمڕۆش نەک هەر لە ناو گشتی موسڵماناندا بەڵکو هەندێ لەوانەش کە بەڕواڵـەت لەسـەر حاڵـەتی ئیسـلامی دەژمـێردرێن، بەشـداریی لـە شـایعەکردن دژی بزاڤـە بەرچاوڕوونـە ئیسلامییەیە رەسەنەکان بکەن؟.

٤) شایعە تاقیکردنەوەیەکی گەورەیە بۆ متمانەو باوەڕی هەرکۆمـەڵێ بـە رابـەرو رێبازەکـەیان. چونکـە شـایعە ئامـانجێکی بـۆ روخـاندنی ئـەو متمانەیە. ئا لەو کاتە تەنگانەدا و لەو تەم و مژەدا باوەڕی ئـەندامانی کۆمـەڵی ئیسـلامیی بەسـەرکردایەتی و رەوابوونـی هـەوڵ وتێکۆشـانیان دەردەکـەوێ، ئـەو کەسـەی بەهێرشـی شـایعەی دوژمنـانی ئیسـلام و موسڵمانانی ناحاڵی بڕوای بە لەرزە بکەوێ و بکەوێتە ژێر کاریگەریـەوە ئەوەهەر لە بنەڕەتا بڕواکەی بێقولاییو ریشەی دەروونییە.

٥) بەیەک ریزی موسڵمانان و گومانی چاک بردن بەیەک و متمانـەبوونیان، شـایعە زۆر ناخایـەنێ لـە رووهـەڵدەماڵرێو درۆو دەلەسـەبوونی دەردەکەوێو ئەوانەش کەبڵاویان کردۆتەوە سەرشۆڕو ریسوا دەبن.

دووەم : شایعەی کوژرانی پێغەمبەری خوا ﷺ لەجەنگی ئوحددا:

یەکێکی تر لەو شایعانەی سـەربازگەی (شـرک) لـەکاتیخۆیدا لـەکاتی جـەنگی ئوحـددا بـوو، کـاتێ کـە شـایعەکەیان بڵاوکـردەوە کـە محمـد ﷺ کوژراوە وەک ئەوەی بەهاوەڵان بڵێن ئیتر ئەو کوژرابێ ئێوە خەریکی چـین؟ ئەم شایعەیەش کاری کردە سەر ورەی هەندێ لـە جـەنگاوەرە موسـڵمانەکان بەڵام لێزانینی پێغـەمبەری خواو خۆڕاگریو تێگەیشتویی بەشـێ لـە هاوەڵـە بـەڕێزەکان ئـەم شایعەیەشـی خسـتە چاڵـەوە. ئـەوەی لـەم شایعەیەشـدا بەدەردەکەوێ سەرکردایەتی ئیسلامی هەمیشەو لە زۆربەی جاردا ئامـانجی ئەم شاڵاوو شایعە بـۆ دروسـت کردنیانـە، چونکـە دوژمنـانی ئیسـلام چـاک دەرکی ئەوەیان کردووە سەرکردایەتی ئیسلامیی چ رێزو خۆشەویسـتییەک و قورساییەکی لە دڵ و دەروونی موسڵماناندا هەیـە. وە ئەگـەر هـاتوو ئـەمان توانیان ناوبانگی ئەو سەرکردایەتییە ناشـیرین بکـەن و کـارێکی وا بکـەن موسڵمانان باوەڕیان پێی لاواز بـێ، ئیـتر نەخشـەکانی ئـەمان سـەردەگرێو

ڕێگایان بۆ تەخت دەبێ و موسڵمانانیش بێسەرکردایەتی تووشی شکست و سەرشۆڕی دێن.

مەرجەکانی شایعە

شایعە دەبێت دوو مەرجی بەسەریەکەوە تێدا بێت کە ئەوانیش ئەمانەی لای خوارەوەن:

١) **بایەخ** : دەبێ شایعەکە بەنیسبەت ئەو ئامانجەی ئاراستەی دەکری و لەدژی بڵاودەکرێتەوە گرنگ و بایەخدار بێت، باس و خواسی رۆژبێت و خەڵکی حەزبکەن شتی دەربارە بزانن وببیستن چونکە ئەگەر شایعەکە جێگای گرنگیپێدانی شایعە لێکراوەکە نەبێ ئەوکاتە هیچ ئاکام و شوێنەوارێکی ئاشکرای نابێ. بۆ نموونە شایعەکردن دەربارەی بەرزبوونەوەی نرخی گۆشتی (بەراز) لەلایەن موسڵمانانی هەموو جیهانەوە جێگای بایەخ نییە چونکە لەئیسلامدا خواردنی گۆشتی بەراز حەرامە. بەڵام شایعە دەربارەی شاڵاوێکی چاوەڕوانکراوی دوژمن یان هەڵسانی ئاگری جەنگ و خوێن ڕێژی لەناو دوولایەنی نیشتمانیدا، ئەمانە جێگای بایەخی خەڵکین.

٢) **تەم و مژی و نادیاری** : تەنها ئەوەندە بەس نییە بابەتی شایعەکە جێی بایەخ بێت بەڵکو دەبێ ڕووداوو دەنگ و باسەکان ناڕۆشن و نادیاربن. چونکە ئەگەر خەڵکی حەیقەتی ڕووداوو هەواڵەکان بزانن ئیتر بڵاوکردنەوەی شایعەو کەوتنە ژێر کاریگەریەوە هیچ مانایەکی نامێنێ. *ئەم ناڕۆشنیەش بەهۆی چەندەها شتەوە دەبێ لەوانەش:*

ا- نەبوونی هەواڵ دەربارەی بابەتی شایعە دەربارەکراو.

ب- یان هەواڵەکان دەربارەی کورت و پچڕپچڕە.

ج- یان هەواڵەکان دژیەکن و هەواڵێ ئەویتر بەدرۆدەخاتەوە.

د- یاخود هەواڵەکان جێگای متمانەنین.

هـ- یان لەهەندێ گرژی و هەڵچوونەوە دێ کە وا دەکات تاک ئامادەی وەرگرتنی هەواڵ دەربارەی هەندێ ڕووداو نەبێ.

لەکاتی جەنگ دا ئەم دوو مەرجە هاتنەدیان ئاسانە. هەر لەبەرئەوەشە کاتی جەنگ کاتی زۆربوونی بڵاوبوونەوەی شایعەیە.

له چ کاتێکدا شایعه زیاتر بلاّودەبێتەوە؟

لەهەندێ کاتدا شایعە زیاتر بڵاودەبێتەوە لەوانەش:

١) کاتی کارەسات و رووداوی گەورەی وەکو لافاو، بوومەلەرزە، بورکان، جەنگەکان، ....هتد.

٢) کاتێ هەواڵەکان ناڕۆشن و تەم و مژاوین.

٣) کاتێ کە خەڵکی متمانەیان بەسەرچاوەکانی هەواڵ و دەنگ و باس نامێنن.

٤) کاتێ پاشاگەردانی و بێشیرازەیی باڵ بەسەر وڵاتدا دەکێشێ.

٥) ئەو دەوروبەرە کۆمەڵایەتییەی بەناڕۆشنی و گومان و دوودڵیو بێمتمانەییو لێکهەڵوەشاوی دەناسرێتەوە ناوەندێکی لەباری بڵاوبوونەوەی شایعەیە.

٦) لەچەند سەرچاوەیەکی جۆراوجۆرەوە هەمان شایعە بڵاوببێتەوە.

٧) بەهێزی تابوری پێنجەم:[1]

تا زیاتر بەهێزبێت شایعەکەش زۆرتر بڵاودەبێتەوە، چونکە چەکێکی کاریگەری دەستی چاووڕاوو شایعەکردنە.

کاریگەری شایعه

شایعە چەکێکی زۆر کاریگەرو ژەهراویو کوشندەیەو کاریگەریەکی خراپ بەسەر باری دەروونی تاک و کۆمەڵەوە بەجێدێڵێو دەورێکی چەواشەکردنی گەورەش دەگێڕێ.

خوای گەورە دەفەرموێ: (وإذا جاءهم أمر من الأمن أو الخوف أذاعوا بە) شایعەکە گەشبینی بێت یان ڕەشبینی دەوری خۆی هەیە. زۆرجار بەهۆی شایعەوە ناتوانرێ هەڵویست جوان هەڵسەنگێنرێو هێزو لایەنێ یان دەدەوڵەتێ خۆی لەلا گەورە دەبێو زیاد لە پێویست لە شان و شەوکەتی دوژمنەکانی دادەبەزێنێ، (گۆبلز)ی وەزیری پروپاگەندەی ئەڵمانی نازی لەوتەیەکیدا دەربارەی کاریگەری شایعە دەڵێ:

(*فرێنێکی گاز چەند کەسێ دەکوژێ، بەڵام درۆیەک ملیۆنەها*)، شایعە زۆرجار وا لەدەوڵەت و هێزو لایەنێ دەکات حساب بۆ پێشهاتەکانی دواڕۆژ

---

[1] تابوری پێنجەم: بەهەموو ئەو هێزو لایەنانە دەوترێت کە بەرواڵەت نیشتمانین بەڵام لەراستیدا بۆ قازانجی دجوژمن دەست بەکارن.

ناکات و خۆی بۆ رووبەڕووبوونەوە ساز ناکاو پشتێنی لێدەکاتەوەو بێخەم پالی پێدەداتەوە، تا دوژمن غافڵ گیری دەکات و پرسەی لێدەبڕێت. لەولاوە لەڕێی شایعەی ترسەوە دوژمن دەیەوێ ورەی خەڵکی تێک بڕمێنێو رەشبین و نائومێدو بێمتمانەیان بکات و بڕوایان بە سەرکەوتن نەهێڵێو زۆرجار ئەم جۆرە شایعە زۆر بە توندو تیژی بڵاودەبێتەوەو کارێکی خراپ دەکاتە سەر خەڵکیو کەش و هەوایەکی پڕ لە دڵەڕاوکێو تۆقینیان بۆ دەخولقێنێ. شایعە رۆڵێکی گەورە دەبینێ لە دروست کردنی بێشیرازەیی‌و پاشاگەردانیو قولکردنەوەی گیانی دەمارگیریو وێرانکاری. بەو ئەندازەی پەروەردەی تاک و پەیوەندی نێوان ئەندامانی کۆمەڵیش لاواز بێت و نەزانیو دواکەوتوویی بالی بەسەر کۆمەڵدا کیشابێت مەترسی شایعەش زیاتر دەبێت.

ئێستا دەپرسین ئایا هەمووکەس بڕوای بە شایعە هەیەو هەر تاکێ بگری بڵاوی دەکاتەوەو دەیگێڕێتەوە؟

زۆربەی خەڵکی بڕوا بە شایعە دەکەن، تەنانەت ئەوانەش کە بڕوایان بەو شتانە نییە کەسانیتر دەیگێڕێتەوە.

شایعە بەزۆری بەشێوەی تشویقی بڵاودەکرێتەوە. چونکە ئەوانەی هەڵیدەبەستن و بڵاویدەکەنەوە ئەوپەڕی توانای خۆیان لە داڕشتنیدا بەکاردەهێنن. بۆ ئەوەی بەخێرایی بڵاوببێتەوەو بتەنێتەوە، بۆئەمەش سوود لەو هەست و نەستە دەروونیانەی وەکو ترس و گومان و ئاوات و زیندەخەوو شتی لەم جۆرە وەردەگرێت. ئەو شتانەی کەخەڵکی ناتوانن راستەوخۆو بەئاشکرا دەریبڕن. بۆ نموونە گریمان سەربازێ سەرکردەکەی خۆش ناوێ چونکە بڕوای وایە دڵڕەقانە مامەڵەی لەگەڵدا دەکات و دادپەروەر نییە، ئەم سەربازە ناچێ راستەوخۆ کارێ لە دژی سەرکردەکەی بکات، هەروەها ناشیەوێ بەڕاشکاوی رای خۆی پێبڵێ، چونکە بەحوکمی پلەوپایەکەی ناتوانێت شتی لەم جۆرەی لەگەڵدا بکات. بەلام ئەگەر هات و رۆژێ ئەم سەربازە شایعەیەکی وای بیست کە ئەو سەرکردەی رقی لێیەتیو لێی دەترسێ سەرزەنشت کراوەو ئەگەری ئەوەش هەیە لێپرسراویەتیەکەی لێبسەنرێتەوە، بەبێ ئەوەی هەست بە تاوان بکات هەوڵ دەدات ئەم شایعە بێنێو بەرێ و بڵاوی‌بکاتەوەو خۆی وادادەنێ کە بەرامبەر ئەم چیرۆکە بەرپرسیار نییە چونکە ئەم تەنها قسەی خەڵکی تر دەڵێتەوەو هیچی تر.

بەلام لەلایەکی ترەوە گوێگرتنی لەم وشانەو گێڕنەوەیان بۆ ئەم و ئەو جۆرێ ئارامەندی دروونی بۆ پێکدەهێنێ.

ئاواتەخوازە کە ئەم هەواڵانە راست و دروست بن، چونکە پەیوەندی بە مەرۆیکی ناو قولایی دەروونی‌یەوە هەیە. لە ژیانی مەدەنیشدا ئەم شتانە زۆرە زەبەندەن. زۆرجار یەکێ شایعەیەک دەگێڕێتەوە باسی ئەوە دەکات لەلەراستیدا ئەم نازانێ ئەم قسانە راستن یان درۆ بەڵکو هەر ئەوەندە دەزانێ کە بەسەر دەمی خەڵکیەوەو ئەمیش دەیگێڕێتەوە. دیارە مرۆڤ بەم وشانە دەیەوێت خۆی لەهەست کردن بەبەرپرسیاریەتی لەبەرامبەر ئەم کارەی پێی هەڵدەستێ دەربازبکات.

هەر ئەمەیشە وای لێدەکات لەکاتی گێڕانەوەی قسەو باسەکەدا بەجۆرێ دەیڕازێنێتەوە بڕوای پێبکرێت. لەکاتی جەنگیشدا لەبەرئەوەی سانسۆری توند دەخرێتە سەر هەواڵ و دەنگ و باسەکانی لەمەڕ جەنگەکەو ترس و تۆقینێکی زۆریش لەئارادایە، لەبەرئەوە مرۆڤ زوو بڕوا بە شایعە دەکات و بلاویدەکاتەوە. پێویستە لێرەدا بوترێت بڕواکردن بە شایعە لەسەر تێڕوانینی تاک وەستاوە بەرامبەر بابەتی شایعەکەو پێویستیەکانی.

هەموو تاکێ پێویستی بە رێزلێگرتن و خۆشەلماندن و رازیبوون و رێزی کۆمەڵ بەرامبەری هەیە، سەیردەکەی یەکێ کە زیاتر بەلای فێڵ و ناپاکیدا دایدەشکێنێ زۆر زوو بڕوا بەو شایعانە دەکات کە لەو بارەیەوە بلاودەبنەوە.

لەلایەکی ترەوە هۆیەکی تر لەو هۆیانەی کە وادەکات مرۆڤ بەئاسانی بڕوا بە شایعە بکات ئەوەیە کە زۆربەی ئەو زانیاریانەی وەرمان گرتووە لەئەم و ئەوەوەیەو بۆیان گێڕاوینەوەو دەرفەتی‌ئەوەمان نەبووە پیایانا بچینەوەو دوای لیکۆڵینەوە وەریان بگرین.

ئەمە سەرەڕای ئەوەی شایعە هەندێ لە پێداویستی‌یە شاراوەکانی ناخی مرۆڤ تێردەکات.

پاڵنەرە سایکۆلۆجیەکانی شایعە دروست کردن

لەپشت شایعە دروستکردنەوە کۆمەڵێ پاڵنەری سایکۆلۆجی هەن کە پێویستە ئاماژەیان پێبکرێت:

١) **حەزکردن لە خۆدەرخستن :**

مرۆڤ زۆرجار بەگێڕانەوەی هەندێ هەواڵ و دەنگ و باس کە زۆربەشی زیادەڕەوی تێدایە بەڵکو هەندێجار درۆی شاخداریشی تێکەڵاوە، دەیەوێ خۆی وا نیشان بدات کە ئەم ئاگای لە هەندێ دەنگ و باسی دانسقە و نهێنی هەیەو لەهەندێ ناوەندی واوە نزیکە خەڵکی هەروا بەو ئاسانی‌یە دەستیان پێی ناگا، بێگومان مرۆڤێ بیەوێ لەم ڕێگایەوە بوونی‌و کەسایەتی خۆی بەخەڵکی بسەلمێنێ ئەوا مرۆڤێکی تێشکاوەو هەست بە کەم و کوڕی لەکەسایەتی خۆیدا دەکات و دەیەوێ بەم کارەی ئەو کەلەو کوڕەیان بشارێتەوە بەڵام لەڕاستیدا زیاتر لەڕووی هەڵدەماڵرێ‌و ڕیسوا دەبێت.

٢) **پەیداکردنی هاوسۆزی (التأیید العاطفي) :**

مرۆڤ بەسیفەتی مرۆڤ بوونی مەخلوقێکی ئاڵۆزەو لە قوڵایی دەروونیدا چەندەها (نزعات)ی دژبەیەکی تیایە لە: خۆشەویستی‌و ڕق لێبوونەوە، دڵەڕاوکێ‌و ئارامی، بەجەرگی‌و خۆبەدەستەوەدان، پەژارەو شادی‌و زۆر شتی‌تر کە مرۆڤ هەستی پێدەکات. دەبینی یەکێکمان ماوەیەکی دوورودرێژ دەربارەی شتێ دڵەڕاوکێ‌و پەرێشانی رووی تێدەکات بەبێ ئەوەی بزانێت ئەو شتە چی‌یە؟

لەگەڵ ئەوەشدا کە تەمەنمان گەورەیە هەندێجار بەرەفتاری منالانە هەڵدستین. دەترسین و دەچێژین و تووشی دڵەڕاوکێ دەبین بەبێ ئەوەی بزانین بۆ دەترسین و ئازار دەچێژین و دڵەڕاوکێمان تووش دەبێ؟

بەڵام شتێکی روون ئاشکرا هەیە کە ناهێلێ، ئێمە بەدرێژایی تەمەنمان بە ڕوونی هەستە ناوەکیەکانمان ببینین، هەست دەکەین کۆمەڵگا مافی بەسەرمانەوە هەیە هەوڵ دەدەین لەبەرچاوی دەوروبەرەکەمان لەخەڵکی بەرزتربین..

بەڵام زۆر شتی شاراوە لەناو ناخی دەروونماندا هەیە تەنانەت ناتوانین بۆخۆشمان دانیان پیدا بنێین لەبەرئەوەی تووشی شەرمەزاری دەبین. زۆرجار پەنا دەبەینە بەر خەیاڵ کردنەوە، یان زیادەڕەوی دەکەین لە دیاری‌کردنی ئەم هەستانە لای کەسانی‌تر. ئێمە وادەزانین ناتەواوی لەغەیری ئێمەدایە. بۆ نموونە: ئێمە نامانەوێ دان بە هەڵەکانماندا بنێین، لەبەرئەوە زۆرجار بەکاری توندوتیژ هەڵدەستین و هەڵدەستین بە تۆمەتبارکردنێکی بەرفراوان بۆ شاردنەوەی ئەم راستیە.

وەک ئەو جەردەو خوێن ڕێـژەی کـە پاسـاودانیکارە دڵڕەقـەکانی بـەوە دەکات دێ سـەرزەنشتی کۆمـەڵگا دەکـات بـەو بیـانووەی ئـەو تووشـی ئـەم چارەنووسـەی کردووە.

ئێمەی مرۆڤ نامانەوێ دان بەوەدا بنێین بیرتەسکین، ین دەمارگـیرین یاخود خۆپەرستین. ئەگەر دەرفەتێکمان بۆ بڕەخسێ ئەم تۆمەتانە ئاراستەی دوژمنەکانمان دەکەین، بۆ ئەوەیئەوە بشارینەوەکە بەرامبەر ئـەو کۆمەڵـە دەمارگیریمان تێدایە، هەروەها چـاو لـەو خۆپەرستیە دەپۆشـین کـە لـەناو ناخی خۆماندا هەیە.

بەڵێ ئێمە نامانەوێ دان بە کەم و کوڕییەکانماندا بنێین کاتێ دەست بۆ ئەم کەم و کوڕییانە لەکەسانی تردا رادەکێشین ئەو کاتـە جۆرێ لـەرێزو قەدەر بۆ خودی خۆمان بەدەست دەهێنین، زۆربـەمان لـە پاڵنـەرەکانمان - الدوافع- دەترسین یان هەست بە شەرمەزاری دەکـەین ئەگـەر بکەونـەڕوو، ئەمـەش وامان لێدەکات کەسانی تر بەلادەر لەقەڵەم بدەین.

زۆربەمان ئەم سیفەتە مرۆییـە سروشتیانە لەنەستماندا دەپارێزین و خۆ وا نیشان دەدەین کە ئەو سیفەتانەمان تیا نییە. لە هەستمانا تەنها ئەو شتانە وەردەگریـن رێزمـان لەبـەردەم خـەڵکا بپـارێزێ بـەڵام بەشـی دواوەو نەستمان دەیپارێزین و چوونە ژوورەوە بۆی قەدەغەیە.

ئەمەیە لێکدانەوەیەکی دروستی زۆربەی ئەو شایعەو درۆیانەی تـەعبیر لـە رق و کینـە دەدەنـەوە. بەتایبـەتی ئەوانـەی دژی گـەلی کـوردو بزاڤـە ئیسلامییەکانی دنیا دەکرێت.

تەنها راستیە دەرەکیەکان نییە وامان لێدەکات گومانی خراپ بـەرین و ناوبانگی کۆمـەڵێ لەکەدار کەین. بەڵکو ئـەو هەسـت و نەسـتەیە کـە لـە ژووری دواوەی عـەقڵماندا بـەندمان کـردووە. لـەرێی ئـەم ژوورانـەو ئـەم خانانەوە شایعەکانی تایبـەت بـە کـەم و کـوڕی کەسـانی تـرو بەدرەوشتیان دەردەچێ.

سوود لە ترس و بیم و هەستکردنمان بـە نائارامی وەردەگرێ. بـەڵام هەمیشـە دەمانـەوێ لەبەشیپێشـەوەی عـەقڵمان دووریخەینـەوە. هـەر لەخۆمانەوە هەمیشە ئەوە رەت دەکەینەوە دان بەم خاڵە لاوازەدا بنێین.

لەباتی ئەمە بڕوا بەو شتانە دەکەین کە شایعەچیەکانیتر دەیڵێن، ئـەم هەست و نەستانەی لەبەشی دواوەی عـەقڵمان بـەندمان کـردوون وەنـەبێ

بھانکوژین. بەڵکو خواردنی دەدەینێ ئەمەش بەپێدانی شایەعەو زۆربڵێیی‌و شتی لەم جۆرە.

کاتێکیش ھەستمان بەم پاڵنەرانە کرد ترس دڵ و دەروونمان دادەگرێ لەو کاتەدا ئەگەڕێین بەدوای (قۆچی قوربانی) (کبش الفداء)دا تا جامی تووڕەیی خۆمانی بەسەردا بڕێژین.

لێرەدا چاک وایە ئاماژە بە ئامانجێکی تریش بکەین کە شایعە بەدی دێنێ هێرش کردنە سەر ئەو شتەی مرۆڤ رقی لێیەتی دڵی دەداتەوە هەروەها خزمەتێکی تریش دەکات ئەویش پاساودانی هەستی مرۆڤەکەیە بەرامبەر ئەو هەڵویستە.

بۆ نموونە ئافرەتێ کە شووی نەکردووەو چۆتە تەمەنەوە بەخۆی دەڵێ (ئایا من لەو خانمە باشتر نیم کە ئارام و ئاسوودە لەگەڵ ماڵ و میردی خۆیدا دەژی؟).

پوختەی قسان ئەوەیە شایعە لەباریدایەتی لە توندی گرژی عاتیفی کەم کاتەوە بەو سیفەتەی کەلەبەرێکی هەناسەدان و دەروولێ‌کرانەوەیە بوونی ئەم عاتیفانە پاساو دەداو دەیپارێزێ کە ئەگەر خاوەنەکەی بەرەو رووی بێتەوە لەلای مەقبوڵ نییە.

بەم رەنگە زۆرجار شایعە وا لە مرۆڤ دەکات هەست بکات کە لە دەوروبەرەکەی تێگەیشتووە.

٣- رەنگدانەوە (الإنعکاس)

کاتێ باری دەروونی‌و عاتفی مرۆڤ بەبێ‌ئەوەی پێ‌بزانێ لە لێکدانەوەی دەوروبەرەکەیدا رەنگی‌دایەوە. ئەوە پێی دەوترێ رەنگدانەوە، ناتوانێ بەڵگەی بابەتی بۆ لێکدانەوەی راستیەکانی دەوروبەری بێنێتەوە. شایعە جۆرێکە لە زرەخەو کاتێ ئەو چیرۆکەی گوێ‌بیستی دەبین و ئەو راستیەمان بۆ لێک دەداتەوە کە رێکی ژیانی ناوەوەمانە دڵمان دەیگرێت و بڕوای پێ‌دەکەین. ئەوەی بۆ خەڵکی بەهەڵە دەزانین بۆ ئێمە ئەزموون و تاقی‌کردنەوەیە، کەسانی‌تر هەڵەدەکەن بەڵام ئێمە هەڵە ناکەین تەنانەت ئەگەر هەڵەشمان کرد ئەگەر بەراوردی بکەین لەگەڵ هی کەسانی‌تر زۆر سادەیە. بەهۆی بڕواکردن بە شایعە مرۆڤ دەیەوێ لەسزای ویژدان خۆی رزگاربکات، کاتێ بڕوامان وابوو کەسانی تر هەڵەن، هەوڵدەدەین لە هەستکردن بەتاوان و سزای ویژدان رزگارمان ببێ، بەڵام هەرکاتێ لۆمەی خۆمانمان کرد ئەو کاتە زۆرکەم باوەڕ بە شایعە دەکەین. ئەوانەی ناتوانن

رووبەڕووی هەڵەکانیان ببنەوە لە (قۆچی قوربانی دەگەڕێن). بەڵام ئەوەی لاوازیەکە لەخۆیاندا دەبینن هەوڵی ئەوە نادەن، ئەم لێکدانەوە پەیوەندی توندوتۆڵی نێوان شایعە ئەو باری عاتیفیەمان بۆ روون دەکاتەوە. کە زۆرجار بە توندی بەچێرۆکی شایعەکەوە بەستراوەتەوە بەجۆرێ ئێمە شایعەمان بەرەنگدانەوەی باری عاتیفی خودی خۆمان دانا.

٤- رق و کینە

زۆرجارمرۆڤ بەپاڵنەری رق بوونەوە لەنەیاران و ناحەزانی خۆی هەوڵ ئەدا لەرێی شایعە بۆ هەڵبەستن و لێکدانەوەی رەفتاریان بەو جۆرەی خزمەتی ئامانجەکانی خۆی دەکات تێکیان بشکێنێ. لەلایەکی ترەوە لەرێی ئەم شایعەوە دەیەوێ عەدالەتی هەڵوێستی خۆی بەرامبەر ناحەزەکانی بۆ خەڵکی روون بکاتەوە. ئەوە ئەوانن وادەکەن و فلان شت دەڵێن و پیاوی فلان لایەنن و .. هتد.

مرۆڤ بەشایعە سەردەکەوێ بەسەر کۆمەڵە خەڵکیدا کە ئەگەر رووبەڕوویان بێتەوە هیچی پێ‌لەگەڵ ناکرێن، زۆربەی ئەو شایعانەی دژی ئیسلامیەکان دەکرێ لەم جۆرەیە بۆ ناوزڕاندن و دوورخستنەوەی‌خەڵکی لێیان و دابڕینیانە لە جەماوەر.

لە پاڵنەرەکانی تری شایعە

بەدەر لەو خاڵانەی باسمان کرد هەندێ پاڵنەری تریش لەم مەسەلەیەدا دەور دەبینن وەک:

ا سووربوونی مرۆڤ لەسەر لێکدانەوەی رووداوەکان تەنانەت ئەگەر زانیاری تەواویشی لەم بارەیەوە لەبەردەستدا نەبێت، کاتێ زانیاریەکانیشی ناتوانێت. چوارچێوەیەکی ئاشکراو روونی رووداوەکان پێک بهێنێ. ئەوسا بۆ تەواوکردنی سیماو ئادگاری رووداوەکان پەنا وەبەر ئەندێشەو خەیاڵکرنەوە دەبات .

ب هەڵەشەییو پەلەکردنی مرۆڤ لە کاروبارەکانیداو لەبەردەست نەبوونی کاتی تەواو بۆ گەڕان بە دوای راستیەکاندا. ئەمە وای لێ‌دەکات پەنا بەرێتە بەر شایعەو چاوڕاو.

م هەندێ‌جار شایعە جۆرێکە لە رازیکردنی دەروونی کە مرۆڤ ناتوانێت بەشکست خواردوویی رووبەڕووی بێتەوە. مرۆڤ ناتوانێت بچێتە مەیدانی بازرگانیو سەرکەوتنێکی بەرچاو بەدەست بهێنێ لەبەرئەوە

بەدەست ئەنقەست درۆو دەلەسە بۆ ئەو کەسانە هەڵدەبەستێ کەلەو مەیدانەدا کاردەکەن. وەک ئەوەی دەڵێ: کارەکانیان هەمووی لەسەر فڕوفێڵ و ناپاکیو سوێندی درۆ بەندە. ئەم حاڵەی من زۆر چاکترە کە ناچم لەسەر حسابی کەسایەتی و بیروباوەڕو ئابڕووی خۆم کاری وا بکەم، نموونەیەکی تر ئەو قوتابییانەیە کە لەتاقیکردنەوەکاندا سەرناکەون، کە زۆرجار هاوڕێ قوتابیەکانیان و مامۆستاکانیان بەپیلان لێگێڕان و خیانەت کردن و شتی لەم جۆرە تاوانبار دەکەن، دەڵێن ئەگەر وانەمان پێبوترایەتەوە ئێمەش لە قوتابییە یەکەمەکان دەبووین.

هەموو ئەم هەوڵانە بۆ ئەوەیە مرۆڤی خودی رازی بکات و هەست بەڕیسواییو شەرمەزاری نەکات.

بە کورتی ئەو پاڵنەرانەی وا لە مرۆڤ دەکات هەڵسێ شایعە بکات زۆرن و ئەوەتەنها گرنگترینیان بوو. ئەشێ زۆرجار چەند پاڵنەرێک لەیەک کاتدا لە دروستکردنی شایعەیەکدا بەشداربێ.

جۆرەکانی شایعە

شایعە لەسەر بناغەی جۆراوجۆر پۆلێن دەکرێت.

یەکەم : بەگوێرەی پاڵنەرە سایکۆلۆجیەکان :

لەم رووەوە دەکرێ بە سێ جۆرەوە:

١- **شایعەی ترس:** مەبەست لەم جۆرە شایعەیە نانەوەی ترس و دڵەڕاوکێیە لە دڵ و دەروونی خەڵکیدا، وەک ئەو شایعەی ئەڵمانەکان لەجەنگی دووەمی جیهانیدا بڵاویان کردەوە گوایە گەلەکەشتی ئەڵمانەکان ئەلەکەشتی هاوپەیمانەکانی تێکشکاندووەو ئینگلتەرەش بەهوی ئەو گەمارۆ ئابورییەی بەسەریدا سەپێنراوە خۆبەدەستەوە دەدات. یاخود شایعە لەبارەی بڵاوبونەوەی خۆراکی ژەهراوییان نەخۆشیەکی پەتای کوشندە یان هەڵگیرسانی شەڕێکی خویناویو...هتد.

٢- **شایعەی ئومێد :**

بەهەموو ئەو شایعانە دەوترێ کە بەمەبەستی ئەومێدنانەبەرو لێکردنەوەو بێخەم بوون بڵاودەکرێتەوە، یاخود بەپێچەوانەی پێشوو باسی سەرکەوتن دەکات.

٣- **کینەو دووبەرەکی:** هەموو ئەو شایعانە دەگرێتەوە کە ئامانج تیایدا بڵاوکردنەوەی گیانی دووبەرەکیو رق و کینەیە لەناو چین و توێژە

جۆربەجۆرەکانی خەڵکدا یان حیزب و گروپ و دەوڵەتاندا ئێستا بۆ ئەوەی دوژمن سوود لەو ناکۆکیانە وەرگرێت کە بەو جۆرە دروستیان دەکات.

دووەم : بەگوێرەی خێرایی بڵاوبوونەوەی

شایعە بەگوێرەی خێرایی بڵاوبونەوەی دەکرێ بە سێبەشەوە:

١) **خشۆک** : بەو شایعانە دەوترێ کە لەسەرخۆو هێواش بڵاودەبنەوە تا وردە وردە هەموو کۆمەڵگا دەگرێتەوە.

٢) **خێرا یان توندو تیژ** : بەو شایعانە دەوترێ کە وەک ئاگر بەردەبێتە پاوان زۆر بەخێرایی بڵاودەبێتەوەو کۆمەڵگا دەگرێتەوە.

٣) **رۆچوو** : هەموو ئەو شایعانە دەگرێتەوە کە بڵاودەکرێتەوەو دوایی گوم دەبن و هەرئەوەندە دەزانی لەبارودۆخێکی هاوچەشنی تردا سەر هەڵدەدەنەوە.

ئامانجەکانی شایعە

دیارە شایعە لەکاتی شەڕو ئاشتیدا ئامانجی تایبەتی خۆی هەیە، بەڵام ئێمە لێرەدا بەگشتیو بەسەریەکەوە باسی دەکەین و لەگرنگترینیان ئەمانەی لای خوارەوەن :

١- **بەکارهێنانی بەمەبەستی دووبەرەکی نانەوە**، بۆ لێکترازانی ریزەکان وپەرتەوازەکردن و پەرت کردنی دوژمن، ئەویش بەیەکێ لەم سێ شێوە دەبێ:

ا- نانەوەی دووبەرەکیو ناکۆکی لەناو ریزەکانی دوژمندا.

ب- ناکۆکینانەوە لەنێوان دوژمن و هاوپەیمانەکانیو وازهێنانیان لە یارمەتیدانی.

ج- بێلایەن کردنی هێزەکانی ترو بێبەش کردنی دوژمن لەوەی ببێ بە هاوپەیمانیان.

٢- **بەکارهێنانی بەمەبەستی چەڕەدوکەڵ دروستکردن لە دەوری رووداوێک** و رووپۆشکردنی بۆ شاردنەوەی راستیو هەواڵی دروست. دەکرێ بەلێشاو شایعە بڵاوبکرێتەوە لەناو ئەوانیشدا هەندێ زانیاری راست و دروست هەبێ، ئیتر ئەو کاتە دوژمن سەری لێدەشێوێو وادەزانێ ئەو زانیاریانەش هەر بەشێکە لەو شەپۆلە شایعەی رووبەڕووی بۆتەوە. بەم شێوەیە زۆر زەحمەتە

بەرامبەری بتوانێ نهێنییە راستەقینەکان و هەواڵە راستەکان لە هەواڵە درۆکان جیابکاتەوە.

٣- **تێکشکانی هۆیەکانی راگەیاندنی دوژمن**، بۆ نموونە ئەو شایعەی ئەڵمانەکان لەکاتی جەنگی جیهانی دووەمدا بلاویان کردەوەو رایانگەیاند فرۆکەکانی ئینگلتەرە توانیویانە هێلی شەمەندەفەری بەرلین تێک بشکێنن، بەجۆرێ ئینگلیزەکان بروایان کردو هەواڵەکەیان لەرادیۆ بلاوکردەوە. دوای ئەوە ئەڵمانەکان رۆژنامەنووسەکانی جیهانیان بانگ کرد بۆ ئەوەی لە نزیکەوە بزانن هێڵەکە هیچی لێنەهاتووەو رادیۆی بی بی سی درۆی کردووە.

٤- **بەکارهێنانی شایعە بۆ درکاندنی ئەو هەواڵ و زانیاریانەی کە دوژمن دەیشارێتەوە.** بۆ نموونە لەجەنگی جیهانی دووەمدا کاتێ یابانیەکان شالاویان بردە سەرهێزێکی ئەمریکی زۆر مەبەستیان بوو حەقیقەتی زیانەکانی ئەمریکا بزانن، کەوتنە شایعە دروست کردن بەجۆرێ خەریک بوو ورەی گەلی ئەمریکی بروخێنن و ئەمریکایان ناچارکرد راستی زیانەکان بدرکێنێت.

لێرەدا دەوری سەرکردەی بەتواناو گەل و ئەندامانی هوشیار دەردەکەوێ کەکارێ نەکەن دوژمن لەم رێگایەوە زانیاریە نهێنییەکانیان لێ دەرکێشێ.

٥- گومان دروست کردن بۆ دوژمن سەبارەت بە ناعادیلانەبوونی ئەو ئامانجەی لەپێناویدا هەوڵ دەدات یان بۆی دەجەنگێ.

٦- **متمانە نەهێشتنی دوژمن بە هێزەکانی** لە رووی پیاوو سەرکردەو چەک و جبەخانەوە، هەروەها بڕواپێهێنانی کە هەوڵدانی بێسوودەو گەیشتنی بەسەرکەوتن کارێکی زۆر دوورو ئەستەمە.

٧- **ترس و تۆقین خستنە دڵی دوژمنەوە** و ورە رووخاندنی. (جەنگیزخان) هەمیشە لەپێش ئەوەی سوپاکەی شالاوبەرێتە سەر ناوچەیەک لەرێی کاروانچیەکانەوە شایعەی دەربارەی زەبروزەنگ و سامناکیی سوپاکەی بلاودەکردەوە، تا لەم رێگەیەوە ورەو گیانی بەرهەڵستی دوژمنەکانی تێک بشکێنێ.

٨- **هەوگدان بۆ بلاوکردنەوەی بێمتمانەیی لەنێوان سەرکردایەتیو بنکە جەماوەریەکەیدا**، ئەمە یەکێ لە بنچینەییترین ئامانجەکانی شایعەیە.

بەگشتی شایعە دەیەوێ کەش و هەوایەکی ئالودە بە رق وکینەوە دووبەرەکی‌و بێ‌شیرازەیی لەناو کۆمەڵگادا بلاوبکاتەوەو ناوبانگی چاکەخوازان لەکەدار بکات و پەکی بزوتنەوەی ئیصلاح و چاکەخوازی بخات و سەر لە رای گشتی بشێوێنێ‌و چەواشەی بکات. ئەمڕۆ چەکی شایعە بەوپەڕی نامەردی دژی سەرکردایەتی هێزە ئیسلامی‌و نیشتمانیە دلسۆزەکان بەکاردەهێنرێت و ناحەزان لەهەوڵی ئەوەدان بەهەر نرخێ بووە ئەم جموجوڵە رزگاری‌بەخشە قۆناغە سروشتی‌یەکانی خۆی وەک پێویست نەبڕێ‌و ناشیرین بکرێ و متمانەی ئەندامەکانی کەم بکرێتەوەو بەناهەق تۆمەتی ناڕەوای بدرێتە پاڵ.

بەرهەڵستی‌کردنی شایعە

دوای ئەوەی مەترسی شایعەمان زانی ئێستا پێویستە بزانین چۆن و بە چ شێوەیەک خۆمانی لێ‌بپارێزین؟

دەشێ وابزانرێ هەر ئەوەندەی زانیاریمان لابوو ئیتر شایعە لەئارادا نامێنێ. بەڵام مەرج نیە، چونکە زۆرجار سەرەڕای بوونی زانیاری راست و دروست کەچی شایعە هەردەکرێ‌و بلاودەبێتەوە. چونکە تەنها زانیاری‌و لێکۆڵینەوە بەس نین بۆ لەناوبردنی ئەو شایعانەی لە ترس و رق و کینەوە سەرچاوە دەگرن.

ئەم شایعانە پاڵنەرەکەی لە دەروونی ئەوانەدایە بلاوی‌دەکەنەوە هەروا بەئاسانی دەرناکیشرێت. دەبێ تێگەیشتنێکی هەمەلایەنەمان دەربارەی بابەتی شایعەکە هەبێ. *بۆ بەرهەڵستی‌کردنی شایعەو رێگرتن لە بلاوبونەوەشی پەیڕەوی کردن لەم خالانەی خوارەوە پێویستە:*

١) **گومانی چاک بەیەک بردن**، کاتێ ئێمە گومانی چاکمان بەیەک بردو بەرامبەر بەیەکتری بەدگومان نەبووین ئەو کاتە شایعە ناتوانێ کارمان تێ‌بکات، دیارە مەبەست لە گومانی چاکی ئەندامانی کۆمەڵی باوەڕدارو دلسۆزی گەل و ولاتە بەیەکتری تا رێگا لە دوژمن بگرن لەرێی شایعە بلاوکردنەوە لە ریزەکانیاندا مەرامەکانی بەدی نەهێنێ، چونکە بەرامبەر دوژمنانی بیروباوەڕو خاک و نەتەوە دەبێ هوشیاربین و خۆش باوەڕ نەبین. (لولا إذ سمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيرا وقالوا هذا إفك مبين)

وانه: هەرئەوەندەی گوێبیستی شایعەکەی (افک) بوون بڕواداران ژن و پیاو گومانی چاکیان بە خۆیان بردو هەموو لایەک وتیان ئەمە شایعەو درۆو دەلەسەیەکی ناشکرایەو هیچ بناغەیەکی راست و دروستی نی‌یە.

٢) **بلاوکردنەوەو دەماو دەم پێنەکردنی**، خوای گەورە دەفەرموێت (لولا إذ سمعتموه قلتم مايكون لنا أن نتكلم بهذا سبحانك هذا بهتان عظيم)

خوای گەورە لەئایەتێکی تری سورەتی (النساء)دات باسی ئەوەی بۆ کردووین و لەسەرئەوە پەروەردەمان دەکات کە هەر لەخۆمانەوەو دوور لە گیانی بەرپرسیاریەتی هەواڵ و دەنگ و باس و وتی وتی نەهێنین و نەبەین بەڵکو بیگەیەنین بەدەزگا بەرپرسەکان و لێپرسراوان و لەرێی ئەوانەوە جۆری مامەڵەکردن لەگەڵ هەواڵەکە دیاری بکرێن. کۆمەڵێ ئاوا پێگەیشتوو ئاوا جولایەوە، دەبێتە شورایەکی بەهێز لەبەردەم شالاوی شایعەو چاوڕاوی ناحەزانی کینە لەدڵ، ژیانی شایعە وا لە دەماو دەم پێ‌کردنیا کە باس نەکرا دەمرێ.

٣) **زمان گرتن**، وەک هەموومان دەزانین کە لەئیسلامدا هەموو دەم هەڵهێنانەوەو وتەیەک بەرپرسیارێتیەو لەرۆژی قیامەتدا لێپرسینەوەی لەسەرە هەر بۆیە زمان گرتن و قسە فڕێ‌نەدان رەوشتێکی رەسەن و بەرزی ئیسلامی‌یە بەڵکو داواکاری‌یەکی شەرعی‌یە.

(والذين هم عن اللغو معرضون) مرۆڤی باوەڕدار خۆی لە وتەو قسەی بێ‌سەروبەرە دەپارێزێو توخنی ناکەوێ.

(وإذا مروا باللغو مروا كراما) کاتێ باوەڕداران ئەدەن بەلای ئەو کۆڕو کەسانەی خەریکی کاری بێ‌هودەو چەواشەکردنن پارێزگاری لە کەسایەتی‌و پلەی بەرزی خۆیان دەکەن لابەلای ئەو شتانەداناکەنەوە. پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ:

(كفى بالمرء كذبا أن يحدث بكل ما سمع)

مرۆڤ ئەوەندە تاوانەی بەسە کە هەرچی بیست بێ سێ‌و دوو لێ‌کردن باسی بکات و بیگێڕێتەوە. ئەم چارەسەرو پەروەردەیی‌و کۆمەلایەتیە پێویستە هەموو چین و توێژەکان بگرێتەوە تا ببن بە بەشێ لەبەرهەڵست کردنی جەنگی دەروونی‌و لەوانەش چەکێکی ئەو جەنگە کە شایعەیە.

٤) **دروستکردنی عەقلیەتێکی ئیسلامی زانستی و لێدان لەفکری** ئەفسانەیی‌و سلبی‌و ڕاڕا چونکە شایعە لەئەفسانەوە نزیکە بۆیە

عەقلیەتێکی پەروەردەبووی ئیسلامی زۆر زەحمەتە وەری بگرێت و باوەڕی پێ بکات.

٥) **رواندنی تۆوی هەست کردن بە بەرپرسیاریەتی لە ناخ و ویژدانی ئەندامانی کۆمەڵدا.**

٦) **بەهێزکردن و گەشەپێدانی هوشیاری سیاسیو ئیسلامی و ئاگایی** پەیداکردنی جەماوەر لە بنەماو شێوازو چەکەکانی جەنگی دەروونی بەگشتیو شایعە بەتایبەتی.

٧) **هەوڵدان بۆ دابین کردنی ئارامی دەروونی بۆئەندامان و** قەلاچۆکردنی بێکاریو دەست بەتاڵی، هەروەها نەهێشتنی بێزاریو پەستیو خەمۆکی کەکێڵگەی میکرۆبی ئەم دەردە کوشندەن.

٨) **متمانە بەسەرکردایەتی**، شالاوی شایعە بۆ سەرکردایەتیوسەرکردە رەمزەکان تا بڵێی بەهێزە تاجەماوەر وازیان لێبێنن و پشتیان بەرنەدەن و دەوریان چۆڵ کەن و نەخشەیان لێتێکدەن بەتایبەتی شەرکردایەتی کاری ئیسلامیو سەرکردە نیشتمانپەروەرە راستەقینەکان لەکۆن و نوێدا هەمیشە بونەتە ئامانجیشالاوی شایعەو ئاوزڕاندن، بەلام بەبونمان لەسەر شڵتۆو پشتگیریکردنی رابەرە دڵسۆزەکانمان نەخشەی دوژمنان دەبێت بە بڵقی سەرئاو.

٩) **بەتوندی رووبەڕووی ئەو کەسانە بوەستینەوە کەخەریکی بڵاوکردنەوەی شایعەن** و هەست بە هیچ بەرپرسیاریەتێکی ئیسلامیی ناکەن.

١٠) **بڵاوکردنەوەی راستیەکان و بەئاگاهێنانەوەی جەماوەر** لە ئاقار راستی هەواڵ و رووداوەکان و نەهێشتنی تەم و مژو نادیاری بەسەریانەوە.

بەم شێوەیە عەقلیەتێکی ئیسلامیو هوشیاری سیاسیو پابەند بوون بە ئاراستەکردنە ئیسلامییەکان لەم رووەوە بە متمانەی بێئەندازەمان بەرێبەرایەتیو رێبازو ئامانج و دروشمان بەخۆگریو خۆناسین و دوژمن ناسیمان بەجدیەت و قوڵ لێهەڵمالین و پشتی یەک گرتن. بەگەشەپێدانی گیانی بەرپرسیاریەتیو ناسینی ئەرکی سەرشان و سروشتی ناحەزان نەک هەر سنورێ بۆشالاوی شایعە دادەنێین بەڵکو برەوپێدەرانیشی ریسواو شەرمەزار دەکەین یان ئەگەر شایانی وەبەرهۆش هاتنەوە بوون رایان دەچڵەکێنن و لە زەلکاوی ئەم خیانەتە دەریان دەهێنن و رزگاریان دەکەین.

لەکاتی رەتدانەوەی شایعەو پوچەڵ کردنەوەیدا لەرێی دام و دەزگاکانی راگەیاندن و جەماوەرەوە دەبێ ئەم خاڵانەی خوارەوە لەبەرچاو بگرین.

١) رەتدانەوەکەدەست بەجێو سەرپێی نەبێ. بەڵکو دوای ئەوەی دەخرێتە بەردەم شارەزایان ئەو کاتە پوچەڵ بکرێتەوە.

٢) پێویستە رەتدانەوەکە مەنتقی بێو رووداوو ئامار پشتگیری بکات، چونکە رەتدانەوەیەکی لاواز کە راستیەکان پشتی نەگرێت. متمانە دەروخێنێو هەیبەتی دەزگا رەتدەرەوەکەش کەم دەکاتەوە.

٣) زیادەرەوی لە نکولی‌کردنی تەواوی رووداوەکەنەکرێت، چونکە زۆربەی شایعەکان تاهەندێ راستی تیایە پێویستە ئەوهەندە باس بکرێ ئەو کاتە متمانە زیاتر دەکات.

٤) نابێ هەمووشایعەیەک بدرێتە پاڵ دوژمن چونکە ئەو کاتە دوژمن لەبەرچاوی جەماوەرگەورە دەبێو وادەزانن دەزگا رەتدەرەوەکە هەرچی گیروگرفت هەیە ئەیسوێ بەسەری ئەودا.

٥) پێویستە سەرەتاو کۆتایی رەتدانەوەکە نکولی لێ‌کردن لە شایعەکەی تیابێ. بۆئەوەی بیروهۆشی بۆ ئامادەبکرێت. بەڵام هەروا لە بیرو پێشەکێ شایعەکە بخەیتەروو نەو کاتە دەنوسێ بەبیرهۆشەوە.

٦) لابردنی دەستەواژە بنەرەتیەکەی شایعە. چونکە شایعە بەعیبارەتە بنەرەتیەکانەوە سەرنج راکێش و کاریگەرە. لە پۆشاکە بنەرەتیەکەی خۆیدا ناخرێتەروو، بەڵکو ساناو کێشەکە لە پۆشاکێکی شرو وردا دەخرێتەروو. چونکە شایعە زۆر هەولی لەگەڵ دەدرێ تا بە جوانترین وشەو قەشەنگترین پۆشاک رووپۆش بکرێت و کاریگەربێت.

٧) فەرامۆش کردنی شایعە سستەکان، هەموو شایعەیەک شایستەی رەتدانەوە نی‌یەو سەرقاڵ نەکردنی جەماوەر لەرەتدانەوەی ئەو جۆرە شایعانە باشترە.

٨) لەبنەرەتدا بابەتی بین، رەتدانەوەکە نەکرێ بە دەرفەت بۆ خستنەرووی باری سەرنجی تایبەت و لەبابەتی بوون دەرچێت.

٩) رەتدانەوەی جدی بێو وانەزانرێ شتەکە تەنها بۆ کات بەسەربردن و پێکەنینە لەگەڵ بەئاگابوون لەو مەترسیەی لەخۆی گرتووە.

١٠) هۆشیاری لە ڕەتدانەوەدا، بۆ ئەوەی کارێ نەکەین لەباتی ئەوەی شایعە ڕەتدەینەوە زیاتر بڵاویبکەینەوە.

دەبێ دەزگاکانی ڕاگەیاندن هەمیشە ئەوە بیر جەماوەر بهێننەوە کە

١- شایعە درۆیە، بێباوەڕانیش خەریکی درۆ هەڵبەستنن.
٢- شایعە گومانە، گومانیش درۆترین قسەیە.
٣- شایعە وەهم و چاوبەستێکیو گومڕاکردن و سەرلێتێکدانە.
٤- مرۆڤی عاقڵ ئاوڕ بەلای شایعەدا ناداتەوە، چونکە دەزانێ هی ئەوەنییە متمانەی پێبکرێت.
٥- شایعە چەکێکە لەچەکەکانی دوژمن.
٦- شایعە ورە دەڕوخێنێو ئەوەی بڵاوی دەکاتەوە خائینە.
٧- شایعە چەکی دەستی ترسنۆک و حەسوودو دووڕووەکانە، لەو شوێنانەش کە بەرپرسانی بەچاکی دەزانن بە تایبەتی لەکاتی جەنگ و بەرەو ڕووبوونەوەدا بە بڵاوکردنەوەی دژە شایعە بەرگری لە شاڵاوی شایعەی دوژمن بگیرێت.

هەڵوێستی ئیسلام دەربارەی شایعە لەناو ریزی موسڵماناندا

هەڵوێستی ئیسلام لەم ڕووەوە لەچەند خاڵێکدا دەخەینەڕوو:

یەکەم: هەڵبەستنی شایعە:

١- **ئیسلام لەڕێی قەدەغەکردنی ئەو شتانەی کە شایعە بڵاودەکاتەوەو دەبێتە هۆی هاتنەکایەوەی هەڵبەستنی شایەعەی قەدەغەکردووە،** *ئەمەش لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە:*

ا) چونکە *شایعە درۆیەو ئیسلامیش بەگشتی دژایەتی درۆدەکات و* قەدەغەی دەکات. لەم بارەوە دەق زۆرە لێرەدا تەنها ئاماژە بەم ئایەتە دەکەین کە دەفەرموێ: (إنما يفتري الكذب الذين لايؤمنون بآيات الله وأولئك هم الكاذبون) النحل/١٠٥.

لێرەدا درۆکردن دراوەتە پاڵ بێباوەڕان و ئەوانەی باوەڕ بە بەڵگەو نیشانەکانی خوای گەورە ناهێنن.

ب) لەبەرئەوەی ئازاری تیایە بۆ ئەو کەسەی بۆی دانراوە یان بۆی دەگوێزرێتەوە، ئازاردانیش حەرامە. خوای گەورە دەفەرموێ:
(والذين يؤذون المؤمنين والمؤمنات بغير مااكتسبوا فقد احتملوا بهتانا وإثما مبينا) الأحزاب/٥٨.

واتە: ئەوانەی کە پیاوان و ئافرەتانی بڕوادار ئازاردەدەن، بەبێ ئەوەی شتێکی وایان کردبێت پاساوی ئەم ئازاردانەیداتەوە، ئەوا بوختان و تاوانێکی ئاشکرایان خستۆتە کۆڵی خۆیان.

فەرمودەش دەفەرموێ: (إن دماءكم وأعراضكم وأموالكم عليكم حرام). - رواه البخاري ومسلم.

واتە: موسڵمانان خوێن و ماڵ و ناموسیان لەیەکتری حەرامە.

وە دەفەرموێ: (إن أربى الربا الإستطالة في عرض مسلم بغير حق) رواه أبو داود.

واتە: خراپترین سوو خواردن دەم درێژی کردن و بریندارکردنی شەرەف و ئابڕووی موسڵمانێکە بەناحەق.

وە دەفەرموێ: (أي رجل أشاع عن رجل مسلم بكلمة هو منه بريء بشينه بها في الدنيا كان حقا على اللـه أن يذيبه يوم القيامة في النار حتى يأتي بنفاذ ما قال) -رواه الطبراني بإسناد جيد-

واتە: هەرکەسێک قسەیەک بەدەم موسڵمانێکەوە هەڵبەستێ و بڵاوبکاتەوە لەکاتێکدا ئەو مسوڵمانە لەو شتە بێبەریبێ و نەیکردبێت و بەهۆی ئەمەوە ناشیرین ببێ، خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا بەقەدەر ئەو تاوانەی دەیهاوێتە ناو ئاگری دۆزەخەوە. لە گێڕانەوەیەکی کەیدا هاتووە (هەرکەسێ شتێ بۆ موسڵمانێ دروست بکات بۆوەی ناوی بزڕێنێو ناشیرینی بکات. خوای گەورە بارتەقای ئەوە لەسەر پردی دۆزەخ حەپسی دەکات).

ج- شایعە دەبێتە هۆی ئاژاوەو دووبەرەکیو ترس و لەرز، ئیسلامیش ڕێی لەمە گرتووە، لەفەرموودەیەکدا هاتووە:

(لايحل لمسلم أن يروع مسلما) رواه مسلم، بۆ هیچ موسڵمانێک ڕەوا نیە موسڵمانێ بتۆقێنێو ئاسایشی لێهەڵگرێت.

هەروەها دەفەرموێ: (من أخاف مؤمنا كان حقا على اللـه ألا يؤمنه من فزع يوم القايمة) رواه الطبراني.

واتـە: *هەرکەسێ بڕواداریّ بترسێنێ، ئەوا خوای گەورە لەترس و داچڵەکانی ڕۆژی دوایی ناپاریزیّ*، دیارە مەبەست لێرەدا بڕواداریکی بێتاوانە.

گومانی تیا نیە کە شایەعە ترس و لەرز دەنێتەوە. خوای گەورەش بەتوندی سەرزەنشتی ئەوانە دەکات خەریکی درۆو دەلەسە بلاوکردنەوەن و ڕێو شوێنی سەختی بەرامبەریان داناوە:

(لئن لم ينته المنافقون والذين في قلوبهم مرض والمرجفون في المدينة لنغرينك بهم، ثم لا يجاورونك فيها إلا قليلا، ملعونين أينما ثقفوا أخذوا وقتلوا تقتيلا) الأحزاب/٦٠،٦١.

قرطبی دەڵێ: (مرجفون) کۆمەڵێبوون هەواڵی دڵتەنگ کەرو خراپیان لەبارەی دوژمنەکانیانەوە بەبڕواداران دەدا ،کاتێ تیپەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ دەردەچوون دەیانوت: کوژراون و بەزیون و وا دوژمن بەڕێوەیە بۆتان، هەروەها قرطبی لە (ابن عباس)ەوە دەگێڕێتەوە (الأرجاف) دەستەدامێن بوونی ئاژاوەو فیتنەیە. هەروەها یانی بلاوکردنەوەی درۆو دەلەسەو شتی ناڕاست و بەتاڵ و بۆ سوودیکی تایبەتی، وە مانای (لنغيرتك بهم) یانی بەسەریانا زاڵت دەکەم بەنەفرین لێکردن و کوشتن و وەدەرنانیان، کاتێ سورەتی (براءة) دابەزیّ دووڕووەکان لەگەڵ بڕواداراندا لە مزگەوتدا لەنوێژی هەینیدابوون، پێغەمبەری خوا لە وتارەکەیدا وتی: ئێوە دووڕووتان تیایە، هەرکەسێکم بەناوی خۆیەوە بانگ کرد با لە مزگەوت بڕواتە دەرەوەو ئیتر توخنی مزگەوت نەکەویت دوای ئەمڕۆ، فلانەکەس تۆ دووڕوویت... جا برا موسڵمانەکانیان لێیان ڕاپەڕین و وەدەریان نان.

٢) خوای گەورە خاوەنی هەواڵی درۆ بە (فاسق) ناودەبات و دەفەرموێ:

(يا أيها الذين آمنوا إن جاءكم فاسق بنبأ فتبينوا أن تصيبوا قوما بجهالة فتصبحوا على ما فعلتم نادمين) الحجرات/٦.

واتە: ئەی باوەڕداران کاتێ (فاسق)یک هەواڵیکی بۆ هێنان یەکسەر هەواڵەکەی لێوەرمەگرن و لێکۆڵینەوەی لەبارەوە ئەنجام بدەن، نەکا بەهۆی ئەم هەواڵەو بەنەزانی کۆمەڵێ بەدەستی ئێوە تووشی خراپە بێت و ئێوەش لە کارەکانتان پەشیمان بن.

ئەم ئایەتە بەبۆنەی ڕووداوی (وەلیدی کوڕی عطیەی کوڕی ئەبی موعیت)ەوە دابەزیوە کاتێک پێغەمبەر ﷺ کردی بە والی (بنی المصطلق) تاکو زەکاتیان لێوەرگریّ، بەلام لەبەر کۆنە قینێکی کاتی نەفامی ترسا

لیان و گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەرو پێی ڕاگەیاند، کە زەکاتیان پێنەداوەو نیازیان بووە بیکوژن.

پێغەمبەر ﷺ ویستی بدا بەسەریانا، بەڵام ئەم خێڵە هاتن و نکولیان لە هەواڵەکەی وەلید کرد.

٣) **خوای گەورە خاوەن شایعەی بەشەیتان ناوبردووە**، ئەوەتا لەبارەی (نعيم بن مسعود الأشجعي) کە هێشتا موسڵمان نەبووبوو، وە ویستی سوپای موسڵمانان لەجەنگی بەدری بچوکدا تووشی شکان و بەزین بکات، دەفەرموێت: (إنما ذلكم الشيطان يخوف أولياءه فلا تخافوهم) آل عمران/١٧٥.

ئەوە شەیتانەو دۆستەکانی خۆی دەترسێنێ لێیان مەترسن.

٤) **وە وەسفی** (المرجفين) **دەکات ئەوانەی جگە لە شەڕ شتێکی تریان ناوێ بۆ خەڵکی کە دڵیان نەخۆشە** (في قلوبهم مرض فزادهم الله مرضا ولهم عذاب أليم بما كانوا يكذبون) البقرة/١٠.

دڵیان نەخۆشەو خوای گەورەش زیاتر نەخۆشی خستوون، وە لەبەرامبەر ئەو درۆیانەی کە دەیکەن و ئەو بێباوەڕیەی نیشانی دەدەن خوای گەورە سزایەکی سەختیان دەدات، شەڕویستن بۆخەڵکی لەسیفەتی باوەڕداران نیە، لەفەرموودەیەکی دا هاتووە: (لايؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه) هیچ کامتان بەباوەڕداری تەواو ناژمێردرێن تا ئەوەی بۆ خۆت پێت خۆشە بۆ برا موسڵمانەکەشت پێت خۆش بێت.

دووەم / بڕواکردن بە شایعە

ئیسلام بڕواکردن بە شایعەی بەحەرام داناوەو ڕێو شوێنەکانی ئەم حەرام کردنەش بەم جۆرەیە:

١- گوێ لە درۆگرتنی حەرام کردووە بەیەکێ لە سیفەتەکانی جولەکەو دووڕووەکان داناوە، ئەوانەی کە تەنها خراپەیان بۆموسڵمانان دەوێت، خوای گەورە دەفەرموێت: (ومن الذين هادوا سماعون للكذب) المائدة/٥١.

واتە: *هەندێ لە جولەکەکان ئیش و پیشەیان گوێ لە درۆگرتنە.*

٢- ڕازی نیە مرۆڤ شوێن شتێک بکەوێت زانیاری پێی نەبێت و هەروا بەکوێرانە دوایکەوێت، خوای گەورە دەفەرموێت:

(ولا تقف ما ليس لك به علم إن السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسئولا) الإسراء/٣٦.

هەڵوێست مەگرە لەبارەی شتێکەوە کە زانیاریت دەربارەی پێنییە، دەبێ هەموو ئامرازەکانی زانیاری بۆ ساغ کردنەوەی هەواڵ و باسەکان بەکاربێنی، مرۆڤ لەبەرامبەر توانای بیستن و بینین و لێکدانەوەیدا بەرپرسیارە.

٣ قەدەغەی کردووە مرۆڤ شوێن گومان (ظن) بکەوێت و بەسیفەتیکی خوانەناسانی لەقەڵەم داوە، بڕواکردن بە شایعەش شوێن گومان کەوتنە، خوای گەورە دەفەرموێت: (وما لهم به من علم إن يتبعون إلا الظن وإن الظن لايغني من الحق شيئا) النجم/٢٨.

واتە: *زانیاریان پێی نیەو تەنها شوێنی گومان دەکەون و گومانیش شوێنی حەق ناگرێتەوەو مرۆڤ ناگەیەنێت بە راستی.*

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێ: (يا أيها الذين آمنوا اجتنبوا كثيرا من الظن إن بعض الظن إثم) الحجرات/١٢.

واتە: *ئەی بڕواداران لە زۆر گومان دوورکەونەوە چونکە هەندێ گومان تاوانە*، وەلەبارەی رووداوی (افک)ەوە کە رابەری دووڕووەکان (عبدالله بن ابی سلول) بڕەوی پێداو (حسان بن ثابت و مصلح بن أثاثەو بنت جحش)ی لەگەڵدا بوو، لەدژی عائیشەی دایکی بڕواداران دەفەرموێ: (لولا إذ سمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيرا وقالوا هذا إفك مبين) النور/١٢.

ئەوەبوو لەساڵی (الحدیبیة)دا ئەوە رووی‌دا کە پێغەمبەر ﷺ (عثمانی کوڕی عفان)ی نارد بۆ لای قوڕەیش تا پێیان راگەیەنن ئەم بۆ شەڕ نەهاتووەو تەنها بۆ عەمرەکردن هاتووە. بەڵام هەندێ دواکەوت بۆ ئەوەی بەیوەندی بە کۆمەڵێ باوەڕداری ناو مەککەوە بکات بۆ ئەوەی مزگێنیان بداتێ کە رزگارکردنی مەککەو سەرکەوتنی خوایی نزیکە، کاتێ ئەو ماوەیە دیار نەما، موسڵمانان وتیان: عثمان لەپێش ئێمەوە خۆی گەیاندە ماڵی خواو تەوافی کرد، پێغەمبەر فەرمووی بڕواناکەم (عثمان) چووبێ تەوافی کردبێت و ئێمەش لێرەدا گیرمان خواردووە وتیان: دەبێ چی رێی لێ‌بگرێت ئەی پێغەمبەری خوا خۆت دەزانی وا رۆیشتووەو پێش کەوتووە؟ فەرمووی: وا گومان دەبەم دەربارەی کە تا ئێمەش لەگەڵیا تەواف نەکەین تەواف ناکات. (عثمان) گەڕایەوەو موسڵمانان بەو گومانەوە چوون بەرەوپیری. گومانەکەیانی بەدرۆخستنەوەو سوێندی خوارد کە ئەگەر یەک ساڵی رەبەق ئەولەمەککەدا بمایەوەو پێغەمبەریش لە(حدیبیة) هەڵی‌دابێ. تەوافی

کەعبەم نەدەکرد تا پێغەمبەر ﷺ تەوافی نەکردایە. وە قورەیش بانگی کردووە بۆ تەواف کردن، بەڵام ئەو قایل نەبووە.

جا موسڵمانان لێک وتیان: پێغەمبەری خوا لەهەمووومان زاناترە بەخواو لەهەمووشمان گومان چاکترە.

٤- ئیسلام فەرمانی کردوە پەلەنەکرێت لە بڵاوکردنەوەی هەواڵ و دەنگ و باس تا جوان سەرنجی نەداو ساغ نەبێتەوە.

ئەوەندە بەس نی یە بۆ مرۆڤ کە هەواڵێ رەت کاتەوەو باوەڕی پێنەکات. بەڵکو پێویستە تاووتوێی بکات و لەبارودۆخەکەی بکۆڵێتەوە. چونکە ئەشێ نیازو مەبەستی کەلاو لەپشت بڵاوکردنەوەیەوە هەبێت ئیتر دوای لێکۆڵینەوە ئەوە روون دەبێتەوە باوەڕی پێبکرێت یان بەدرۆ بخرێتەوە؟

خۆ ئەم لێکۆڵینەوە لەهەندێ شتی ترسناکی وەک و مەسەلەی شەرەف و جەنگدا ئەوە دەبێت زیاتر داکۆکی لەسەر بکرێت. ئەوەتە خوای گەورە لەرووداوی (الإفك)دا داوائەکات پێش ئەوەی ئەم هەواڵە بڵاوبکرێتەوە لێی بکۆڵرێتەوەو راستیو ناڕاستی دەربخرێت و. (لولا جاءوا عليه بأربعة شهداء فـأن لم يأتوا بالشهداء فأولئك عندالله هم الكاذبون) النور/١٣.

ئەوەتە خوای گەورە داوای چوار شایەتیان لێدەکات، وە ئەگەر ئەم شایەتانە نەیەنن ئەوا ئەوانەی ئەم بوختانە دەکەن لای خوای گەورە بەدرۆزن لەقەڵەم دەدرێن.

وە پێغەبمەریش ﷺ دەربارەی پیاوێ کە تۆمەتی زیناکردنی دابووە پاڵ ژنەکەی فەرمووی:

(یان شایەت دەهێنی یان داری حەدت لێدەدرێت) رواه البخاري ومسلم. وە کاتێ (ولید) هەواڵی (بني مصطلق)ی دا بە پێغەمبەر کە زەکات نادەن وە ویستوویانە بیکوژن، خالیدی کوڕی وەلیدی نارد بۆ ئەوەی لەڕاستیو ناڕاستی هەواڵ و مەسەلەکە بکۆڵێتەوە. سەیری کرد شتەکە پێچەوانەی ئەوەیە کە وەلید دەیڵێ، چونکە بانگ دەدەن بۆ نوێژکردن و زەکاتیشیان هێناوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ .

لە جەنگی (بني المصطلق)یشدا، عبداللەی کوڕی ابی کوڕی سلول رێبەری دووڕووەکان وتی: (لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل) المنافقون/٨.

واتە: *کاتێ گەڕاینەوە بۆ ناو شاری مەدینە ئەوا ئەو ئانە سەربەرزەکان سەرشۆڕەکان لەشار وەدەردەنێن.* زەیدێ کوڕی ئەرقەم کە لاوێکی تازە پێگەیشتووی دڵ گەرمی موسڵمان و هوشیار بوو ئەم هەواڵەی گەیاند بە پێغەمبەری خوا ﷺ : رەنگی پێغەمبەر ﷺ تێک چوو، ویستی لەوە بکۆڵێتەوە ئایا ئەم هەواڵە بەڕاستی گەیەنراوە، فەرمووی رۆڵە لەوانەیە رقت لێی هەستابێو ئەمە دەڵێی، وتی: سوێند بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا بەگوێی خۆم بیستوومە. فەرمووی: کێ دەڵێ گوێچکەت هەڵەی نەکردووە. لەریوایەتێکی (تجاری)دا هاتووە کە زەید دەڵێ: پێغەمبەر بڕوای بە قسەکەی من نەکردو قسەکەی ئەوانی بەڕاست زانی کە (نەفیان کرد). ئەمە تووشی پەژارەیەکی وای کردم کە لەوەو پێش هەرگیز تووشی پەژارەی وا نەبووم، چووم لەماڵەوە لێی دانیشتم، تا خوای گەورە سورەتی :(المنافقين)ی ناردە خوارەوە، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی (زەید) خوای گەورە راستی قسەکەتی دەرخست.

حەزرەتی (عەلی)یش دەفەرموێ: *هەرکەسێ براکەی بەدینداریو گرتنی رێبازی راست بناسێ با گوێ لە قسەلۆکی خەڵکی نەگرێ لەبارەیەوە* چونکە *هی وایە قسە هەڵدەگێڕێتەوەو حەق دەکات بە ناحەق خواش چاودێرو بیسەرە*، دەبێ ئەوەش بزانین یەکێ لە ئامرازەکانی لێکۆڵینەوەو ساغ کردنەوەی هەواڵ گێڕانەوەیەتی بۆ لایەنە بەرپرس و پسپۆڕەکان بۆ ئەوەی راستیو ناڕاستی ئەو هەواڵانە دەرکەوێ کە لێرەو لەوێو رۆژانەدا بڵاودەکرێنەوە.

لەم رووەوە ئایەتێکی قورئان هەیەو سەرنجمان بۆ لای ئەم مەسەلە گرنگە رادەکێشێ.

(وإذا جاءهم أمر من الأمن أو الخوف أذاعوا به ولو ردوه إلى الرسول وإلى أولي الأمر منهم لعلمه الذين يستنبطونه منهم) النساء/٨٣.

واتە: *کاتێ هەواڵێکیان پێدەگات لە (کاتی ئاسایشدا بێ یان ترس و لەرز) دەچن یەکسەر بڵاوی‌دەکەنەوە. بەلام ئەگەر بیگێڕنەوە بۆ لای پێغەمبەرو بەرپرسیارەکانیان ئەوا شیان دەکردەوەو راستیی هەواڵەکەیان پێدەگوتن و هەڵوێستییان لەو بارەوە بۆ دیاری‌دەکردن*، کۆمەڵێ لە دووڕووەکان هەبوون کە هەواڵی تیپەکان (سرایا) دەقۆستەوەو باسیان دەکردو لەناو خەڵکا بڵاویان دەکردەوە. پێش ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەسیفەتی ئەوەی لایەنی رەسمی کارەکەیە لەبارەی کاروباری لەم جۆرە

گرنگ لێدوانێ بدات و شتێ باس بکات. چونکە بڵاوکردنەوەی لەهەردوو حاڵەتی شەڕو ئاشتیدا زیانی هەبوو. لەحاڵەتی سەرکەوتنی تیپەکەدا هەواڵی موسڵمانان دەگات بە دوژمنەکانیان و دەشێ ئەمەش وا لە دوژمنەکانیان بکات بوروژێن و هەوڵی تۆڵەسەندنەوە بدەن، لەکاتی تێکشکاندیشدا، دەبێ بەمایەی دڵخۆش کردنی دووڕووەکان و دابەزینی ورەی باوەڕدارە لاوازەکان، هەروەها ئازاردانی دڵی پێغەمبەرﷺ.

ئەم ئایەتە ڕێکخستنێکی ئیسلامی کاروباری دەوڵەتە، کە پێویستە لایەنێکی ڕەسمی یان قسەکەرێکی ڕەسمی هەبێ بۆ وەرگرتنی هەواڵە گرنگەکان و بڵاوکردنەوەیان، یان شاردنەوەیان لەبەر بەرژەوەندی گشتی، ئەم قسەکەرانەش دەبێ بەتواناین و توانای لەئەستۆگرتنی بەرپرسیاریەتیان هەبێت، چونکە ئەشێ زیانێکی زۆری تیا بێت، بەیاننامە ڕەسمیەکانی کاتی جەنگ شێوەیەکە لەشێوەکانی ئەم ڕێکخستنە، پێویستە لەلایەن کەسانێکەوە داڕێژرێو بڵاوبکرێتەوە خاوەنی تێگەیشتنێکی قووڵ بن و دڵسۆزی بەرژەوەندییەکانی گەل بن.

سێهەم: وتنەوەی شایعە:

ئیسلام گوێزانەوەی شایعەو بڵاوکردنەوەو دووبارەکردنەوەو وتنەوەی قەدەغەکردووە. فەرمانی کردووە کە نەهێڵرێ یان هیچ نەبێ لەبازنەیەکی تەنگ دا قەتیس بدرێت، چونکە کاتی دەگوێزرێتەوە خراپەکەی زیاتر دەبێ، چونکە خەڵکانێکی تازە دەیبیستن و زیادەی تری دەخەنە سەرو ئەوەندەی تر دەشێوێنرێت.

ئەم ڕێوشوێنە ئیسلامیەش لەم هەنگاوانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت:

١- ئیسلام فەرمانی کردووە مرۆڤ پێش ئەوەی گومانی خراپ بەرێ (بەتایبەتی بەرامبەر ئەوانەی جێگای گومانی خراپ پێبردن نین) گومانی چاک بەرێت، لەمەوپێش باسی ئەمە کرا، ئەمەش بەربەستێ لەرووی شایعەدا دروست دەکات و ناهێڵێ لەم سنوورە تێپەڕێت.

٢- فەرمانی کردووە خۆ دووربگرین لە گوێزانەوەی شتی ناهەق و وتنەوەو دووبارەکردنەوەی چونکە ئەمە شایستەی باوەڕدار نییە، خوای گەورە لەبارەی رووداوی (الإفك)ەوە دەفەرموێت:

(لولا إذ سمعتموه قلتم مايكون لنا أن نتكلم بهذا سبحانك هذا بهتان عظيم) النور/١٦.

له فەرموودەیەکیشدا هاتووە: (من حسن الإسلام المرء تركه مالا يعنيه) رواه الترمذي.

واتە: لە رەوشتە بەرزەکانی مرۆڤی موسڵمان ئەوەیە کە واز لە شتێ بێنێ پەیوەندی بەمەوە نیەو سوودی نیە هەر لەخۆوە خۆ لەشت هەڵنەقورتێنێ.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (كفى بالمرء كذبا إنما أن يحدث بكل ما سمع) رواه مسلم.

واتە: ئەوەندە تاوان بەسە بۆ مرۆڤ کە هەر شتێکی بیست بیگێڕێتەوە.

هەروەها بوخاری دەیگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغەی کردووە لە (وتی وتی) کە بریتییە لە وتنەوەی قسەیەک ساغ نەبووەتەوەو هێشتا راستیو ناڕاستی وەدەرنەکەوتووەو بێسوودە.

٣- خوای گەورە هەڕەشەی سزایەکی سەخت لەو کەسانە دەکات یارمەتی بڵاوبوونەوەی شایعە دەدەن. (إن الذين يحبون أن تشيع الفاحشة في الذين آمنوا لهم عذب أليم في الدنيا والآخرة والله يعلم وأنتم لا تعلمون) النور/١٩.

واتە: ئەوانەی دەیانەوێ بەدکاری لەناو باوەڕداراندا بڵاوبێتەوە خوای گەورە لە دنیاو دوارۆژدا سزایەکی سەختیان دەدات. خوای گەورە دەزانێو ئێوە نازانن.

٤- ئیسلام تەنها فەرمانی بەوە نەکردووە کە شایعەکە بڵاونەکرێتەوەو نەوترێتەوە. بەڵکو داوادەکات هەڵوێستێکی ئیجابیشی لەبەرامبەر وەرگرین ئەمیش بە رەتدانەوەی تۆمەتەکەو رەواندنەوەی گومانەکەو راست کردنەوەی بارەکە. فەرمودەیەکیش وێنەی ئەمەمان دەخاتە روو کە تیایدا هاتووە: (من رد عن عرض أخيه رد الله عن وجهه النار يوم القيامة) رواه الترمذي وحسنه.

واتە: *هەرکەسێ بەرگری لە شەرەف و ئابڕووی براکەی یاخود خوشکەکەی بکات، خوای گەورە لە رۆژی قیامەتدا لەئاگری دۆزەخ بەرگری لێدەکات.*

چوارەم: بەرهەڵستی کرداری شایعە:

ئیسلام فەرمانی کردووە کە بەکردەوە بەرهەڵستی لە شایعە بکرێت، لایەنە بەرپرسەکان هەڵسن بەم کارە. لەپاڵ ئەو بەیان و لێدوانانەی کە گومان لێکهەڵدەتەکێنێو پەردە لە رووی ناهەق هەڵدەماڵێ چەند

شێوازێکی روون و ئاشکرای تری ئیسلامی بۆ رەتدانەوەی شـایعە بـە کردەوە هەیەو بەم جۆرەی خوارەوە :

١) ئیسلام فەرمانی داوە بە پاککردنەوەی کۆمەڵگا لە شایعەچی‌یان سا بـە دوورخستنەوەیان بێ یاخود زیندانی کردنیان.
٢) ئیسلام سزای بۆ ئەو جۆرە لە شایعە داناوە کـە پـەیوەندی بـە شـەرەفی موسڵمانانەوە هەیە ئەویش حەدی (قذف)ە.

لێرەداماوە پرسیارێ بکەین کـە ئـەویش ئەوەیـە ئایـا لـە هیـچ حاڵـەتێکدا ئیسلام رێگا بەوە نادات شایعە وەکَ چەکێ بەکاربهێت.

لەراستیدا لـەکاتی جەنگ دا لەبەرئـەوەی جـەنگ تـاکتیکَ و فرِوفێڵـە شایعەش وەکَ چەکێ لەبەرامبەر دوژمنی موسڵمانانەوە بەکاردێت. هەروەها بۆ ئامانجی بەرزو پیرۆزیش بەکاردێت.

ئامرازەکانی جەنگی دەروونی

بەشێوەیەکی گشتی ئامرازەکـانی جـەنگی دەروونـی هۆیـەکانی راگـەیاندن لـەخوارەوە بـەکورتی ئامـاژە بـە ئامرازەکـانی جـەنگی دەروونی دەکەین.

یەکەم: رادیۆ : رادیۆ رۆڵێکی گەورە دەبینێت لـە کارکردنـە سـەر دوژمـن و گوێزانەوەی هەواڵ و بیروراکان لەناو ناوچـە جیاجیاکـانی جیهـاندا، بـەهۆی پێشکەوتنی رادیۆوە ئەمرۆ لە توانایدایە ملیۆنان مرۆڤ لە گۆشـەو کـەنارە جۆراوجۆرو دوورەکانی جیهـاندا بدوێنێـت. تایبـەتی ئـەو رادیۆانـەی لەسـەر شەپۆلی کورت ئاراستە دەکرێن.

ئـەوەندە بەسـە بزانـین رادیـۆی دەنگـی ئـەمریکا هەفتانـە زیـاتر لـە (١٠٠٠) سـەعات و بـە (٤٢) زمـان بەرنامـەکانی خـۆی پـەخش و بلاودەکاتەوە. هەواڵ و دەنگ و باس و ناڵ و گۆرِەکان لە دیدگای ئـەمریکاو رۆژئـاواوە بـەجیهاندا بلاوبکاتـەوە. رادیـۆی مۆسـکۆش هەفتـەی (٢٢٠٠) سـەعات و بـە (٨١) زمـانی جیهـانی بەرنامـە بلاودەکاتـەوە. ئێسـتا لـە جیهاندا زیاتر لە (٤٠) ئیزگە هەیە کە هەفتانە زیاتر لە (١٠٠٠) سەعات کاردەکەن و تایبەتن بە بلاوکردنەوەی بیروباوەرِی مەسیحی.

ئیسرائیلیش (٥) ئیزگـەی هەیـەو لەسـەر (١٥) شـەپۆل و بـە (١٦) زمانی جیهانی‌و هەفتەی زیاتر لە (٢٧٦) سـەعات بەرنامـە بلاودەکاتـەوە.

بەرپرسە یابانیەکان دوای کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم دانیان بەوەدا نا کە ئەو رادیۆ ئەمریکیەی لە (سان فرانسیسکۆ)وە پەخش دەکراو ئاراستەی ئەوان کرابوو، رۆلێکی گەورەی هەبوو لە خۆبەدەستەوەدانی یاباندا. سەرکەوتوویی رادیۆش بەندە بەراستیو دروستی وردەکاری ئەو هەواڵ و زانیاریانەی بلاوی دەکاتەوە هەروەها بەکارهێنانی باسی زمان و زانیاری بوون بە بارودۆخی کۆمەلایەتیو دەروونی ئەو ئامانجەی کە دەیدوێنێت.[1]

رادیۆ بەوە دەناسرێتەوە کە زۆر بەخێراییو بەسانایی پەیامەکەی دەگەیەنێت. بەهۆی رادیۆوە دەتوانرێت سوود لەو دەرفەتانە وەربگیرێت کە زوو بەسەر دەچن و نامێنن.

لە سیەکانی ئەم سەدەیەوە رادیۆ وەک چەکێکی ترسناکی جەنگی بەربلاوی سوودی لێوەردەگیرێت. سەرکردەکان هەر زوو کاریگەری ئەم ئامرازەیان هەست پێکرد. مۆسۆلینی فاشستی ئیتالیا لەم بارەیەوە دەڵێت: (ئیزگەیەکی بەهێز کە لەسەر بناغەی ئامادەکردن و لێکۆڵینەوەو ئەزمونێکی دەروونی بچێت بەرێوە، دەستەبەری ئەوە دەکات لە نیشتمانەکەمدا پشتم بپارێزێت. وە پێش ئەوەی سوپاکەم بجولێنم دوژمنەکەم بۆ تێک بشکێنێت).[2]

هیتلەری نازیش هەر لە بارەی رادیۆوە دەڵێت: (من دەزانم کاریگەری وشەی نوسراو لەسەر خەڵکی کەمترە لە هەندێ کە دەیبیستن. وە هەموو بزوتنەوەیەکی گەورەی سەر ئەم زەویە لەگەشەکردنی خۆیدا قەرزاری دواندەرەکانە نەک نوسەرەکان).[3]

لەکاتی جەنگدا دەکرێ دووجۆر رادیۆ هەبێت:

١) **ئیزگە رەسمیەکان**: بریتیە لەو ئیزگانەی لەکاتی ئاشتیدا هەبوون. کاتی جەنگیش پەخشی ئاسایی خۆی درێژە پێدەدات. لەگەڵ بەکارهێنانی هەواڵ و (تعلیقات)و راگەیەنراوو بەیاننامەکان بەمەبەستی جەنگی دەروونی دژی دوژمنان. رادیۆی لەندەن دەورێکی گەورەی هەبوو لە رێکخستنی بەرهەڵستی دژی نازیزم لە سەرتاسەری ئەوروپاداو دوای ئەوەی ژمارەی گوێگرەکانی ئەو رادیۆیە لە (٢٠٠) ملیۆن کەس تێپەری کرد.

---

[1] التوحيد ژمارە ٦٧/٦٦٦٧.

[2] موسى زناد/ الحرب النفسية، بغداد ١٩٩٤ ص٦٢.

[3] موسى زناد/ الحرب النفسية، بغداد ١٩٩٤ ص٦٢.

٢) **ئیزگە نهێنییەکان**: تا پەیوەندی نێوان دوو دەوڵەت بەرەو لێڵی‌و ئاڵۆزتر بچێت. یاخود قەیرانێکی نێودەوڵەتی رووبدات ژمارەی ئیزگە نهێنییەکان زیاتر دەبێت. وە هەرکاتێ دەوڵەتێ ویستی شاڵاوێکی سەربازی یاخود سیاسی بکاتە سەر دەوڵەتێکی‌تر. بڕیاردەدات لەڕووی دەروونیەوە ڕێگای بۆ خۆش بکات. بەئاراستەکردنی ئێزگەی نهێنی یاخود هەندێ بەرنامەی تایبەت لەئیزگە بەکرێگیراوەکانەوە بۆ ئەوەی یەکەم جار متمانەی هاووڵاتیان بە حکومەتەکانیان نەهێڵێت و دواتر ئاراستەکردنی پڕوپاگەندەو دەست وەردانە کاروباری.

لە جەنگی جیهانی دووەمدا بەشێوەیەکی بەرفراوان سوود لەم جۆرە رادیۆیە وەرگیرا. بزووتنەوە رزگاریخوازەکانی گەلانی ئەوروپا ئەم جۆرە رادیۆیەیان کردبووە سەنگەرێکی گەورەی خەباتی دژی نازیەکان. ئەم رادیۆیانە هەوڵی ئەوەی دەدا هێزی سوپای بزووتنەوە رزگاریخوازەکان بەگەورە نیشان بدات و، ئەوەندە کاریگەربوون وای لە دەوڵەتە هاوپەیمانەکان کرد ئامادەی یارمەتی‌دانی ئەو بزوتنەوانە بن. دوای جەنگی کەنداوی دووەمیش هەندێ لەو رادیۆیانە ئاڕاستەی عێراق کران.

دووەم: تەلەفزیۆن : تەلەفزیۆن دەورێکی کرنگ دەگێڕێت. زۆرجار کاریگەرییەکەی دەکاتە ناو خاکی دوژمن و ولاتانی دراوسێ. بایەخی تەلەفزیۆن لەوەدایە کە وێنەو دەنگ بەیەکەوە دەکوێزێتەوە. کە ئەمەش وای لێ‌دەکات کاریگەریەکەی زۆرتربێت.

دەوڵەت دەتوانێ لەشاشەو تەلەفزیۆنەوە سەرکەوتنەکانی خۆی‌و شکستەکانی دوژمن بەجەماوەر نیشان بدات. هەروەک چۆن ئیسرائیل لەجەنگی حەوت رۆژەی (١٩٦٧)ی لەگەڵ عەرەبەکاندا سەعات بە سەعات لەتەلەفزیۆنی دۆستە رۆژئاواییەکانیەوە سەرکەوتنەکانی سوپاکەی‌و شکانی سوپا عەرەبیەکان بخاتە روو. تەلەفزیۆن لە بواری تێشکانی پایە رەوشتی‌و کۆمەلایەتی‌و فەرهەنگیەکانی کۆمەڵگاو هەوڵدان بۆ سڕینەوەی ناسنامەو روخاندنی پەیکەری رەوشتی‌و تێکدانی ساختمانی کۆمەلایەتی گەل و ولاتێکیش بەتایبەتی لە چاخی کەناڵە فەزاییەکاندا دەتوانرێ سودێکی زۆری لێ‌وەربگیرێت.

سێهەم: سینەما: ئەم ئامرازە زیاتر لە دەوڵەتە دۆست و بێ‌لایەنەکاندا سوودی لێ‌وەردەگرێت. هۆیەکی گرنگی دروستکردنی رای گشتی‌یە. ئەمیش لەڕێی نیشاندانی فلیمە پڕوپاگەندە ئامێزەکانەوە.

ئەم جۆرە فلیمە ئەمریکیەکان لە میانەی جەنگی کۆریادا لەسەر ئاستێکی بەربلاو سوودیان لێوەرگرت. هەروەها لەلایەن نازیەکانیشەوە. زایۆنیەکان سوودێکی زۆریان لە فلیمی سینەمایی وەرگرتووە بۆ بانگەشەی بیروباوەڕەکەیان.

زۆربەی ناوەندە بەرهەمهێنەرە گەورەکانی سینەمایی جیهان موڵکی ئەمانە، سینەمای زایۆنی کەوتە بلاوکردنەوەی ئەو فلیمانەی باس لە مافی مێژووی جولەکەکان لە فەلەستین و چەوساندنەوەیان بەدەستی نازیەکان دەکات. بۆ ئەوەی سۆزی گەلان بەلای خۆیاندا رابکێشن و گەلی ئەڵمانیش تووشی گرێی تاوان بکەن. ئەمەش لێخۆشبوونی بەوە دەبێت کە هەرچی زیاتر پشتی قەوارەی زایۆنی بگرن و یارمەتی بدەن.

چوارەم: رۆژنامە: هەر لەدێر زەمانەوە دەورێکی گەورەی لە راگەیاندنی جەنگ و جەنگی دەروونیدا بینیوە. محمد علی پاشا لەکاتی هێرشەکەیدا بۆ سەر شام (٨٣ رۆژنامەی سەربازی) بەسەر ئەفسەرەکانی سوپادا دابەش دەکراو پێدەچێت بۆ سەربازەکانیش خوێندرابێتەوەو لێکدرابێتەوە. تورکەکان جگە لە رۆژنامە لەکاتی جەنگدا. نامەی مۆرکراویان بەبازاڕدا بلاودەکردەوە کە هەواڵە بەپەلەکانی جەنگی تێدا بلاودەکرایەوەو کاری زۆر لەخەڵک دەکرد. لەجەنگی جیهانی دووەمیشدا رۆژنامە سودێکی زۆری لێوەرگیرا.

نەمساوییەکان بەهۆی هەواڵێکەوە کە لە رۆژنامەدا بلاویان کردەوەو لەرێی دەزگا هەواڵگرەکان و سیخوڕەکانیانەوە دەستیان کەوتبووتوانیان سوپای ئیتالی بەرەو (کروبرتیو) تووشی شکست بکەن. هەواڵەکەش پێکدادانی نێوان پۆلیس و خەڵکی لەهەندێ شاری ئیتالیادا دەکرد کە لەسەر خۆراک روویداوە. نەمساوییەکان ئەم هەواڵەیان قۆستەوەو هەڵسان بە ئامادەکردنی نوسخەی رۆژنامەی هاوچەشنی رۆژنامە ئیتالیەکان لەقەوارەو ژمارەی لاپەڕەو جۆری پیت و شێوازو ناوی پەیامنێرو (ئیعلانات)دا. تەنها ئەم هەواڵەیان لێ زیاد کردو بە پاڵپشتی باسکردنی ناوی کوژراوو بریندارەکان لەهەموو شارێکی هەرێمەکەدا. دوای ئەوە هەزاران نوسخەیان لێ چاپ کردو لە ئاسمانەوە بەسەر سەنگەری ئیتالیەکاندا فڕییان دایە خوارەوە. دوای کەوتنەخوارەوەو خوێندنەوەی لەلایەن سەربازە ئیتالیەکانەوە لەرزەیان پێکەوت و نارەزاییو بێزاری لەناویاندا بلاوبۆوە. بەم جۆرە ورەیان کەم بۆوەو بەرەو دواوە هەڵدەهاتن و

خۆیان دەدزیەوەو بەرەی شەڕیان لاواز بوو. نەمساویەکان کە بەمەیان زانی هێزەکانیان بەشەو نارده بەرەکەو زۆر بەئاسانی گرتیان و بەمەش سوپای ئیتالی نیو ملیۆن سەربازی لەنێوان کوژراوو بریندارو بێسەرو شوێن لەدەست دا. زایۆنیەکان سودێکی زۆریان لەرۆژنامە وەرگرتووەو چەندان رۆژنامەی بەناوبانگی دنیا راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لەلایەن ئەمانەوە دەردەچێت و خزمەتی مەسەلەکەیانی پێدەکەن و کار لە رای گشتیی جیهانیی دەکەن.

لەکاتی جەنگدا رۆژنامە چ جەنگی بێ یاخود ئاسایی هەوڵدەدات هەواڵی بەرەی ناوخۆو بەرەکانی جەنگ بە سەربازان و جەماوەر بگەیەنێت بۆ ئەوەی هەواڵ و دەنگ و باس و پروپاگەندەی دوژمن کاریان تێنەکات هەروەها لێکۆڵینەوەی جۆراوجۆر لەسەر مێژووی جەنگە نەتەوەییەکان بڵاودەکاتەوەو هانی گیانی قوربانیدان و پاڵەوانێتیو فیداکاری دەدات. هەروەها چاوپێکەوتن لەگەڵ جەنگاوەران ساز دەکرێت و ریپۆرتاژی وێنەدار دەربارەی رەوتی شەڕەکان لەبەرەکاندا چاپ و بڵاودەکاتەوە. هەوڵی زیندووکردنەوەی یادەوەریو سەروەریەکانی مێژوو دەدات. لەڕێی وتاری جۆراوجۆرەوە جەنگێکی دەروونی دژی دوژمن بەرپا دەکات. ئەگەر رۆژنامەگەری بەدەسەلاتی چوارەم ناوبرابێت ئەو دەورە گەورەی دەیگێڕێت لەئاراستەکردنی رای گشتیدا بزانین ئیتر ئەوسا هەست بەوە دەکەین بەکارهێنانی وەک ئامرازێکی جەنگی دەروونی چ شوێنەوارێکی هەیە.

پێنجەم: بڵاوکراوە (المنشورات): ئامادەکردنی بڵاوکراوە جۆراوجۆرەکان، پێویستی بە زانیاری هەیە دەربارەی هەڵویستی (سیاسیو سەربازیو ئابوری) دوژمن. لەم بڵاوکراوانەدا ئەو هەواڵانە بڵاودەکرێتەوە کە دوژمن رێگە نادات لەناو وڵاتەکەیدا بڵاوببێتەوە. لەو بڵاوکراوانەی لەبەرەکاندا بڵاودەکرێتەوە دەبێ ئەو سەربازانەی دەیانەوێ خۆ بەدەن بەدەستەوە دڵنیا بکرێنەوە کە رێزیان لێدەگیرێت. هەروەها زانیاری دەربارەی ئەو پەیماننامەو رێکخراوە نێودەوڵەتیانەش بڵاودەکرێتەوە کە دیلەکانی شەڕ دەتوانن لەڕێی ئەوانەوە نامە بۆ کەس و کاریان بنوسن و ئاگایان لێیان بێت. بەکورتی *بڵاوکراوەکان وەک هۆیەکی پروپاگەندەو شایعەکردن دژی دوژمن دەکرێت بەم جۆرانەی لای خوارەوە:*

١) ئەو بڵاوکراوانەی داوای خۆبەدەستەوەدان دەکەن. لەسەر بەرەکانی جەنگ یاخود شارەکان بڵاودەکرێتەوە. هەواڵ و دەنگ وباسی شەڕی

لەخۆگرتووە. هەروەها هەڵویستی بەرەکان و پەرەسەندنەکانی شەڕو هەڵویستی سیاسی بۆ شارنشینەکان شیدەکاتەوە بۆ لێکهەڵوەشاندنەوەی بەرەی ناوخۆی دوژمن. مەرجە لەو کاتانەدا بلاوبکرێتەوە کە ورەی دوژمن دابەزیوەو بلاوکراوەکەش شتی زۆر تازەی تیا بێت. هەروەها ئاراستەکردنی تیا بێت دەربارەی چۆنیەتی خۆبەدەستەوەدان و زانیاری دەربارەی جۆری ئەو مامەڵەی دوای خۆبەدەستەوەدان لەگەڵی دەکرێت، تیا بێت. دەبێت رەنگەکانی زۆر سەرنج راکێش بن. ئەم بلاوکراوانە دەوری گەورەیان لە شکست پێهێنانی ئەڵمانیا لە جەنگی جیهانی یەکەمدا بینی. کاتێ بەفڕۆکە (١٤) مەرجەکانی ولسون سەرۆک کۆماری ئەو کاتەی ئەمریکا بەسەر شارەکانی ئەڵمانیادا خرانە خوارەوە.

دەبێ ئەم بلاوکراوانە لەکاتی گونجاوی خۆیدا بەکاربێت ئەگینا سودی وای نابێت.

٢) کارتی رێپێدانی تێپەڕین: ئەم جۆرە بلاوکراوە لەگەڵ ئەو بلاوکراوانە فرێ دەدرێن کەداوای خۆبەدەستەوەدان دەکات. لەکاتی خۆبەدەستەوەدان سەربازی دوژمن دەریدەهێنێت بۆ ئەوەی بەسەلامەتی بگاتە بەرەکانیدواوەی جەنگ.

٣) بلاوکراوە هەواڵیەکان: جاری وا هەیە رێدەکەوێت هەواڵێک بایەخێکی ناوخۆیی زۆری دەبێت و دەخوازێت رێو شوێنێکی تایبەتی لەبەرامبەرەوە وەربگرێت. بلاوکردنەوەی هەواڵی لەم چەشنە بەخێراییو پێش ئەوەی دوژمن پەرژێتە سەر ئەوەی رێو شوێنی پێویست بگرێتە بەر دەیخاتە هەڵویستێکی واوە بەدرۆخستنەوەی کارێکی ئاسان نەبێت.

٤) بلاوکراوە وێنەدارەکان: ئامانج لەم جۆرە بلاوکراوانە وروژاندنی سۆزو رەمەکە شاراوەو خەفەکراوەکانە. لەجەنگی کۆریادا سوود لم جۆرە بلاوکراوانە وەرگیرا کۆریەکانی باکور لەمانگی کۆتایی ساڵدا بلاوکراوەیەکیان بەسەر سەربازە ئەمریکیەکاندا خستە خوارەوە وێنەی کۆمەڵێ سەربازی ئەمریکیو هاوسەرو دۆست و منداڵەکانیانی تیا وێنەکرابوون کە بەدڵخۆشییەوە لە دەوری درەختی لەدایک بوون کۆبوونەوە. لەژێر وێنەکەدا نووسرابوو (بۆچی تۆ لە کۆریا سەرماو سۆڵەو پەستیو خەمناکی دەنۆشی!! ئەو پەیوەندییانەی لەناو نیشتمانەکەتدا هەتن نکولیان لێناکرێت، بگەڕێرەوە بۆ نیشتمانەکەت و کۆریا واز لێبێنە بۆ کۆریەکان).

٥) بڵاوکراوەی هەڵوێستێکی تایبەت: ئەکرێ هەندێ دەرفەت و هەڵوێست بقۆزرێتەوە کەبەخێرایی تێدەپەڕێت. ئەمەش لەڕێی دەرکردنی کۆمەڵێ بڵاوکراوەو روخانی دوژمن بقۆزرێتەوە. تا دوژمن وابزانێ تازەترین زانیاریان دەربارەی لایە. کە ترس و لەرزو پەریشانیو دڵەڕاوکێیەکی زۆری بۆ دروست دەکات.

جۆرەکانی جەنگی دەروونی

جۆرەکانی جەنگی دەروونی بەگوێرەی جیاوازی باری سەرنج و بۆچوونی شوێن و کات دەگۆڕێت. سەبارەت بە دابەشکردنی لەسەربناغەی کات و شوێن دەکرێت بەم جۆرانەی لای خوارەوە

یەکەم : جەنگی دەروونی ستراتیژی : جەنگێکی هەمەلایەنەیەو ئامانجە دوورەکانی دەوڵەت بەرجەستەتە دەکات و دام و دەزگا جۆراوجۆرەکانی بەشداری تیدا دەکەن. لەڕووی کات و شوێنەوە مەودایەکی بەرین و دوورودرێژ دەگرێتەوە. مەرج نیە وشێنەوارەکەی بەزوویی دەربکەوێت. بۆ نموونە وەک هەوڵدان بۆ چەسپاندنی سیستمێکی جیهانی جاری وا هەیە کیشوەرێک یاخود سەراپای جیهان دەگرێتەوە. کەواتە جاری وا هەیە دەیان ساڵ کاری بۆ دەکرێت. بەڵکو دەشێ سەدان ساڵ کاری بۆ بکرێت وەک ئەو جەنگە دەروونیەی سەدان ساڵە رۆژئاوا لەدژی رۆژهەڵاتی ئیسلامیی هەڵیگیرساندووەو دەیەوێت ناسنامەی نەهێڵێت و تووشی گرێی خۆبەکەم زانین و چۆکدادانی بکات.هەروەها هەوڵەکانی زایۆنیەکان بۆ گەڕانەوە بۆ خاکی فەلەستین لەم جۆرە بوو. لەم شێوە جەنگەدا ئامانجەکان بە روونی دیاری دەکرێت و بەردەوام کاریان لەسەر دەکرێت تا بەدیهێنانیان.

بەڵام تاقیکردنەوەکانی مێژوو ئەوەیان سەلماندووە کە دیاریکردنی ئامانج و بەدیهێنانی بەتەنها لەڕێی هێزەوە بەس نیە بۆ ئەوەی بتوانرێ پارێزگاری لێبکرێت و بهێڵرێتەوە. بەڵکو ئەوە لەخودی خۆیدا ئەگەر مەسەلەکە هەق نەبوو، گەورەترین هۆکاری لەدەست چوونی ئامانجەکەو هەرەسهێنانیەتی.

ئەمریکا بە هەموو هێزی سەربازی خۆیەوە نەیتوانی چۆک بە ڤێتنامیەکان دابدات. بەهەمان شێوەش رووسەکان بەرامبەر گەلی ئەفغانیو لەم دواییەشدا گەلی شیشانی قارەمان. هەوڵە درێژخایەنەکانی رۆژئاواش

لەباتی ئەوەی ئیسلام لەشانۆی ئایدۆلۆژی‌و سیاسی‌و کۆمەلایەتی جیهانی ئیسلامی بکاتە دەرەوە دەبینین سەرەڕای هەموو دواکەوتوویی‌و بارکەوتووییەک ئەمڕۆ راپەڕینێ سەراپای جیهانی ئیسلامیی گرتۆتەوە.

سەردەم ئەو هەولە رەگەزپەرستانەو پەیڕەوکردنی سیاسەتی جینۆسایدو قڕکردن و سڕینەوەی ناسنامەی قەوارەو بوونی کوردیش کە لەلایەن نەیارانی کوردەوە پەیڕەوی لێکراوە، نەیتوانیوە دەنگی زولالی حەقخوازانەی ئەم گەلە زۆرلێکراوە کپ بکات.

چونکە سەرجەم ئەو تاوانە ناهەقیەکی گەورەبوون دەرهەق بە کورد ئەنجام دراون.

ئەو جەنگە دەروونیەی کەئاراستەی قەلەمڕەوەکانی ژێردەسەلاتی دوژمنیش دەکرێت بەمەبەستی ورە پێبەردان و خۆبەدەستەوەدانی. هەر بە ستراتیژی ناودەبرێت کە سەرکردایەتی سیاسی بەڕێی دەکات و هەولدەدات شکست و بەزینە سەربازییەکانی بەرەکانی جەنگ و لێنەهاتوویی سەرکردایەتی دوژمن و بەدەرخستنی ناکۆکیەکان و ئاشکراکردن و باسکردنی باری خراپی ئابوری‌و دارایی‌و کەم توانایی لەپێشکەشکردنی کەرەسەی خۆراکی‌و نیشاندانی ئەو تەنگژانەی لەمانەوە پەیدابوون، بەکاربهێنێت بۆ ئەوەی چۆکی پێدابدات.

دووەم: **جەنگی دەروونی تەکتیکی:** لەکاتی شەڕداو هەندێجاریش هەندێ پێش و پاشی شەڕ لەدژی هێزەکانی دوژمن بەکاردەهێنرێت.

ئەمەش بە لاوازکردنی ورەی کەرتەکانی سوپاکەی‌و سەرەنجام ناچارکردنی بە پاشەکشەکردن و هاندانی بۆ خۆبەدەستەوەدان. هەروەها بریتی‌یە لە لێکدانی راستەوخۆ لەگەل دوژمنداو تێکهەلچوونی دەستەویەخە. جا لەڕێی جەنگی سیاسی‌و سەربازی‌و ئابوریەوە بێت یاخود هەموویان بەسەریەکەوە.

ئامانج لە جەنگی دەروونی تاکتیکدا بریتی‌یەلە کۆتایی هێنانی ململانێ‌و یەکلاییکردنەوەی جەنگ و بردنی دوژمن بەرەو حالەتی درەوون بەزین. سەرەنجام خۆبەدەستەوەدانی‌و ملکەچ کردنی بۆ مەرج و ویستی لایەنی براوەو سەرکەوتوو. بەلام پێویستە لێرەدا ئەوە بوترێت کە تێکشکاندنی دوژمن لەم جۆرە جەنگەدا مەرج نیە ببێتە هۆی ریشەکێشکردنی هێزو تواناکانی دوژمن و توانای سەربەرزکردنەوەی نەمێنێ.

لەجەنگی جیهانیی دوەمدا روسەکان هەرچەندە چەندەها شکستی سەربازیان بەسەرداهات، بەلام لە رووی دەروونییەوە نەڕووخان. سەرکەوتنیش بەندە بەورەی بەرزو دەروونی بەهێزو بڕیاری خۆبەدەستەوەنەدانی لایەنێ لەلایەنە شەڕکەرەکان.

سێهەم: جەنگی دەروونی پشتگیری (الحرب النفسیه التعزیزیه): بە پلەی یەکەم ئاراستەی مەدەنیەکانی پشت بەرەکانیجەنگی دوژمنەوە دەکرێت. بریتییە لە چەسپاندن و قوڵکردنەوەی ئەو سەرکەوتنانەی کە جەنگی ستراتیژیو تاکتیکی بەدەستیان هێناوە. هەروەها هەوڵدان بۆ ئەوەی ئەو سەرکەوتنانە ببێتە ئەمری واقع و بەردەوام بێت و خەڵک بەرەوای ببینێت. ئەم جۆرە دەنگە پشت دەبەستێت بە جۆرێک لە ترساندن و بەهیواکردن لەهەمان کاتدا. بۆئەوەی دوژمنی رووخاو حاڵی کات و تێی بگەیەنێت کە شکستەکانی هەتا هەتاییە. ئەگەر لەدوارۆژدا خوازیاری ژیان و ئاسایشە ئەوا پەیوەستە بە رازیبوونیئەم تیشکشکانەو هاوکاری کردنی لەگەڵ لایەنی سەرکەوتوودا.

خاسیەتەکانی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی چەند خاسیەتێکی هەیەو لەخوارەوە بەکورتی ئاماژەیان پێدەکەین:

یەکەم : بریتییە لە مامەڵەکردن لەگەڵ هەڵویست دا.

دووەم: بریتییە لە جەنگ، کەواتە فریودان و فروفێڵ بڕبڕەی پشتیەتی. هەروەها پێویستە نەخشەکەی بەسەر چەند قۆناغێکدا دابەش کرابێت. هەر قۆناغەش ڕێگا خۆشکەری قۆناغەکای تر بێت، دەبێت یەک سەرکردایەتی هەبێت. یەکێ لە رەگەزەکانی نەخشەکەش دەبێ بریتی بێت لە شێوازی پاشەکشێ. چونکە دەبێت ئەگەری شکست خواردن لەبەرچاو بگیرێت.

سێهەم: مامەڵەکردنێکی دەروونی راستەوخۆ نییە. بەڵکو پەنا بەهەموو هۆکارێکی ماددی دەبات کە بەئامانجی دیاریکراوی دەگەیەنێت. بلاوکردنەوەی شایعە بشێویو ئاژاوە نانەوە، نائارامی خولقاندن، بلاوکردنەوەی ماددە سڕکەرەکان، تڕۆری سەرکردەکان و هەر هۆیەکی تریش کەلەدەستی بێت و بتوانێت بەکاری بێنێت سڵی لێناکاتەوە.

چوارەم: لەجەنگی دەروونیدا بە ئاسانی دەتوانریت شێوازی نوێ بدۆزریتەوە بۆ دەست گرتن بەسەر (منطق)ی مرۆڤایەتیدا. کە گەیشتۆتە پلەیەکی پێشکەوتوی وا دەکریت ئاراستەی سەرجەم کۆمەڵگا یان بەلایەنی کەمەوە ئاراستەی رابەرو سەرکردەکانی بکریت.

پێنجەم : جەنگی دەروونی پەیوەندی ناوەکیو دەرەکییەکان بەیەکەوە کۆدەکاتەوە: ئاراستەی دوژمن دەکریت. خۆ ئەگەر تێکشکا دەگەڕیتەوەبۆ خودی ئەو کەسەی پێی هەڵساوەو دەبێت بە پەیوەندییەکی ناوەکی.

قۆناغەکانی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی بە گوێرەی هەندێ بیروڕای پسپۆڕانی بوارەکە دەکریت بەم جۆرانەی لای خوارەوە:

قۆناغی یەکەم : سەرلێشێواندن و بیروڕا پەشۆکاوی :

مەبەست لەمە بەدیهێنانی حالەتێکی پەشێوی و دوودڵییە لە کۆمەڵگای سیاسیدا. یاخود رۆشن نەبوونی رای گشتییە. ئەوەی لەم قۆناغەدا دەوری ترسناک دەبینێت بریتییە لە:

ا) شایعە ، ب)ئەو کتێبانەی بەمەبەستی خراپ دەنوسرێن.

ج) دزە پێکردنی بلاوکراوەو کاسێت و فلیمی ڤیدیۆ.

قۆناغی دووەم: تێکدانی ئاسایش: مەبەست لەمەش نەهێشتنی متمانەیە بە دەسەلاتداران. تێکدانی ئاسایش واتە هاوولاتی ئیتر ناتوانێت بۆ پاراستنی خۆی پشت بە دەسەلاتی دەوڵەت ببەستێ. *لەم قۆناغەشدا ئامرازەکان جۆراوجۆرو هەمەچەشنن:*

ا) ئاشوب نانەوە. ب)گەورەکردنی رووداوە ئاساییەکان. ج)کوشتنی رێبەرو سەرکردە بەرپرسەکان. د)دروستکردنی تۆمەتی خیانەت و هەوڵدان بۆ ناشیرین کردنی سەرکردایەتیە دڵسۆزو مێژووییەکان.

قۆناغی سێهەم: تۆکمە نەبوون و یەکنەگرتنی جەستەی نەتەوەیی

ئەمەش واتە پچڕاندنی دەمارەکانی ئەم جەستەیەو کۆڵەوارکردن و یەکخستنی بەجۆرێک کە توانای بەرهەڵستیکردنی نەمێنێت و *نیشانەو ئامرازەکانی ئەمیش جۆراوجۆرن:*

١) سیخوڕیو تابوری پێنجەم. ٢) ناوەندەکانی توێژینەوە، کە دەورێکی گومان لێکراو دەگێڕن. بەڵام لەژێر پەردەی زانست و سەربەستی لێکدانەوەی زانستیدا.
٣)ڤیستیڤاڵ و کۆڕو ئاهەنگی لاوان کە هەندێ بیروڕای تیا بڵاودەکرێتەوەو هەندێ تاقم و دەستەش تووشی ژەهراوی بوونی فکریو سیاسی دەکرێن.
٤) دزەکردنە ناو دەزگاکانی موخابەرات بەجۆرێک کە بەدەستی ئەنقەست فەرمان دەردەکرێت بە بڵاونەکردنەوەی هەندێ زانیاری، یاخود دزەپێکردنی بەشێوازێکی دیاریکراو.
٥) بڵاوکردنەوەی ئامرازەکانی تێکدانی ناوخۆیی.

قۆناغی چوارەم : قۆناغی لێک هەڵوەشاندنی یەکیەتی نیشتمانی

کە بریتییە لەهەڵوەشاندنەوەی یەکیەتی نیشتمانیو تۆکمەیی نەتەوەیی. کە بەتەواوبوونی ئەم ئامانجەکانی جەنگی دەروونیش کۆتاییان پێدێت. بەجۆرێک هاووڵاتی بڕوای بە خودی نەتەوایەتیەکەشی نامێنێت.
ئامرازەکانی ئەم قۆناغەش زۆرو جۆراوجۆرن لەوانەش:
١) بانگەوازی ئایدۆلۆژیو برەوپێدانی ئایدۆلۆژییە جیاوازەکان، بەڵکو هاندانی جەنگی ئایدۆلۆژی.
٢) جەنگی زانیاری.
٣) کردارەکانی شۆردنەوەی مێشک.
٤) ناشیرین کردن و شێواندنی سیمای نەتەوایەتی.
٥) دووبارەکردنەوەی مێژوو بۆ شێواندنی دەستکەوتەکان.
٦) بەدیهێنانی باری ترس و لەرزی گشتی.

ئامانجەکانی جەنگی دەروونی

ئامانجەکانی جەنگی دەروونی لەڕوویەکەوە، سیاسیو ئایدۆلۆژین و، لەڕوویەکی ترەوە سەربازیو مەیدانین. جەنگی دەروونی دەیەوێت، کار لە ڕەفتاری ئەوانە بکات کە ئاراستەیان دەکرێت. بۆ دروستکردنی حاڵەتێک لە ترس و لەرزو وروژاندنی هەستی دوژمنکارانەی لای هاووڵاتیان. نانەوەی

پشێوی لە سەربازگەی دوژمندا بۆ کارکردنە سەر (الضباط)ی تاکەکان و بڕیاری فەرماندەو سەرکردەکان لە بواری جەنگ دا.

پرۆفیسۆر (ریتشارد کروستمان) لێپرسراوی بەشی جەنگی دەروونی لەبەریتانیادا دەڵێت: (ئامانجی ئەم جەنگە تێکشکاندنی رەوشتی دوژمن و پەشۆکاندنی دیدە سیاسی‌یەکەیەتی، هەروەها لە گۆڕانی هەموو ئەو بەهاو بیروباوەڕانەی کە باوەڕی پێیەتی. لەجێگای ئەو وانەی تازەی پێ‌بدرێت. بۆ ئەوەی بگاتە ئەو حاڵەتەی ئێمە باوەڕمان بە چیە ئەویش باوەڕی بەوە بێت).

بەگشتی دەتوانین ئامانجەکانی جەنگی دەروونی لەم خالانەی خوارەوەدا کورت بکەینەوە:

١) *نەهێشتنی بڕوای دوژمن بە سەرکردایەتی و چەک و جبەخانەکەی.*

٢) *دروستکردنی بارێکی شلەژاو لای دوژمن*، تا بگاتە ئەو بڕوایەی ئامانجەکانی لەجەنگدا ناڕاستن و دوودڵ کردنی لەوەی توانای ئەوەی هەبێت سەرکەوتن بەدەست بهێنێت.

٣) *زیادکردنی ناکۆکی لەنێوان حکومەتی دوژمن و گەلەکەیدا*، ئەمەش لەرێگای هاندان و پەرەپێدانی بزوتنەوە بەرهەڵستکارەکانی ژێر سایەی دەسەلاتی.

٤) دووبەرەکی نانەوە لەنێوان دوژمن و هاوپەیمانەکانیداو بێ‌بەشکردنی لەهەر هاریکاریەکی سیاسی و ئابووری لەگەڵیاندا. دەکرێت بۆئەم مەبەستە سوود لەهەستی تایەفەگەری و نەژادی و نەتەوایەتی و ناوچەگەریتی وەربگیرێت یاخود گەورەکردنی لەڕادەبەدەری رووداوێک. چیرۆکی یەکێ لە هاوولاتیان بەناوی (نەعیمی کوڕی مەسعود) لە هەڵوەشاندنەوەی هاوپەیمانیەتی نێوان قورەیش و هێزە شالاوهێنەرەکان لەجەنگی (احزاب)دا لەگەڵ ئابوری پێنجەمی ناو مەدینە کە جولەکەکانی (بني قريظة) پێکیان دەهێنا. نموونەی هەوڵێکی سەرکەوتووی ئەم بوارەیە.

٥) *بەهێزکردنی دۆستایەتی و هاریکاری لەگەڵ هێزە هاوپەیمانەکانداو* دروستکردنی پەیوەندییەکی پتەو لەگەڵ لایەنە بێ‌لایەنەکان و دۆستەکانداو بەدەستهێنانی پشتیوانی و پشتگیری دانیشتوانی ناوچە داگیرکراوەکان.

٦) *کەرت و پەرت کردنی ریزەکانی دوژمن و نانەوەی دووبەرەکی* و ناکۆکی لەناویدا لەم رووەوە جەنگی دەروونی جەخت لەسەر هەندێ بیروڕا دەکات و سوودیان لێوەردەگرێت وەک هەوڵدان بۆ دروستکردنی ناکۆکی چینایەتی و

وروژاندنی هەستی رەگەزپەرستیو خێلایەتیو تێکدانی پەیوەندی نێوان پارتە سیاسیەکان و رێکخراوە جەماوەریەکان ...... هتد. ئەمەش دیارە بەمەبەستی لاوازکردنی بەرەی ناوخۆ هاتنەخوارەوەی توانا بەرگرییەکانی.

۷) *قەناعەت کردن بە هێزەکانی دوژمن کە ئەو ئامانجانەی لەجەنگدا هەولی بۆ دەدەین راست و رەوان و هەقی خۆمانە بۆیان بجەنگێن.* هەولدان بۆ ئەوەی تاکەکانی دوژمن هاوسۆزی لەگەڵ ئەم ئامانجانەدا پەیدابکەن.

۸) *هەولدان بۆ سڕینەوەی هوشیاریو ئاگایی لەرێی دوویات کردنەوەوە.*

۹) *شکست پێهێنانی دوژمن و بەدیهێنانی بارێکی شڵەژاوی دەروونی لەلای،* چاندنی تۆوی رەشبینیو نائومێدی لەدڵ و دەروونی هێزەکانیداو باوەڕنەهێشتنیان بە بنەماو ئامانجەکانی. هەروەها لەڕووهەڵماڵینی شێوازی دوژمن و هەولدان بۆ لەق کردنی پایەکانی رژێمەکەی وەک پێشەکیەک بۆ رووخاندنی.

۱۰) *کارکردنە سەر هەڵوێست و ئامانج و رەفتاری جەماوەر.*

۱۱) *شۆردنەوەی مێشکی بەرامبەرو جێگیرکردنی چەمکی نوێ تیایاندا.*

۱۲) *بەهێزکردنی بەرەی ناوخۆییو پتەوکرنی.* راکێشانی دەوڵەت و هێزە بێلایەنەکان و زیاتر پتەوکردنی پەیوەندییە دۆستانەکان، لەگەڵ دەوڵەت و هێزە هاوپەیمانەکاندا.

۱۳) *شاردنەوەی مەبەستە راستەقینەکانی کێشەو جەنگ و ململانێکانی ناوخۆ* و نیشاندنی لەشێوەی جەنگی ئایینیو تایەفەگەریو ئایدۆلۆژی رووت دا. ئەمە لەکاتێکدا نەخشەدارێژەرە تەڵەکەبازەکان خۆیان لەودیو پەردەوە دەشارنەوەو بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان یاری بەهەستی خەڵک دەکەن.

۱٤) *گۆڕینی رەوت (الإتجاە) لە ریشەوەو راوندنێکی رەوتێکی تر لە جێگەکەی.*

۱۵) *باوەڕهێنان بە دوژمن کە کێشەکەی ناڕەوایەو* تێکشکان بەشێوەیەک جگە لە بەزین و خۆبەدەستەوەدان هیچ ئومێدو رێگاچارەیەکی تری لەبەردەمدا نییە.

پشێوی لە سەربازگەی دوژمندا بۆ کارکردنە سەر (انضباط)ی تاکەکان و بڕیاری فەرماندەو سەرکردەکان لە بواری جەنگ دا.

پرۆفیسۆر (ریتشارد کروستمان) لێپرسراوی بەشی جەنگی دەروونی لەبەریتانیادا دەڵێت: (ئامانجی ئەم جەنگە تێکشکاندنی رەوشتی دوژمن و پەشۆکاندنی دیدە سیاسی‌یەکەیەتی، هەروەها لە گۆڕانی هەموو ئەو بەهاو بیروباوەڕانەی کە باوەڕی پێیەتی. لەجێگای ئەو وانەی تازەی پێبدرێت. بۆ ئەوەی بگاتە ئەو حاڵەتەی ئێمە باوەڕمان بە چیە ئەویش باوەڕی بەوە بێت).

بەگشتی دەتوانین ئامانجەکانی جەنگی دەروونی لەم خاڵانەی خوارەوەدا کورت بکەینەوە:

١) *نەهێشتنی بڕوای دوژمن بە سەرکردایەتی‌و چەک و جبەخانەکەی.*

٢) *دروستکردنی بارێکی شڵەژاو لای دوژمن*، تا بگاتە ئەو بڕوایەی ئامانجەکانی لەجەنگدا ناڕاستن و دوودڵ کردنی لەوەی توانای ئەوەی هەبێت سەرکەوتن بەدەست بهێنێت.

٣) *زیادکردنی ناکۆکی لەنێوان حکومەتی دوژمن و گەلەکەیدا* ، ئەمەش لەڕێگای هاندان و پەرەپێدانی بزوتنەوە بەرهەڵستکارەکانی ژێر سایەی دەسەڵاتی.

٤) دووبەرەکی نانەوە لەنێوان دوژمن و هاوپەیمانەکانیداو بێبەشکردنی لەهەر هاریکاریەکی سیاسی‌و ئابووری لەگەڵیاندا. دەکرێت بۆئەم مەبەستە سوود لەهەستی تایەفەگەری‌و نەژادی‌و نەتەوایەتی‌و ناوچەگەرێتی وەربگیرێت یاخود گەورەکردنی لەڕادەبەدەری رووداوێک. چیرۆکی یەکێ لە هاوڵاتیان بەناوی (نەعیمی کوڕی مەسعود) لە هەڵوەشاندنەوەی هاوپەیمانیەتی نێوان قورەیش و هێزە شاڵاوهێنەرەکان لەجەنگی (احزاب)دا لەگەڵ ئابوری پێنجەمی ناو مەدینە کە جولەکەکانی (بني قريظة) پێکیان دەهێنا. نموونەی هەوڵێکی سەرکەوتووی ئەم بوارەیە.

٥) *بەهێزکردنی دۆستایەتی‌و هاریکاری لەگەڵ هێزە هاوپەیمانەکانداو* دروستکردنی پەیوەندییەکی پتەو لەگەڵ لایەنە بێلایەنەکان و دۆستەکانداو بەدەستهێنانی پشتیوانی و پشتگیری دانیشتوانی ناوچە داگیرکراوەکان.

٦) *کەرت و پەرت کردنی ریزەکانی دوژمن و نانەوەی دووبەرەکی‌و* ناکۆکی لەناویدا لەم رووەوە جەنگی دەروونی جەخت لەسەر هەندێ بیروڕا دەکات و سوودیان لێوەردەگرێت وەک هەوڵدان بۆ دروستکردنی ناکۆکی چینایەتی‌و

وروژاندنی هەستی رەگەزپەرستیو خێلایەتیو تێکدانی پەیوەندی نێوان پارتە سیاسییەکان و ڕێکخراوە جەماوەرییەکان ...... هتد. ئەمەش دیارە بەمەبەستی لاوازکردنی بەرەی ناوخۆ هاتنەخوارەوەی توانا بەرگرییەکانی.

٧) *قەناعەت کردن بە هێزەکانی دوژمن کە ئەو ئامانجانەی لەجەنگدا هەوڵی بۆ دەدەین راست و رەوان و هەقی خۆمانە بۆیان بجەنگێین.* هەوڵدان بۆ ئەوەی تاکەکانی دوژمن هاوسۆزی لەگەڵ ئەم ئامانجانەدا پەیدابکەن.

٨) *هەوڵدان بۆ سڕینەوەی هوشیاریو ئاگایی لەڕێی دووپات کردنەوەوە.*

٩) شکست *پێهێنانی دوژمن و بەدیهێنانی بارێکی شڵەژاوی دەروونی لەلای*، چاندنی تۆوی رەشبینیو نائومێدی لەدڵ و دەروونی هێزەکانیداو باوەڕنەهێشتنیان بە بنەماو ئامانجەکانی. هەروەها لەڕووهەڵمالینی شێوازی دوژمن و هەوڵدان بۆ لەق کردنی پایەکانی رژێمەکەی وەک پێشەکیەک بۆ رووخاندنی.

١٠) *کارکردنە سەر هەڵوێست و ئامانج و رەفتاری جەماوەر.*

١١) *شۆردنەوەی مێشکی بەرامبەرو جێگیرکردنی چەمکی نوێ تیایاندا.*

١٢) *بەهێزکردنی بەرەی ناوخۆییو پتەوکرنی.* راکێشانی دەوڵەت و هێزە بێلایەنەکان و زیاتر پتەوکردنی پەیوەندییە دۆستانەکان، لەگەڵ دەوڵەت و هێزە هاوپەیمانەکاندا.

١٣) *شاردنەوەی مەبەستە راستەقینەکانی کێشەو جەنگ و ململانێکانی ناوخۆ* و نیشاندنی لەشێوەی جەنگی ئایینیو تایەفەگەریو ئایدۆلۆژی رووت دا. ئەمە لەکاتێکدا نەخشەداڕێژەرە تەڵەکەبازەکان خۆیان لەودیو پەردەوە دەشارنەوەو بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان یاری بەهەستی خەڵک دەکەن.

١٤) *گۆڕینی رەوت (الإتجاه) لە ریشەوەو رواندنێکی رەوتێکی تر لە جێگەکەی.*

١٥) *باوەڕهێنان بە دوژمن کە کێشەکەی نارەوایەو تێکشکان بەشیەتی.* جگە لە بەزین و خۆبەدەستەوەدان هیچ ئومێدو رێگاچارەیەکی تری لەبەردەمدا نییە.

هەندێ شێوازی عەمەلی جەنگی دەروونی

(بەمەبەستی گۆڕینی ڕەوت و کارکردنە سەر بەرامبەر)

لەخوارەوە ئاماژە بە هەندێ شێوازی جەنگی دەروونی دەکەین کە دوژمن بۆ بەدیهێنانی مەرامەکانی پشتیان پێدەبەستێت:

١) *کۆکردنەوەو ئاراستەکردنی ڕاستەوخۆی ڕق و کینە ڕووەو بەرامبەر.* بەئامانجی ورە ڕووخاندن. بەجۆرێک کەهەرچی پێی دەوترێت سۆزو بەزەیی نەیهێڵێت لەئارادا. یاخود تەنها یەک خۆشەویستیو یەک ڕق و کینەو ڕق لێبوونەوە بمێنێو هیچی تر. تا وردە وردە ئەم خۆشەویستیو ڕق لێبوونەوە کۆدەبێتەوەو کەڵەکە دەبێت و ڕق لێبوونەوەدەبێت بە دەرگای دەست درێژیو دڵڕەقی. بەم جۆرە دەست درێژی بیانوی بۆ پەیدادەکرێت و پاساوی بۆ دەهێنرێتەوە، هەست بە تاوان و سزای ویژدانیش کە لەوەو پێش هەبووە لەبەرچاو ون دەبێت و نامێنێ. بەم جۆرەی باسمان کرد لایەنی دەست درێژیکار کاردەکاتە سەر ناخ و دەروونی جەنگاوەرەکانی.

٢) *سوودوەرگرتن لە داکۆکیکردن و وروژاندنی هەندێ بیروڕا کە دەربارەی کەسان و میللەتان لەئارادایە.* لەڕێی پروپاگەندەی چەواشەکەرو گومڕاکەرەوە ئەم بیروڕاو سەرنجانە گەورە دەکرێت و دەخرێنە پێش چاو. بۆ نموونە کەسێ بیەوێ دژی ڕێبازێک یاخود میللەتێک بووەستێ دەچێ چی کەم و کورتیان هەیە دەیخاتە ڕوو. هەر بەمەشەوە ناوەستێو ئەوەندەی بۆی بکرێت هەرچی خراپیو سلبیات هەیە دەیداتە پاڵیان. خۆ ئەگەر هەندێ کەم و کوڕیو ناتەواوی هەبێت ئەوا ئەم فوی تێدەکات و قەبەی دەکات.

٣) *هەڵبژاردن ، واتە هەڵبژاردنی ڕاستیەک لەنێوان کۆمەڵە ڕاستیەکدا.* بەو جۆرەی کە لەگەڵ مەبەستەکانیدا دەگونجێت و درۆودەلەسەو پروپاگەندەکانی لەسەر بنیات دەنێت.

٤) *درۆکردن، ئەمەیان لاوازترین هۆیە*، چونکەدرۆی ڕووت سوودی نیەو تەمەنی کورتە. پشت بەستن بە هەندێ شتی ڕاست و واقعیو (منطق)ی بەرهەمەکەی مسۆگەرترە. لەبەرئەوە دەبینی پروپاگەندەی

هاوپەیمانەکان لە جەنگی دووەمدا لە هی گۆبلزی ئەلمانی سەرکەوتووتر بوو کە ئەمەی دوایی پشتی بەم ڕیسایە بەست کە دەڵێ (درۆ بکە.. درۆبکە.. تنا خەڵک بەڕاستت دەزانن و ، بڕوات پێدەکەن) خۆ لەم چەرخەدا کە هوشیاری مرۆڤەکان زیاتر بووە درۆکردنی بەردەوام زۆر سوودی نابێو سەرکەوتوو نابێ. چونکە لەزۆربەی کاتدا جەماوەر خۆی چاودێری رووداوکانەو چاوەڕێی ئاکام و ئامانجەکانە.

٥) *دووپات کردنەوە بەشێوازو وێنەی جۆراوجۆر* کە هەموو شتەکان هەمان واتا بگەیەنن. مەبەست لە دووپاتکردنەوە ئەوە نیە وەک تووتی شت بوترێتەوە، بەڵو دەبێت دووپاتکرنەوەیەکی هونەریو ئەدەبیو زانستی شاراوەو رەنگاوڕەنگی وا بێت کە لە ڕواڵەت و داڕشتنندا لەوەکەی پێش خۆی نەچێت و جیاواز بێت.

٦) *بەخت کردن و ئاشکراکردنی مەبەست* و نەکردنەوەی بوار بۆ گومان دروستکردن و دوودڵیو ڕاڕاییو تانەدان.

٧) *ئاماژەکردن بە (دوژمنێک)* جا ئەم دوژمنە راست بێت یان خەیاڵ گرنگ نیە. ئەمەش بۆ بەهێزکردنیورەی خەڵکیو کۆکردنەوەی هەستی دوژمنکارانەیان و ئاراستەکردنی بۆ دوژمنێکی بەدەر لەوەی هەڵدەستێ بە پروپاگەندەکە. بۆ نموونە ئەورووپیو ئەمریکییەکان دوای رووخانی پەیمانی وارشۆو بلۆکی رۆژهەلات بۆ پاساودانی مانەوەی پەیمانی ناتۆو دۆزینەوەی دوژمنێکی دەرەکی، باس لەوە دەکەن کە ئێستا رابوونی ئیسلامیی جێگای دوژمنە کۆنەکەی گرتۆتەوە. دیارە ئەمە بۆ ئەوەیە هیچ هەستێکی دوژمنکارانە روونەکاتە خاوەنی پروپاگەندەکە. خەڵکیش زیاتر ئامادەیی ئەوەیان تیا بێت کەبە ئیقاعی جەنگی دەروونی ئەم بجولێنەوە. مەیلە دوژمنکاریەکانی مرۆڤ پێویستە ئاراستەی ئامانجێکی دیاریکراو بکرێت و بەسەریدا بڕژێت، جەنگی دەروونیش بەشێوازە ژێریەژێریەکانی خۆی ڕێگا بۆ ئەم ئامانجە خۆش دەکات.

تۆمەتبارکردنی دوژمن و ناوبڕین بەسەریدا بەناوێک کە رەمزی شەڕخوازی بێت، وەکو (فاشی، نازی، توندڕەو....هتد) دەچێتە ئەم خانەوە.

٨) *بۆ سەلماندنی ئەو مەبەستەو ئامانجەی دەمانەوێت و جەخت لەسەرکردنەوەی پێویستە پشت بە سەرچاوەی بەهێزو متمانەدار ببەسترێت.* بۆ نموونە بوترێت (... یەکێ کە بەچاوی خۆی شتەکەی بینیوە لێدوانێکی داو وتی ....هتد)، یاخود (... دیلێک راگەیاندو وتی

که ...هتد) یاخود (... کۆمەڵێ پزیشکی پسپۆڕ رایانگەیاند کـە ئـەوەی روویـداوە بـەهوی مـاددەی ژەهراویـەوە بـووە...) ناوهێنـانی پزیشـکی پسپۆڕو دیل و یەکێ بەچاوی خۆی بینیویەتی هەر لەسەرەتاوە دڵنیـایی و متمانە بۆ مەبەستەکە دروست دەکات. هەرئەوەندەش مرۆڤ یەکەم جـار پیّی قایل بوو لـە دووبارەکردنـەوەو هـەندێ شـێوازی تـر وای لێدەکـەن بچەسپێ.

٩) *بڵاوکردنەوەی ئەو (شایعە)انـەی کـە تـرس و دوودڵـی و واق و ڕمـان و دڵەڕاوکێ دەنێنەوە*، کە ئەمە سەرەتای بەڵەرزە خستنی بەرەی ناوخۆیە.

١٠) *بەدەستهێنانی دۆستایەتی بێلایەنەکان یاخود راکێشانیان بۆ ناو هەمان تـەوژم*، لـێرەدا دردەدەکـەوێت کـە ئامانجـەکانی جـەنگی دەروونـی جۆراوجۆرە بەرامبەر لایەن و دوژمن و دۆست بەکاردەهێنرێت.

١١) بەکارهێنانی رادیۆی نهێنـی ئـەم جەنگـە رادیۆیی یـە لـەکاتی جـەنگی جیهانی دووەمدا بە (جـەنگی رەش) بـەناوبانگ بـوو. وا بـاوە کـە ئـەم رادیۆیانە دەدرێنە پاڵ کۆمەڵ و دەستەوتاقمێک کە یان هەر لەبنەڕەتەوە بوونیان نیە یاخود بوونیان هەیە بەڵام لاوازو هەرناوە.

١٢) *بـەکارهێنانی چەکی سێکسـی* یـان حـەزە سێکسـیەکان و سـەرچاوەو هۆیەکانی تری رابواردن دژی کەسانی تر. زایۆنیـەکان دەستێکی باڵایـان لەمـەدا هەیـەو تـا ئێسـتا سـودی زۆری لـەم چەکـە وەرگرتـووە دژی فەلەستینیەکان و وڵاتە عەرەبیەکانی دەوروبەر.

١٣) *هەوڵدان بۆ سەرلێتێکدان و چەواشـەکردن لـەپێش دەستکردن بەهـەر جموجوڵێکـی سیاسـی و سـەربازی*، ئەمـەش لـەرێگای رادیـۆو رۆژنامـەو هەواڵی تەواو پێچەوانە یاخود هێمن کەرەوەو لانەکردنەوە بـەلای نیـازو مـەبەستە شاراوەکاندا.

١٤) *هەوڵدان بـۆ بڵاوکردنـەوەی گومـان و نەهێشـتنی متمانـەی هـاووڵاتی بەرامبەر ریشـەی مێژوویی و کەلەپوورو شانازیە نەتەوەییەکان*. ئەمـەش لـەپێناو ئـەوەی دوژمـن بڕستی لێببڕێـت و توانـای بـەرگری نـەمێنیّ و تووشی سەرشـۆڕی و لاوازی ببێـت. زۆرجـار دەسـت لێوەشاندنی بێهـۆو گرتـن و ئەشـکەنجەدان لەسـەر سـادەترین شـت و تەقاندنـەوەی مـاڵی خەڵکی، بەمەبەستی چۆکپێـدادان و دڵـەڕاوکێ و لاوازکردنـی پـەیوەندی مـرۆڤ بـە زەوی و نیشـتمانەکەیەوەو ناچـارکردن بـە کـۆچ کـردن و وڵات بەجێهێشتن، پەیڕەودەکرێت، ئەو سیاسەتەی لەدژی کورد پیادە دەکرێت

نموونەیەکی رۆشــن و زەقـی ئـەم شێوازەیە. دەبینـی هـەوڵی زۆر دراوە بسەلمێنرێ زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆ نەبووە. کورد لە بنـەڕەتدا نەتەوە نین، توانای خۆبەڕێوەبردنیان نیە، جا سیاسەتی وێرانکـاریکردنی خـاك و ئـاوارەکردن و شـاڵاوی راگوێـزان و جینۆسـایدو .. هتـد هـەموو ئەمانـە ئـامرازی راپـەڕاندنی ئـەو سیاسـەتە بـوون، هەوڵـەکان لـەدژی ئیسلامیش بەهەمان شێوە هەبووەو هەیە.

هەوڵێکی زۆر دراوە بۆ ئـەوەی بیخەنـە روو کـە مێـژووی ئیسـلام مێـژووی خوێـن رێـژیو زۆرداریو ناکۆکیـە هـەروەها (فقـە)ی ئیسـلامیی لـەژێر کاریگـەری یاسـای رۆمـانیدا نوسـیراوەو زانسـتەکانی تریـش زیـاتر هـی یۆنانیەکان بوون....هتد.

١٥) *دروستکردن و بڵاوکردنەوەی بڵاوکراوەو بەیاننامەی ساختە دژی لایـەنێ کە تیایدا باس لە ناکۆکیو گەندەڵیو خراپی ئەو لایەنە دەکات* و بەناوی دەستەیەکی ناو ئەو لایەنـەو بڵاودەکرێتـەوە. بـۆ ئـەوەی وا لـە خـەڵکی بگەیەنێت ناکۆکیو دووبەرەکی لە ریزەکانی ئەو رێکخراوەدا بڵاوبۆتەوەو کۆمەڵێ خەڵك رازینـین بـە گـوێی سیاسـەتی سـەرکردایەتیان بکـەن. وزۆرجـار بەیانەکـە بـەو شـێوە دەنوسـرێت کـە بەڕواڵـەت دڵسـۆزیو غەمخۆری بۆ چارەنوسی لایەنەکە پێوە دیارە.

١٦) تۆمـەتبارکردنی هـێزو تـەوژمێکی دیـاریکراو کـە سـەر بـە وڵاتێکـی بێگانەیەو لەوێوە ئاراسـتە دەکرێـت و هـەوڵ دەدرێـت ئاسایشـی وڵاتـی پێتێك بدرێت. زۆرجار بۆ ئەم مەبەستە کەسایەتیو بەیاننامەو هەواڵ و دەنـگ و باسـی درۆ ...هتـد دادەتاشـن بـۆ ئـەوەی جەماوەر بـاوەڕ بـە قسـەکانیان بکـەن. دەشـێ پیـاوێکی خۆیـان بنێرنـە نـاو ئـەو لایەنـەو لەدواییدا وای نیشاندەن کەکاتێ خیانەتی ئـەوانی بـۆ دەرکـەوتووە وازی لێهێنـاون و چاوپێکـەوتنی لەگـەڵدا بکـەن و کاسـێتی پـێ پڕبکەنـەوە. یاخود بەپارە ئەندامێکی ئەو هـێزە دەکـڕێو هـەندێ شتی پێدەکرێـت کەدەیکەن بەبەڵگەی دەستیان.

١٧) *هەڵسان لەکاتی جەنگدا بەهەندێ کاری وا کە بێزاریو رقـی جـەماوەر دەجوڵێنێو دانیەپاڵ دوژمن.* وەك بڕینی ئەندامی ئەوانەی کـوژراون بـۆ نموونە لووت و گوێ بڕینیان.

١٨) *گرتنی کەسایەتیەکی ناسراوی سەر بە تەوژم و لایـەنێو بێهۆشـکردنی لەڕێی شێوازی موخابەراتیەوە بەمەیو تلیاك بـێ یـان هەرشـێوازێکی*

هاوچەرخی تر، بۆ ئەوەی هەندێ رەفتار بنوێنێ کە لەگەڵ شوێن و پلەو پایەیدا ناگونجێت جا بە کامێرای فۆتۆگراف و تەلەفزیۆنی وێنەی دەگرن و دوایی هەڕەشەی لێدەکەن کە ئەگەر هاوکاریان نەکات یان واز نەهێنێ ئەو وێنانە دەخەنەبەرچاوی جەماوەر.

١٩) سوودوەرگرتن *لە ئافرەت بەجۆرەها شێوە*. بۆ نموونە ئافرەتی سۆزانی بەجل و بەرگێکی ئیسلامییەوە دەنێرنە لای هەندێ ئیسلامخواز بۆوەی بتوانن لەخشتەی بەرن و دوایی وێنەی بگرن و یاخود ئافرەتێکی لەو جۆرە بنێردرێتە ناو رێکخراوێکی ئیسلامیی ئافرەتان و رواڵەتی ساختەی ئیسلامیی پێبدەن و دوایی بەدڕەفتاریەکی پێ ئەنجام بدرێت و ئەمە بکرێتە کەرەسەی پروپاگەندەو ناشیرین کردنی رێکخراوەکەو نەهێشتنی متمانەی جەماوەر پێیان.

٢٠) شت خستنە *ناو ماڵ و بارەگای لایەنێکی دیاریکراو*. بۆ نموونە لایەنێ کە زیاتر بانگەشە بۆ پاکداوێنیو دەست گرتن بە رەوشتە بەرزەکانەوە دەکەن، لێدەدرێن، دوای ئەوە دەچن هەندێ حەپی مناڵ نەبوون و وێنەی شەرماوەر دەخەنە بارەگاکەیان و خەڵکی دەبەنە سەیریو بڵاویدەکەنەوە، ئەوانەی کەخۆیان لەم خەڵکە کردبوو بە فریشتە ئەمانەبوون کە دەیبینن؟!

ئامرازەکانی جەنگی دەروونی لە کۆندا

ئەوانەی پێشبەوە زیاتر ئامرازی هاوچەرخی جەنگی دەروونین، هەر لە کۆنیشەوە چەندەها شێوازو ئامرازی تری هەبووە کە لە خوارەوە بەکورتی ئاماژەیان پێدەکەین:

١) دڵەڕاوکێو نائارامیو پەشێوی نانەوە، بەبەکارهێنانی چەندان هۆی وروژێنەری وەکو جنێوپێدان.

٢) درۆبەدەمەوە هەڵبەستن و شێواندنی ئەو کێشەی کە دوژمن لە پێناویدا دەجەنگێ وە تاوانبارکردنی بزاڤی ئیسلامیی لەکاتی جەنگی ساردا کە داردەستی ئەمریکان، یاخود دانانی شۆڕشی کورد بە پیلانی دوژمنانی بێگانەو دەزگا مەخابەراتیە جیهانیو ناوچەییەکان.

٣) بـاوەڕ لاوازكـردن بەسـەركەوتن و بڵاوكردنـەوەی گیـانی بـەزین و هەرەسهێنان.
٤) دامـەزراندن و دروسـتكردنی هـێزێكی گـەورەو ترسـناك و بەسـووك سەیركردنی هێزی دوژمن و لەشان و شكۆ داشكاندنی.
٥) هەڕەشەكردن بەهۆی خۆپڕچەك كردنەوە.
٦) تۆقاندن و بڵاوكردنەوەی ترس و لەرزو ترسان بەهەژاریی‌و مردن و شایعە بڵاوكردنەوە.
٧) لـەخۆبایی‌كردن و سەرلێ‌شێواندن و بـەڵێن پێدان و هەڕەشـە لێ‌كـردن، هەروەها هەوڵدان بۆ راكێشانی كەسانی بێ‌لایەن و راڕاو دوودڵ.
٨) سـوودوەرگرتن و قۆزتنـەوەی ناكۆكی‌یـە ئـاینی‌و ئایدۆلۆژی‌یـەكان و بزواندنی هەستی تایەفەگەری‌و رەگەزپەرستی‌و تاودانی رق و كینە.
٩) سوودوەرگرتن لە پەیوەندی‌یەكانی ژن و مێردایەتی. بۆ نموونە هـەوڵدان بەو سەربازانەی كـە لەبـەرەكانی جـەنگ دەجـەنگن كـە هاوسـەرەكانیان خەریكی داوێن پیسین و تووشی چەندەها نەخۆشی شاراوەبوون. ئەمە وا لەو سەربازانە دەكـات بـاری خـێزان و كەسـوكاریان تووشـی نـائومێدی‌و دڵەڕاوكێیان بكات و تووشی ورە بەردان و هەڵاتن بێن.

خۆپاراستن لەجەنگی دەروونی

بۆ بەرەوڕووبوونەوەی جەنگی دەروونی‌و پوچەڵكردنـەوەی نەخشـەكانی دەكرێت هـەر شـوێن پـێ‌ی ئەو بنەڕەتـە زانسـتیانە هـەڵبگیرێت. كـە ئـەو نەخشـانەی لەسـەر بنیـات نـراوە. ئەمـە سـەركەوتووترین رێگایـە. ئەمـەش لێكۆڵینەوەیـەكی وردو بـەردەوامی دەوێـت لەتـەواوی ئـەو بـارودۆخ و قۆناغانەی وڵات پیایدا تێپەڕیوەو تێدەپەڕێت.

هـەروەها دەربـارەی دانیشـتوان و دەوڵـەتـە دۆسـت و دراوسـێكانیش. سـەرەڕای سیاسـەتی پـەیوەندی بـە وڵات و نیشـتمانەوە هەیـە. بـۆ ئـەوەی هەموو بارودۆخێك بە گوێـرەی خـۆی نەخشـەی بـۆ دابڕێژرێـت. *لـەخوارەوە ئاماژە بۆ گرنگترین ئەو رێ‌و شوێنانە دەكەین كە بۆ خۆپاراستن لە جـەنگی دەروونی پێویست دەكات پەیڕەویان لێ‌بكرێت و لە پێش چاو بگیرێن.*

١) لەبەرئـەوەی جـەنگی دەروونـی ئامـانج تیـایدا ورە وبـاری دەروونیـە، لەبەرئەوە *بیروباوەڕو ئیمانێكی قووڵی ئیسـلامیی باشـترین سـەنگەری*

خۆپاراستنە لەداوی ئەم جەنگە. باوەڕداری راستەقینە لە هەڕەشەکانی دوژمن ناترسێت. بەڵکو زیاتر گیانی قوربانیدان و تێکۆشانی لا بەهێزتر دەکات.

(الذين قال لهم الناس إن الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم فزادهم إيمانا وقالوا حسبنا الله ونعم الوكيل) ال عمران/٧٣.

زانا دەروون ناسەکان لەسەر ئەوە هاودەنگن کە جەنگی دەروونی زیاتر کار لەو سەربازانە دەکات کە خاوەنی باوەڕێکی پتەوو بەهێزنین و هوشیاری سیاسیان تەسکەو لەئاستێکی رەۆشنبیری نزمدان.

٢) لەبەرئەوەی تاک ئەو هێزە دەروونیو فکریەی کەهەیەتی لە کۆمەڵەکەیەوە وەریدەگرێت، لەبەرئەوە پاراستنی گیانی کۆمەڵ و هاریکاریو پشتی یەکگرتن و خۆنەویستی، گیانی برایەتیو لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندی گشتی پەروەردە بکرێت.

لەناو کۆمەڵگایەکی موسڵمانی وەکو کوردەواریشدا ئیسلام باشترین هەوێنی دروستکردنی ئەو گیانەو پەروەردەکردنی تاکەکانە بەو بەها بەرزانە. ئیسلام زۆر بەجوانی دەتوانێ ئەو یەکیەتیە فکرییو دەروونی وکۆمەڵایەتیە بەدیبێنێت و تۆوی خۆشەویستیو برایەتی لەناو تاکەکانی کۆمەڵگادا بچێنێت و بیانکات بە جەستەیەکی پتەو.

٣) هێمنیو لەسەرخۆییو خوێن ساردیو وردبوونەوەو تاووتوێکردنی هەموو هەواڵ و چیرۆک و بەیت و بالۆرو چاووڕاوێک. چونکە *باشترین چەک دژی چاووڕاو گوێپێنەدان و بڵاونەکردنەوەیەتی*. هەڵچوون و هەڵپەکردن و بڕیاری سەرپێیو لێنەکۆڵینەوە لەپێنەرەتی رووداوەکان و تەتەڵەنەکردنیان، مرۆڤ بەهەڵەدا دەبات و وای لێدەکات هەڵوێستی نادروست بگرێت.

٤) بڕوابوون بە سەرکردایەتیو تێگەیشتنی سیاسەتەکەی دەربارەی کێشە ناوخۆییو دەرەکیەکان. پێویستە مرۆڤ بەتایبەتی مرۆڤی باوڕەدارو دڵسۆزی راستەقینەی گەل بەویژدان بێت، دەسیسەو پیلان و نەخشەی ناحەزان دەرک پێبکات، وانەبێت هەر لەبەر حەزنەکردن لەرەخنەگرتن رەخنە بگرێت. دەبێت رەخنەگرتن بەرپرسانەو لەشوێنی خۆیدا بێت. بەو جۆرە نەبێت خزمەت بەدوژمن بکات و ئامانجەکانی بێنێتەدی.

٥) دەرخستنی *راستیەکان بۆ خەڵکی* چونکە نەبوونی زانیاریو ئاگایی پێویستی بۆشاییەکی فکری دروست دەکات و ئەندامانی کۆمەڵگا

دەکات بە نێچیرێکی ئاسانی پڕوپاگەندەی ژەهراوی‌و درۆو دەلەسەی دوژمن.
دەسەڵاتدارە دکتاتۆرەکان لە ئاشکرابوونی راستیەکان زۆر دەترسن، چونکە پەردە لەڕووی ریسوایی‌یەکان و کێشە مەترسیدارە کەڵەکەبووەکانی ناو کۆمەڵ هەڵدەماڵێ‌و بەمەش بەرژەوەندیان دەکەوێتە مەترسی‌یەوە.
٦) *دوورکەوتنەوە لەهەست کردن بەلاوازی‌و بێزارەو نائومێدی:*
باوەڕی تەواو بەوەی سەرەنجام سەرکەوتن بۆ خاوەن هەق و کێشە رەواکانە. دیارە لە سەغڵەتی‌و تەنگانەدا حەقیقەتی باوەڕەی باوەڕداران دەردەکەوێت، تێکۆشەری باوەڕدار پێی وایە ئازارو ناڕەحەتی‌یەکانی رێگای خەبات و تێکۆشانی‌هەق خوازانە مایەی لێ‌خۆشبوونی نزیک بوونەوەیە لەخوای گەورە. گەر لەم پێناوەشدا سەری نایەوە ئەوە شەهیدیەو سەرەتای نەمری‌یە نەک کۆتایی ژیان. قورئان بەم گیانە شوێنکەوتوانی پەروەردە دەکات.
٧) *دەوڵەت پێویستە بەردەوام چاودێری جەماوەری گەل بکات. لەگەڵیاندا کراوەبێت کەناڵی پەیوەندی‌کردن لەگەڵیاندا والاو کراوەبێت.* لە بۆنە دیاری‌کراوەکاندا سیاسەتی خۆیان بۆ روون بکاتەوە. چونکە گۆشەگیری‌و بێ‌دەنگی لەئاست رووداوو چاوەڕوانیەکانی گەلدا. بە کەمتەرخەمی‌و فەرامۆشکردن لێک دەدرێتەوە. زۆرشت وردکردنەوەو درێژ دادرێش دیسان لەجێگای خۆیدا نیەو دەبێت بەمایەی بێزاری‌و بەنیشانەی ناتەواوی‌و کەم و کورتی راڤەدەکرێت.
٨) *تۆکمەیی‌و پتەوی بەرەی ناوخۆ.* چونکە لەکاتی جەنگدا باشترین پشتیوانی جەنگاوەرانە. خوێن گەرمی‌و باوەڕی جەنگاوەر لەپشتگیری‌و خوێن گەرمی خێزان و کۆڵەکەی لەناو نیشتماندا، سەرچاوە دەگرێت. پێویستە مەدەنیەکان سەربازەکان تێبگەیەنن کە لەخۆشی‌و ناخۆشیدا لەگەڵیاندان، وە بەختەوەری راستەقینە وا لە راپەڕاندنی ئەرکی سەرشاندا. نەمریش وا لە خزمەتکردن بە بیروباوەڕو گەل و نیشتماندا.
٩) *وریابوون لەبەرامبەر شالاوی داگیرکاری رۆشنبیریدا (الغزو الثقافي) کە لەبەرگی ئەدەبیاتی بێ‌لایەن؛ یاخود هەندێ گۆڤارو بلاوکراوەی گومان لێ‌کراودا، خۆی گۆڕیوە.* دەبێت روناکبیرانی نیشتمانپەروەرو دەزگا بەرپرسەکان ئەم نەخشەیە بکەن بە کەفی سەرئاو. رێگا نەدەن بەهۆی

لەرەھەنگی ھەرزان بەھاو بازاری نامۆوە ناسنامەو کەسایەتی نیشتمانی بشێوێنن.

١٠) *ئاشنابوون بە کەلەپورو کەلتورو رەسەنایەتی و مێژووی نەتەوایەتیدا،* گەران بەدوای گەوھەرە بەنرخەکانیدا، بەبێ ئەوەی ئەمە وامان لێبکات پەیوەندیمان بەجیھانەوە بپچرێت و مامەڵەو پەیڤین لەگەڵ رۆشنبیرییە ھاوچەرخەکاندا نەکەین. ھەرکەسێ کەلەپوری نەبێت، مێژووی نییە. کەمێژووش نەبوو بنەرەتی نابێت. سەرەنجام توانای خەبات و بەرەنگاری نابێت. ھۆکارێکی ورەبەرزیو دەروون نەبەزین، ھەستکردنە بە سەرفرازیو مێژووی پرشنگدارو زێرین.

١١) *زیادکردنی ھاریکاریو ئاڵ و گۆڕی پەیوەندی لەگەڵ گەل و دەوڵەتە دراوسێکاندا.* ئەمەش لەرێی وەرزش و وەفدی لاوان و راگەیاندن و دەزگا رۆشنبیرییەکانەوە کەدەبێتە فراوانبوونی بەرەی بێلایەنیو گۆشەگیری سیاسی ناھێڵێت.

١٢) قەلاچۆکردنی چالاکیەکانی تابوری پێنجەم، ئەوەش بەم خالانەی لای خوارەوە:

١- بوونی بەرنامەیەکی ھوشیارکردنەوەی ھەمەلایەنە. بەمەبەستی گەشەپێدانی ھەستی بەرپرسیاریەتی لای ھاوولاتیان و دەرخستنی نیازەکانی دوژمن و، جەخت کردنە سەر ئەو دەورە وێرانکاریو پڕ مەترسیەی کەتابوری پێنجەم پێی ھەڵدەستێ. لەگەڵ روونکردنەوەی شێوازو جۆرەکانی کارو چالاکیەکانیدا.

٢- بەدیھێنانی یەکیەتی نیشتمانی، بۆ ئەوەی بەکرێگیراوەکانی تابوری پێنجەم دزەی لێوە نەکەن، چونکە گەلێکی بێشیرزەو لێکھەڵوەشاو باشترین شوێنی ئەوانە.

٣- سنوردانان بۆ چالاکی بێگانەکان و چاودێریکردنیان.

٤- ھەوڵدان بۆ دەستگیرکردنی سیخوڕو چلکاوخۆرانی دوژمن و پاکردنەوەی ولات لێیان.

١٣) *گرتنەبەری رێو شوێنی وردو بەھێز بۆ قەلاچۆکردنی ئیستیخباراتی دوژمن و خۆپاراستن لەکاری جاسوسیو تێکدەرانە.* پێویستە ئەم چالاکیانە لەگەڵ جەنگی دەروونیدا رێک بخرێت.

١٤) *چاودێریکردنی دەزگاکانی راگەیاندن بۆ ئەوەی ئەو بابەتانە بلاونەکانەوە کە دوژمن بۆ سازدانی جەنگی دەروونی سوودیان*

لێوەردەگرێت. هەڵبەتە نابێ ئەمە بکرێت بە بیانوو بۆئەوەی ئازادی راگەیاندن نەمێنێو ئەو دەزگایانە نەتوانن لەدیاردە دزێوەکان بدوێن.

١٥) *دانانی سیاسەتێکی یەکگرتووی راگەیاندن بەمەبەستی دەرخستنی حەقیقەتی دوژمن لەبەرامبەر رای گشتی ناوخۆو جیهاندا.*

١٦) *هەڵوێست دیاریکردن لەبەرامبەر رووداوەکاندا هەروەها ئاگاییو شارەزایی پەیداکردن بەسەر بنچینەکانی جەنگی دەروونی دوژمندا.*

١٧) *هەڵسانی دەوڵەت بە لێکۆڵینەوە لەداخوازیو پێداویستیەکانی گەل و دەستەبەرکردن و تێرکردنیان.* چونکە گەلێکی هەژارو بێبەش کێلگەیەکی بەپیتی جەنگی دەروونی دوژمنە. پێویستە خێرو بێری وڵات بۆ خۆشگوزەرانی دانیشتوانەکەی بەکاربێت. چونکە نایەکسانیو هەژاریو بێدەرەتانی جەماوەرو ناعەدالەتی لە دابەشکردنی ساماندا رێگا بۆ هەوڵە تێکدەرەکانی دوژمن دەکاتەوە.

١٨) *جەنگانە دژی گەندەڵی سیاسیو ئابوریو کارگێری لە دام و دەزگاکانی دەوڵەت و رێکخراوە جۆراوجۆرەکاندا* هەروەها دوورکەوتنەوەی کاربەدەستان لە یاریکردن بە سامانی وڵات و بەفیرۆدانی لە رابواردنی شەخسیدا.

١٩) *پیرەوکردنی دیموکراسیەت لە مومارەسەکردنی دەسەڵاتی سیاسیداو دابین کردنی ئازادی سیاسیو مەدەنیەکان.* تاکو گەل رژێمەکەی بەموڵکی خۆی بزانێو دوژمن نەتوانێ ناکۆکی نێوان گەل و رژێم کە لە وڵاتە دکتاتۆرەکاندا لەئارادایە، بەقازانجی خۆی بقۆزێتەوە.

* * *

سەرچاوەكان :

١- صلاح نصر ، الحرب
الثانية، القاهرة، ١٩٦٧.
٢- موسى زناد / الحرب النفسية ، مكتبة الد
بغداد / ١٩٨٤ز
٣- العامري/ عصام فاهد جواد، الدعاية الايرانية و.
دارالحرية للطباعة، ١٩٨٧.
٤- مصطفى سعيد، فن الدعاية ، جامعة بغداد، ١٩٦٧.
٥- ئازاد قزار، الدعاية والاشاعة والحرب النفسية، ملزمة غير منشورة، ١٩٩٣.
٦- النظرية الاسلامية في الحرب النفسية، القاهرة، دار الأعلام ، ١٩٧٩.
٧-الدكتور عبداللطيف حسنين فرج والدكتور عزالدين جميل عطية، علم النفس العكسكري، دار الشروق، ١٩٨٧م.
٨- الدكتور احمد نوفل، دراسات إسلامية هادفة، الاشاعة، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٨٣.
٩- خەبات/ جەنگی سایكۆلۆجی بەعس و جەنگی سایكۆلۆجی كوردو مەسەلەی ئیعلام، لە بلاوكراوەكانی دەزگای دیموكراسی، ١٩٩٢.
١٠- الحرب النفسية ، سلسلة الثقافة الثورية ٢٩، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، بدون سنة.
١١- مجلة التوحيد العدد ٧٨ تشرين الأول ١٩٩٥.
١٢- مجلة التوحيد العدد ٦٧ تشرين الأول ١٩٩٣.
١٣- كۆمەڵە، گۆڤاری كۆمەڵەی رەنجدەرانی كوردستان، ژمارە (١٦) خولی (٣) نیسانی ١٩٨٧.
١٤- د. كامل الدباغ ، الحرب النفسية، سلسلة الموسوعة الصغيرة، ١٩٧٩/٣٨/بغداد.
١٥- مجلة الدعوة/ العدد ٥٩، السنة الرابعة، مارت ١٩٩٧.
١٦- د. ماجد ربيع / الحرب النفسية في الوطن العربي، بغداد ١٩٨٩.
١٧-دراسات إسلامية لأحد علماء الأزهر.
١٨- حرب الاشاعات وكيفية دحرها.

بابەت	لاپەرە
	٣
ـنگی دەروونی	٥
کورتەیەکی مێژوویی	٨
مەترسیو بایەخی جەنگی دەروونی	١٠
شێوازەکانی جەنگی دەروونی	١٢
یەکەم کوشتار	١٢
دووەم : جەنگی ئابووری	١٣
سێیەم : جەنگی سیاسی	١٤
چوارەم : پڕوپاگەندە	١٥
پێنجەم : چاوەڕاو (الشائعه)	٣٤
ئامرازەکانی جەنگی درەوونی	٦٢
جۆرەکانی جەنگی دەروونی	٦٨
خاسیەتەکانی جەنگی دەروونی	٧٠
قۆناغەکانی جەنگی دەروونی	٧١
ئامانجەکانی جەنگی دەروونی	٧٢
هەندێ شێوازی عەمەلە جەنگی دەروونی	٧٧
ئامرازەکانی جەنگی دەروونی لە کۆندا	٨١
خۆپاراستن لە جەنگی دەروونی	٨٢
سەرچاوەکان	٨٧

١٩٩٧/١٠/١٢

الحرب النفسية

بقلم

أبوبكر علي

١٩٩٧م

١٤١٨هـ

له بلاوكراوەكانی كتێبخانەی رۆشبیر

سلێمانی - بازاری راپەرین

له چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە چاپ كراوە